

T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TOSYA'DA TASAVVUF KÜLTÜRÜ

AHMET DEVREZ

Danışman : Doç. Dr. Eyyup AKDAĞ

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Selman KELEŞ

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Mehmet TABAKOĞLU

KASTAMONU-2024

TAAHHÜTNAME

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu; ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını, bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini bildirir ve taahhüt ederim.

Ahmet DEVREZ

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TOSYA'DA TASAVVUF KÜLTÜRÜ

AHMET DEVREZ

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

DANIŞMAN: DOÇ. DR. EYYUP AKDAĞ

Tosya bilinen tarihiyle 611/1215 yılından bu yana İslam hakimiyetindedir. O tarihten günümüze kadar birçok sûfi bu belde de yaşamış, hayatlarını İslam nizamına göre düzenlemişlerdir. Tosya tarihi süreçte: Halvetiyye, Kadiriyye, Zeyniyye, Nakşibendiyye gibi tarikatların faaliyet gösterdiği bir yer olmuştur. Bu tarikatların meşayihî Tosya'da birçok âlim, devlet büyüğü, sanatkâr kimselerin yetişmesine öncü olmuşlardır. Tarikat büyükleri birçok ilmî ve ahlâkî eserlerin yanı sıra tekke, cami, hamam gibi nice yapıları da inşa ederek Tosya'nın sosyal müesseslerine katkı sağlamışlardır. Bu tezin ana gayesi Tosya'da yaşamış tasavvuf büyüklerinin hayatını, eserlerini ve silsilelerini araştırmak ve incelemektir. Bu gayeye uygun olarak Tosya'da yaşamış tarikatların genel özellikleri, şeyhleri, dervişleri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu eser bir giriş ile üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Tosya'nın genel tarihi, ikinci bölümde tasavvuf konu edinilmiş, üçüncü bölümde ise Tosya'da faaliyet göstermiş tasavvuf tarikatları ana hatları ile incelenip, bu tarikatların meşâyihinin hayatları, silsileleri ve eserleri ile menkıbeleri ele alınmıştır.

ANAHTAR KELİMELEER: Tasavvuf, Tosya, Nakşibendiyye, Kadiriyye, Zeyniyye

Nisan 2024, 109 Sayfa

ABSTRACT

MSC THESIS

SUFI CULTURE IN TOSYA

AHMET DEVREZ

KASTAMONU UNIVERSITY INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCE

DEPARTMENT OF BASIC ISLAMIC SCIENCES

SUPERVISOR: ASSOC. PROF. DR. EYYUP AKDAĞ

Tosya has been under Islamic rule since the known history of 611/1215. Many Sufis have lived since that date, organizing their lives according to the Islamic order. Various orders such as Halvetiyye, Kadiriyye, Zeyniyye, and Nakşibendiyye have been active. The leaders of these orders have contributed to the upbringing of many scholars, statesmen, and artists in Tosya. At the same time, these spiritual leaders have made significant contributions to Tosya in various fields by constructing structures such as lodges, mosques, and baths, in addition to numerous scholarly and moral works. The main purpose of this thesis is to research and examine the lives, works, and lineages of the Sufis who lived in Tosya. In line with this goal, the general characteristics of the orders that operated in Tosya, their sheikhs, and dervishes have been revealed. This work consists of an introduction and three chapters. In the first chapter, the general history of Tosya is discussed; the second chapter focuses on Sufism, and the third chapter examines the Sufi orders that have operated in Tosya in broad terms, addressing the lives, lineages, and works of the great figures who lived in Tosya.

KEYWORDS: Sufism, Tosya, Nakşibendiyye, Kadiriyye, Zeyniyye

April 2024, 109 Page

TEŞEKKÜR

Tosya’da yaşamış olan tarikatlar toplumsal hayata etki etmiştir. Etkileri günümüzde de Tosya’da devam etmektedir. Bu çalışmada Tosya özelinde tarikatlara ve büyüklerine yer verdik. Bu çalışmada şahsıma öncülük eden ve destekleyen kıymetli hocam Doç. Dr. Eyyup AKDAĞ’a, değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Mehmet TABAKOĞLU’na ve Dr. Öğr. Üyesi Selman KELEŞ’e araştırma sürecimde bana kütüphanesini açan ve destekleyen kıymetli büyüğümüz araştırmaları ile Tosya tarihine ışık tutan araştırmacı yazar Mustafa BEKTAŞOĞLU’na ayrıca beni destekleyen babam Ayhan DEVREZ ve annem Nejla DEVREZ’e ve kıymetli eşim Yasemin’e, bana yardımcı olmaktan geri durmayan Tosya’nın kıymetli mutasavvıf insanlarına teşekkür ederim.

Eksikleri ve kusurları olmuş olsada çaba ve zaman harcayarak hazırladığım tezimin başka çalışmalara kaynaklık etmesini temenni ederim. Gayret bizden, himmet büyüklerimizden, tevfik Allah’tandır. (c.c.).

Ahmet DEVREZ

Kastamonu, 2024

İÇİNDEKİLER

Sayfa

TEZ ONAYI	ii
TAAHHÜTNAME	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER	vii
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	ix
1. GİRİŞ.....	1
1.1 Araştırmanın Konusu ve Amacı	1
1.2 Araştırmanın Metodu	2
1.3 Araştırmanın Zorlukları	2
2. TOSYA’NIN GENEL TARİHİ.....	4
2.1 Türk Fethinden Önce Tosya	4
2.2 Türk Fethinden Sonra Tosya	6
2.2.1 Beylikler Dönemi.....	6
2.2.2 Osmanlılar Dönemi.....	7
2.3 Seyahatnamelerde Tosya	8
3. TASAVVUF NEDİR?	10
3.1 Tasavvufun Tarihi	12
3.2 Sûfilerin ve Müelliflerin Tasavvuf Tanımları	14
4. TOSYA’YI MESKEN TUTMUŞ TARİKATLAR VE SÛFÎ	
ŞAHSİYETLER.....	17
4.1 Kâdiriyye	17
4.1.1 Kâdiriyye Silsilesi.....	17
4.1.2 Kâdiriyye’de Seyr u Sülûk.....	18
4.1.3 Kâdiriyye Tarikatinde Zikir	19
4.1.4 Kâdirilikte Semboller.....	20
4.2 Tosyada Kâdiriyye	20
4.2.1 Şeyh İsmail Rûmî.....	20
4.2.1.1 Kâdiriyye Âsitanesi’nin inşası.....	25
4.2.1.2 Kâdirîler Âsitanesi’nde irşat	26
4.2.1.3 Kâdirîhanede yemek kültür ve geleneği.....	27
4.2.1.4 Kâdirîhâne’de zikir.....	29
4.2.1.5 Tosya’da bulunan Şeyh İsmail Rumi Camii (tekkesi) ve tekke hamamı	35
4.2.1.6 Menâkib-i Şeyh İsmail Rûmî	37
4.2.2 Tefsiri Mevlâna Mustafa.....	41
4.2.3 Kazasker Mustafa İzzet Efendi	42
4.2.4 Hamza Baba	51
4.3 Zeyniyye Tarikatı	51
4.3.1 Şeyh Nasuh Efendi.....	52
4.3.2 Abdülmecid Efendi	53
4.3.2.1 Abdülmecid Efendi’nin eserleri ve bulundukları kütüphaneler	55
4.3.2.2 Tercüme eserleri.....	61

4.4	Nakşibendiyye Tarikatı	62
4.4.1	Ganizade Ahmet Nurî Efendi	63
4.4.1.1	Nakşibendî silsilesi	64
4.4.2	Ganizade Mehmed Sâdık Baba	65
4.4.3	Ahmed Hicrî Efendi	66
4.4.4	Şeyh Hacı Mehmed Efendi	73
4.4.5	Hace Hacı Hafız Recep Ese Hikmetî	74
4.4.5.1	Silsilesi	76
4.4.5.2	Hafız Recep Ese'nin mektubu	79
4.4.5.3	Şiiri	80
4.4.5.4	Mektubu	83
4.4.5.5	Tavsiyesi	83
4.4.5.6	Tosyalı Hafız Recep Ese Efendi'nin vasiyetnamesi	84
5.	TASAVVUF KÜLTÜRÜ	88
5.1	Tosya'da Tasavvuf Kültürü	89
6.	SONUÇ	94
	KAYNAKLAR	96
	EKLER.....	102
EK A	Şeyh İsmail Rûmî Camii	103
EK B	Sarıköz Türbesi	104
EK C	Tefsiri Mevlâna Mustafa Dergâhı Sancağı	105
EK D	Şeyh Nasuh ve Abdülmecid Efendinin Kabirlerinin Bulunduğu Hazire ..	106
EK E	Abdülmecid Efendi'nin Kabri	107
EK F	Hamza Baba Türbesi	108
EK G	Mehmed Sâdık Baba'nın Kabrinin Bulunduğu Hazire	109

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

Kısaltmalar

a.s.	: Aleyhisselam
AKÜ	: Afyon Kocatepe Üniverstesi
b.	: Bin, ibn
Bkz.	: Bakınız
c.c.	: Celle Celâlühû
çev.	: Çeviri
DİA.	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
Dr.	: Doktor
ed.	: Editör
h.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
k.s.	: Kuddise Sirruhu
M.	: Milâdî
nr.	: Numara
Ö.	: Ölüm
Öğr.	: Öğretim
r.a.	: Radıyallâhu anh
s.a.v.	: Sallallâhu aleyhi ve sellem
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
Yay.	: Yayıncılık, Yayınevi, Yayınları

1. GİRİŞ

1.1 Araştırmanın Konusu ve Amacı

İslam coğrafyasında insanlara önder olmuş ve yol göstermiş insanlar hep var olmuşlardır. Bu âli zatlar ilim, irfan ve ahlak ehlidirler ve her zaman insanlara iyiyi, doğruyu, güzeli tavsiye etmiş; insanların nefislerini terbiye etmelerine vesile olmuşlardır. Nefis terbiyeleri, intisap, ders, öğüt, sohbet yoluyla gerçekleştirilmiştir. Tasavvufi terbiye, nefis tezkiyesi ve kalp kalp tasfiyesini içerir. Nefsini tezkiye eden ve kalbini tasfiye eden kimseler kemâlat yarışına katılmış ve toplumun ıslahı için de düşünceleri ve gayretleri olmuştur.

Bir şehrin ve beldenin manevi dinamikleri arasında yer alan Allah'ın veli kulları, o şehrin tanınmasında ve kültürünün yaygınlaştırılmasında önemli rol oynamışlardır. Tarihi süreç içerisinde Tosya'da birçok tarikat bulunmuş, faaliyetlerini sürdürmüş, halk nazarında ciddi ilgi ile karşılaşmıştır. Kaynaklara göre Tosya'da Hamza Baba ile başlayan tasavvufi hareketlilik Kâdirîlikte "Pîr-i Sâni" olarak bilinen Şeyh İsmail Rûmi ile devam etmiştir. Nakşibendiyye tarikatı ve Osmanlı aydın tarikatı olarak nitelendirilen Zeyniyye tarikatı da Tosya'da faaliyetleri görülen tarikatlar arasında yer almıştır.

Tarihi süreçte Tosya'daki tarikatlardan: devlet adamları, sanatkârlar, hattatlar, musikişinaslar, şairler yetişmiştir. Tarikatlardaki ahlâk ve edeb Tosya'nın sosyal yaşamına etki etmiş, bu etkiler günümüze kadar ulaşmış ve bazı tarikat ritüelleri halen devam etmektedir.

Bu çalışma Tosya'da bulunan tarikat gruplarını, büyüklerini ve öğretilerinin tesbitini ve tahlilini içermektedir.

Tosya'daki tasavvuf yaşantısı ile ilgili çeşitli araştırma ve çalışmalar yapılmıştır. Ancak bu çalışmalar Tosya genelinden uzak, derli toplu değil daha ziyade bazı şahısları ve bazı tekkeleri konu alan çalışmalardır. Bu çalışmalarda da çeşitli eksikliklerin olduğu da aşîkârdır. Bizim yaptığımız bu çalışma, eksiklikleri gidermek

ve çeşitli yanlışlarında önüne geçerek Tosya özelinde yaşamış tarikatların ve bu tarikatlara mensup büyüklerinin hayatları, eserleri ve etkileri üzerine genel bir bakış açısı vermeyi amaçlamıştır. Bu açıdan çalışmamız Tosya’da yaşamış tasavvuf kültürünün tanınması ve bilinmesi adına önem arz etmektedir.

1.2 Araştırmanın Metodu

Çalışma tasavvuf alanında yapılan bir tez olmasına rağmen, konunun özelliği nedeniyle tasavvufî ve tarihî kaynaklardan istifade edildiği gibi günümüzde yaşayan bazı insanların bilgilerinden de istifade edilmiştir. Bunların yanı sıra günümüzde yazılmış makaleler ve araştırma tezleri ile internet ortamında yer alan bilgilerden de istifade edilmiştir.

Yazım kuralı olarak Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi ve TDK sözlüğünün imlâ kuralları esas alınmıştır.

Bu çalışmada Tosya’da faaliyet göstermiş tarikatların ve onların meşayihinin hayatları, düşünceleri ve eserlerine yer verilmiştir. Araştırma Tosya’da yaşamış olan tarikatlar ile sınırlı tutulmuş, belirli bir zaman tayin etmeksizin tasavvufî ilk oluşumdan günümüze kadar gelen süreç esas alınarak bilgi verilmeye çalışılmıştır.

1.3 Araştırmanın Zorlukları

Tasavvufî hayat Tosya’da yaygın olarak etkisini göstermiş, sosyal hayatta faal olarak görünmüştür. Geçmiş dönemde meskun olan tarikatlarının faaliyetleri bugün halen Tosya’da etkilerini göstermektedir. Yüzlerce yıllık tarikat gelenekleri devam etmekte, fakat çoğu insan bu geleneklerin Tosya’daki tarikatların adabı olduğunu bilmemektedir.

Tasavvufî şahsiyetler, toplumun önderi konumundadır. Birçok araştırmacı bu önder konumunda olan tasavvufî şahsiyetler hakkında bazı bilgiler sunmuştur fakat bu bilgilerde birtakım tutarsızlıklar bulunmaktadır. Bu tür bilgileri elimizden geldiğince düzeltip, doğrusunu yazmaya gayret ettik. Halk tarafından rivayet edilen kimi velîlerin

Tosya’da yaşamış olduğu bilinmektedir fakat elde yeteri kadar delil bulunmaması sebebi ile bunları araştırmamıza konu etmedik.

Tosya tasavvuf kùltürü ile ilgili insanların elinde belgeler olmasına rağmen, kimi insanlar bu belgeleri vermekten imtina etmiş ancak kendisine başvurduğumuz kimselerin çoğu da memnuniyet duyarak ellerindeki bilgileri istifademize sunmuşlardır.

Bu çalışmada genelliklere řu sorulara cevap aranmıştır:

Tosya’da hangi tarikatlar ve onların hangi kolları faaliyet göstermiştir?

Tosya’da tasavvufi hayatın öncüsü olan kişiler kimlerdir?

Tosya’da yaşamış meşayihın silsilesinde kimler yer almıştır?

Tosya’da yaşamış olan meşayih’a ait eserler nelerdir?

2. TOSYA’NIN GENEL TARİHİ

Tosya’nın kimler tarafından ne zaman kurulduğu kesin bilinmemektedir. Yapılan arkeolojik kazı çalışmaları sonucunda, Bayat Köyü Taşkaynar Mahallesi’nde bulunan Yücektepe Höyüğü ve Harman Tepe Höyüğünde bulunan seramiklerin Tunç Çağı’na dayandığı görülmektedir.¹ Bu seramiklerin Tunç Çağı’na dayandığı bilgisinden, Tunç Çağı’nın M.Ö. 1200 yıllarında son bulduğu bilindiğine göre Tosya’nın en az 3200 yıllık tarihinin var olduğunu söylemek mümkündür.

Tosya şehri ve bulunduğu bölgenin ilk ismi Paflagonya’dır. Tosya’nın ise bilinen ilk adı Roma döneminde Ptolemaios’un ifadesine göre Zooka’dır. Bizans döneminde Tosya’ya Docea isimli bir aile buraya hakim olmuş ve Docea ismi verilmiştir.² Tarihçi Prof. Dr. Osman Turan’a göre Docea ismi, Tosya için kullanılmayıp, Tokat için kullanıldığını belirtmiştir. Bu kanısını Danişmendname ile temellendirerek; Tosya’nın Danişmendname’de geçen isminin Tukiya olduğunu beyan etmiştir.³

Tosya’nın isimlendirilmesine dair bir diğer rivayet ise Horasan erenlerinden Hamza Baba’ya dayandırılmaktadır. Hamza Baba isimli zat 611/1215 yılında Horasan’ın Tus şehrinden Türk oymakları ile gelmiştir ve Tosya’yı fetheden Türk akıncısı olarak bilinmektedir. Tosya’ya Hamza Baba’ya nisbeten, Tus’tan gelen anlamında Tûsî ismi verilmiştir. Bu isim sonraları değişerek “Tusya” ve Tosya şeklini almıştır.⁴

2.1 Türk Fethinden Önce Tosya

Tosya Türklerden önce yaklaşık 2400 yıllık bir tarihe sahiptir. Bu tarih, Milattan Önce Tunç Çağı’na kadar uzanan 2400 yıllık bir süreçtir. Tosya’yada Sümerlerin son dönemlerinde Gasgaslar hâkim olmuştur. Gasgaslar Mezopotamya bölgesinden

¹ Murat Karasalihoğlu, “Seyahatnameler Işığında Tosya”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11/2 (Temmuz 2020), 179-181.

² Ahmet Gökoğlu, *Paphlagonia: Paflagonya, Kastamonu, Sinop, Çankırı, Safranbolu, Bartın, Bolu, Gerede, Mudurnu, Iskilip, Bafra, Alaçam ve Civarı, Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi* (Kastamonu: Doğrusöz Matbaası, 1952), 34.

³ B. Ünal, İbret “Tarihi İpek Yolu Üzerindeki Bir Anadolu Şehri (Kuruluşu ve Gelişmesi)”, *Marmara Coğrafya Dergisi* 8 (Temmuz 2003), 8.

⁴ İsmail Ergi, *Tosya Evliyalari ve Türbelerimiz* (Ankara: Doğrusöz Matbaası, 1986), 7.

gelerek Tosya'ya yerleşmiş ve M.Ö. 1330 yılında yıkılmış ve o dönemden sonra bazı kavimlerin egemenliğine girmiştir. Bu kavimler:

Hititler (M.Ö. 1330-1200)

Frigler (M.Ö. 1200-700)

Kimmerler (M.Ö. 700-584)

Lidyalılar (M.Ö. 584-546)

İranlılar (M.Ö. 546-332)

Yunanlılar (M.Ö. 332-200)

Galatyalılar (M.Ö. 200-120)

Pontuslar (M.Ö. 120-104)

Bitinyalılar (M.Ö. 104-64)

Romalılar (M.S. 64-395)⁵

Tosya'nın bağlı olduğu Kastamonu yöresi ilk kez Kara Tekin (ö. 474/1082) tarafından 1075 tarihinde Bizanslılardan fetihle alınmıştır. Ancak 1096 yılında yapılan haçlı seferleri sonucunda Tosya'nında içinde bulunduğu Kastamonu yöresi kaybedilmiştir. Tosya tekrar 1215 yılında Selçuklu komutanı, günümüzde Hamza Baba olarak bilinen İbni Selim Mahallesinde metfun Hamza Bey tarafından fethedilmiş ve İslâm coğrafyasına dahil edilmiştir.⁶

⁵ Tuba Karabüber, *Tosya Halk İnanışları* (İstanbul: Tosya Belediyesi Kültür Yayınları, 2018), 13.

⁶ İbret, B. Ünal, "Tosya Şehrinin Fonksiyonel Özellikleri", *Marmara Coğrafya Dergisi* 9 (Ekim 2013), 52.

2.2 Türk Fethinden Sonra Tosya

Tosya'ya dair ilk fetih 1215 yılında Hamza Bey tarafından yapılan fetihtir. Daha önceleri 1075 yılında bölgenin Kara Tekin tarafından fethedildiği bilinse de Tosya özelinde 1215 tarihi ele alınmaktadır. Tosya'nın bu fetihten sonraki tarihi; Beylikler Dönemi, Osmanlı Dönemi ve Türkiye Cumhuriyeti Dönemi olarak değerlendirilmelidir.

2.2.1 Beylikler Dönemi

Tosya'da Beylikler Dönemi, Anadolu Selçuklu Sultanı Alaaddin Keykubat'ın (ö. 634/1237) Hüsamettin Çoban'ı (ö. ?) Uç beyi olarak Kastamonu'ya tayin etmesiyle Kastamonu havalisinde Çobanoğulları dönemi ile başlamış oldu.⁷ Hüsamettin Çoban vefat ettikten sonra beyliğin başına oğlu Alp Yürek geçmiş olup, son Çobanoğlu Beyi ise Mahmud Çobanoğlu (ö. 1292/1309) olmuştur. 1309'da yıkılan Çobanoğulları Beyliğinin yerini, Candaroğlu Beyliği doldurmuştur. 1346 yılında Adil Bey, beyliğin başına geçmiş ve ölümünden sonra 1361 yılında beyliğin başına oğlu "Kötürüm" lakabıyla bilinen Beyazıd (ö. 805/1403) geçmiştir. Bu dönemde Beyazıd'ın oğlu II. Süleyman, (ö. 1377/1411) taht kavgası nedeniyle kardeşi İskender'i öldürtmüş, Beyazıd ise II. Süleyman'ın çocuklarını öldürtmüştür. Bunun üzerine II. Süleyman, Osmanlı padişahına sığınmış ve padişah I. Murad, (ö. 791/1389) II. Süleyman'ı babasının üzerine ordu ile göndermiştir. Kastamonu'da yapılan savaşta Kötürüm Beyazıd yenilmiş ve Sinop'a çekilmiş ve buraya yerleşmiştir. Bu hadiseye binaen Candaroğulları ikiye ayrılmıştır. Kastamonu'ya hakim olan II. Süleyman Bey'i, I.Murad Kastamonu'ya gelerek ve hapse atmıştır. Bu vesileyle Kastamonu, Osmanlı topraklarına katılmıştır. Daha sonra II. Süleyman tekrar Kastamonu'ya hâkim olmuş, Kadı Burhaneddin ve Karamonoğulları Beyliği ile hareket etmiştir. Bunun üzerine Yıldırım Beyazıd ordusu ile Kastamonu'yu fethetmiştir. Ankara savaşından sonra Kastamonu, Candaroğulları Beyliğinin Sinop'ta bulunan şubesinin başındaki II. Süleyman'ın kardeşi İsfendiyar Bey'e verilmiştir.⁸

⁷ İbret, "Tarihi İpek Yolu Üzerindeki Bir Anadolu Şehri (Kuruluşu ve Gelişmesi)", 11.

⁸ Dilara Takı, *Tosya'daki Türk Devri Mimari Eserleri* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 10.

İsfendiyar Bey'in oğlu Kasım Bey, (ö. ?) Osmanlı'dan 1414 yılında Tosya, Küre, Çankırı ve Kalecik'in kendisine tımar olarak verilmesini istemiştir. Çelebi Mehmet, (ö. 824/1421) İsfendiyar Bey'e durumu iletmış ve Tosya, Küre, Çankırı ve Kalecik, Kasım Bey tımarı olarak Osmanlıya katılmıştır. 1461 yılında Kastamonu, Osmanlı topraklarına katılmıştır.⁹

2.2.2 Osmanlılar Dönemi

Tosya, 1461 yılında Osmanlı'ya dahil olmuştur. Fatih Sultan Mehmet Han'ın (ö. 886/1481) Trabzon'a sefere çıktığı vakitte Candaroğlu İsmail Bey'in, Kastamonu'da Sinop Kalesi'ni Vezir Mahmut Paşa'ya (ö. 878/1474) vermesiyle Tosya ve Kastamonu Osmanlı topraklarına dahil olmuştur.¹⁰

Tosya, Osmanlının eline geçtikten sonra Tosya hakkında bilgi veren en eski kaynaklar, 1521 ve 1576 tarihli Tapu-Tahrir defterleridir. 1521 tarihli tahrirde “Nefs-i Tosya” olarak geçmektedir. İlk tahrire göre, Tosya'da 5 mescid 510 Müslüman ve 18 Gayrimüslim hanesi bulunmaktadır.¹¹

İkinci tahrirde ise Tosya'da 24 mahalle bulunduğundan bahsedilmektedir. Mahalle isimleri şu şekildedir:

“Mescid-i Seyd-i Ali, Câmi-i Şerif, Hoca Fakih, Celâl Efendi, Kargulu, Şeyh, Çifterlü, Hacı Kemâl, Dere, Hoca İmâd, Hacı Sinan, Ak mescid, Ahi Mustafa, Emir Mahmud-Umûr, Mahmud, Pınarbaşı, Hacı Pîrî, Mescid-i Hoca Mehmed Çaka Hacı, Yeni, Mescid-i Abdi Çelebi, Ahi Sinan, Sevim, Kazancılar, İlyas Bey, Zımmiyân.”

Bu tarihlerde, Zımmiyân mahallesi haricinde hemen her mahallede birer cami olduğu bilinmektedir.¹² Bu bilgiler ışığında, 1521 yılında 5 adet mescid olan Tosya'da 1579 yılına kadar en az 19 tane yeni ibadethane inşaa edilmiştir.

⁹ Karabüber, Tosya Halk İnanışları, 15.

¹⁰ İbret, “Tarihi İpek Yolu Üzerindeki Bir Anadolu Şehri (Kuruluşu ve Gelişmesi)”, 12.

¹¹ Ahmet Kankal, *Tapu-Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Çankırı Sancağı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1993), 48.

¹² Kankal, *Tapu-Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Çankırı Sancağı*, 49.

2.3 Seyahatnamelerde Tosya

Seyahatname türünde yazılan en ünlü eserlerden birisi Evliya Çelebi'nin *Seyahatname* adlı eseridir. Bu eser Tosya'dan şu şekilde bahsetmektedir:

“Nahliye Kalesi ve eski Tosya şehri: Çelebi Sultan Mehmed Han (ö. 824/1421) fethetmiştir. Subaşı var. Yüz elli akçelik kazadır. Mâmûr nahiyeleri vardır. Yeniçeri serdari, sipahi kethüda yeri, nakibül eşrafi, şeyhülislâmı, âyân ve eşrâfi vardır ki, Gürcü Türkistan şehirlerindendir. Ayan ve ulemâsı çoktur. Şehir yüksek bir yerde üç bin kadar tahta ve kiremit örtülü eski usûl evlerden meydana gelmiştir. Birçok bağ ve bahçeleri vardır. On bir mahalle ve yirmi bir mihrabdır. Yedi han ve hamamları, üç yüz kırk dükkân ve kahvehâneleri, bir de demir kapılı, kâgır yapılı pazar yeri vardır ki, her şey bulunur. Fakat bütün halkının işi muhayyer dokumaktır. Onun için bedestanda fazla muhayyer alınır satılır. Kozlu ve leblebili helvaları beğenilir. Tatlı kutu bozası beyaz süt gibidir ve çok meşhurdur. Havası ağırdır. Halkı Türk ve son derece yabancı dostu kimselerdir.

Tosya'nın ziyaret yerleri: Şehrin dışında ve yeşillik bir yerde olan Şit Baba türbesi, yol üzerinde ve herkesin ziyâret ettiği bir yerdir. Oradan sekiz saat bazen dağlar içinde, bazen Kızılırmak kıyısından giderek Hacı Hamza köyüne varılır.”¹³

Bir seyahat esnasında Tosya'dan geçen seyyah Tavernier ise Tosya'dan şöyle bahsetmiştir: “Tosya yüksek dağlara bağlanan tepeler üzerinde kurulu büyük bir kenttir. Kışın güneşin battığı yönde, bir ırmağın suladığı geniş bir kırsal kesim var; söz konusu ırmak, ileride, Kızılırmak adı verilen daha büyük bir ırmağa kavuşuyor. Bu tepelerden doğuya bakan en yüksek tepede, paşanın oturduğu bir hisar ve kentte yol boyunca rastlanabilen en güzel kervansaraylardan biri yer alıyor. Halkının büyük bölümü, yörenin kendilerine bol bol sağladığı çok güzel şarapları içme ayrıcalığından yararlanan Hristiyan Rumlardan oluşuyor.”¹⁴

¹³ Mehmed Zillioğlu, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1986), 2/523.

¹⁴ Jean Baptiste Tavernier, *Tavernier Seyahatnamesi*, çev. Teoman Tunçdoğan (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006), 50.

Bozoklu Osman Şakir Efendi ise Tosya ile ilgili şu ifadeleri kullanmıştır: “Koçhisar’dan dahi güneş yeryüzünü aydınlattığı zaman binince insanı rahatlatan yağız atlara binip Devrez Nehri kenarından hareket ettik. Taşsız yollarda koşturarak dokuz saat sonra Tosya yakınlarındaki bağlara ulaştık. Şehrin içine girmek istediğimizde şehir kethüdası bizi karşılayarak ahvalimizi sorup sual ettikten sonra elçimiz şehir a’yanının konağına misafir ettiler, Gemalmaz İbrahim Ağa’yı da bu duacıların ev sahibi ettiklerinde yolculuğumuzu durdurduk ve o gece orada geceleyerek uyuyup dinlendik. Tosya’nın resmini de çizim işlerini bilen bu duacıları böylece nakşetti. Tosya’nın doğu ve kuzey taraflarında sağlam duvar benzeri çok yüksek kayalar bulunmakta. Güney ve kible tarafında ise öğle güneşi ikindi namazının son vaktine kadar şehrin içini aydınlatır. Poyraz tarafı kapalı olduğundan havası ağır ve öğle güneşine karşı olduğu için de şehrin içi gayet sıcaktır. Ama halkının tabiatı cömertlik ve mertlik ile, mizacı da muhabbet ve yardımseverlik ile doludur. Misafire türlü izzet ve ikramda bulunurlar. Tosya’dan yağız atlara binerek gideceğimiz yere doğru süratla yola çıktık.”¹⁵

¹⁵ Bozoklu Osman Şakir Efendi, *Musevver Sefaretnâme-i İran* (İstanbul: Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık, 2018), 147-150.

3. TASAVVUF NEDİR?

İnanma ihtiyacı insanın fıtratında bulunmaktadır. Bu ihtiyaç: anlam arayışı, belirsizliklere cevap arama, ruhsal tatmin, toplumsal bağlar, moral ve rehberlik gibi ihtiyaçların sonucu olarak tecelli etmiştir. Bu sebeple ilk insandan bu yana insanlar inanma ihtiyacına çözüm aramaya çalışmıştır. Bu arayışın sonucunda, aşkın ve içkin bir varlığa bağlanma gereksinimi duymuştur. Nihayetinde insanın soru, sorun ve ihtiyaçlarına cevap din olugusu olmuştur.

Din, insanların hayatına etki eden bir faktördür. İnsan birçok manevi ihtiyacını dinin öğretileri ile karşılamış, hayatını dine göre bina etmiştir. Kişisel bağlamda din; insanların inanma ihtiyacının yanısıra kişisel gelişim, moral, yaşamın anlamını ve amacını anlama, olgunlaşma gibi birçok noktada etki eder. Toplumsal bağlamda ise sosyal yardımlaşma ve dayanışma, kültürlenme ve kültürleşme, milli ve manevi değerlerin devamının sağlanması gibi konularda etki eder.

Dinlerin birçok öğretileri ve kuralları olduğu gibi çok farklı boyutları da bulunmaktadır. Bu boyutlar: bireysel, toplumsal, kültürel, felsefi, eğitimsel, psikolojik ve politik gibi bazı hususları içerebilir. Bu boyutlara binaen dini anlayış ve yaşayışta birçok farklı görüş ortaya çıkmıştır. Buna örnek olarak mezheplerin oluşum süreci verilebilir. Mezhepler bir şekilde kültürel, örfi, politik olarak şekillenme sürecinden geçmiştir.

Din, insanlar için bir rehber, bir yaşam biçimidir. İnsanlar dinlerinin emirlerini yerine getirip, yasakladıklarından sakınarak iç huzuru yakalama gayesi içinde olmuşlardır. Bu gayenin bir ileriki evresi mistisizm olmuştur. Ortaçağ teologları mistik teolojiyi “tecrübî hikmet, aşkın yönlendirmeyle ruhun Tanrı’ya doğru teveccühü; ilâhî aşk sayesinde ulaşılan tecrübî bilgi” şeklinde tanımlamıştır.¹⁶ Mistisizm ile insanlar dinin derin bilgi boyutunu keşfetmeyi hedeflemiştir. Her ne kadar mistisizm birçok din ve inanç sisteminde yerini alsada, İslâm dininde mistisizm yoktur. Tasavvuf ne kadar

¹⁶ İlhan Kutluer, “Mistisizm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/188-189.

mistisizme benzesede İslam dininde mistisizmin yeri olmadığı gibi mistisizmle tasavvuf birbirinden ayrılmaktadır.

Tasavvufta mürşid ve mürid ilişkisi var iken, mistisizmde böyle bir durum yoktur. Mistisizmde gidilen yolun sonu belli olmayıp yönteminde ise sınırlılıklar vardır. Tasavvufta metod kişiden kişiye değişirken mistisizmde kişiden kişiye farklılık yoktur. Mistisizmde acı ve ıstırap duygularına önem verilirken, tasavvufta özel bir yeri bulunmamaktadır.¹⁷

Hiz. Ömer'in (r.a) bildirdiğine göre, bir gün Resulullah'ın (a.s.) huzurunda bulundukları bir esnada, bembeyaz elbiseli, simsiyah saçlı, üzerinde yoldan geldiğini gösteren herhangi bir emare bulunmayan ve içlerinden hiç kimsenin tanımadığı bir adam çıkagelir. Hiz. Peygamber'in yanına sokulur, önüne diz kırıp oturur, dizlerinin Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in dizlerine dayar, ellerini dizlerinin üzerine koyar ve Hiz. Peygamber'e "Ya Muhammed" diye hitap edip sırasıyla İslam, iman ve ihsanın ne olduğunu sorar.

Hiz. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem:

"İslam, Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın resulü olduğuna şahadet etmen, namazı dosdoğru kılman, zekat vermen, ramazan orucunu tutman, yoluna güç yetirebilirsen Kabe'yi ziyaret (hac) etmendir. İman, Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe inanmandır. Yine hayır ve şerriyle kadere iman etmendir. İhsan, Allah'a onu görüyormuşsun gibi kulluk etmendir. Sen onu görmüyorsan da o seni mutlaka görmektedir." diye cevap verir.

Her defasında aldığı cevabı "doğru söyledin" diye onaylayan zatın bu durumu orada bulunanları şaşırtır. O, bu duruma aldırış etmeden bu defa kıyametin ne zaman kopacağını sorar. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem: "Kendisine soru yöneltilen, bu konuda sorandan daha fazla bilgili değildir" cevabını verir.

¹⁷ Ahmet Cahid Haksever, "Tasavvuf-Mistisizm İlişkisi", *Tasavvuf*, ed. Kadir Özköse (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 26.

Adam, “O halde alametlerini anlat” der. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de; “Annelerin kendilerine cariye muamelesi yapacak çocuklar doğurması; yalın ayak, başı çıplak çobanlarının, yüksek ve görkemli binalarda dolaşıp birbirleriyle yarıştıklarını görmendir.” buyurur.

Adam kalkıp gider. Hz. Ömer bir süre öylece hayretler içinde kalakalır. Daha sonra Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem; “Ey Ömer, o soru soran kimdi, biliyor musun? O, Cebrail’di size dininizi öğretmek için geldi, buyurur.”¹⁸ Bu hadisten islam dininin inanç, ibadet ve ihsan olmak üzere üç boyutu olduğunu anlıyoruz.

İhsan, bir yönüyle iyilik diğer bir yönüyle de Allah’ı görüyormuşçasına O’na kulluk etmek anlamını taşımaktadır. Kur’an-ı Kerim ihsanı, kulun iyilik ve güzelliği ihya etmesi ve yaratılış gayesini yerine getirmesi anlamında vurgulamaktadır. Zira insanın fitratında iyilik ve güzellik vardır. İhsan kavramı hayatın her alanında değişik boyutları ve geniş kullanım alanıyla müşahade edilir. Ticari ilişkilerde, kullukta, edep bağlamında, sözde, ahlâkta, savaşta ve hatta tekfin ve definde bağlamında hayatımızın hemen her alanında yeri olan bir kavramdır.¹⁹

İhsan bir mertebedir ki bu mertebeye ulaşmak isteyen insanın kendini kontrol etmesi gerekir. Tasavvufta bunun adı murakabedir. Murakakabe ise nefsi kontrol etme, nefis muhasebesi, mücahade, takva, vera, marifet, riyazat, ilim, mükâşefe, tevekkül gibi hususları kapsar. Her inanç sisteminin içinde yer alan derunî boyut, İslam dininde ihsan kavramıyla yerini bulmuştur. İhsanı yani islâm’ın derûnî hayatını konu edinen ilim dalına ve kültüre tasavvuf ismi verilmiştir. Tasavvufun müesseseseleşmiş, usul ve esasları tespit edilmiş şekline de tarikat ismi verilmektedir.²⁰

3.1 Tasavvufun Tarihi

Tasavvufun tarihini birçok şekilde tasnif etmek mümkündür. Genel olarak kabul edileni ise zühhd dönemi, tasavvuf dönemi ve tarikatlar dönemi olarak yapılan üçlü

¹⁸ İmam Müslim, *Sahîh-i Muslim ve Tercemesi*, (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1969), “İman”, 37.

¹⁹ Ferize Yeksek, *Hadislerde İhsan Kavramı* (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 18.

²⁰ Gürer Dilaver, “İslâm Düşüncesi Tarihinde Tasavvufun Yeri”, *Tasavvuf*, ed. Kadir Özköse (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 27-32.

tasniftir. Zühhd dönemi, Asrısaaadet'ten başlayarak hicri ikinci asrın sonuna kadar devam eden zaman dilimidir. Tasavvuf dönemi ise hicri üçüncü, dördüncü ve beşinci asırları kapsamaktadır. Tarikatlar dönemi ise hicri altıncı asırdan başlayarak günümüze kadar devam eden dönemdir.

Zühhd döneminde yapılan uygulamalar genel itibariyle ahlâki olgunlaşmayı esas alarak daha iyi bir dini yaşantıyı hedeflemiştir. Tevbe, riyâzâd, mücahede, sabır, tevekkül, takvâ, tevekkül, haşyet, hüzn, vera, muhabbet gibi kavramlar bu dönemde ön plana çıkmıştır. İlk tekke Remle'de inşaa edilmiştir. Zühhd hareketi özellikle Hz. Peygamber döneminden sonra çıkan siyasi ve sosyal kargaşanın karşısında dünya malına duyulan sevgiye bir tepki olarak oluşmuştur. Bu dönemde daha çok dünyadan uzaklaşma fikri öne çıkıp ibadetlere önem verilmiştir. Bazı zahidlerin öncülüğünde Medine, Basra, Kûfe ve Horasan'da zühhdü esas alan hareketlilik görülmüştür.²¹

Zühhd Döneminde takva ön plandadır. Kur'ân-ı Kerîm'de "Allah katında derecesi en üstün olanınız, en çok takvâ sahibi olanınızdır." buyrulmaktadır.²² Bu dönemde sûfî ismini ilk kez Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) kullanmıştır. Tavaif esnasında gördüğü bir kişiye sûfî diye seslenmiştir.²³ Bu ilk kullanıma bağlı olarak sûfî isminin yaygınlaşması ise hicri üçüncü asırdan sonra tasavvufun gelişimi döneminde olmuştur. Yine bu dönemde sûfîler ilim ve irfan, âlim ve ârif kavramlarını kullanmaya başlamışlardır. Tasavvuf döneminde zühhd döneminde var olan pratikler ve dinî temel ibadet anlayışları devam ederken diğer yandan bu ibadetlerin hikmeti ortaya konmaya çalışılarak eserlere yazılmıştır. Eserlerde nefis tezkiyesi ve kalb tasfiyesi, muhabbet, marifet, ilahî aşk, fenâ, bekâ, marifet, havf-recâ, kabz-bast, mahv-ispâ, varid-keşf gibi kavramlar yoğun yer bulmaya başlamıştır. Ayrıca ayet ve hadislerle işârî yorumlar yapılmaya başlanmıştır. Bu dönemde sistemselleşmeye başlayan yaşam tarzları ve tasavvufî anlayış bir sonraki dönemde tasavvufun kurumsallaşmasına yani tarikatların ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Tasavvufî hayat yoğun olarak Horasan, Bağdat,

²¹ Ali Bolat, "Tasavvufun Doğuşu", *Tasavvuf*, ed. Kadir Özköse (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 105-130.

²² *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altıntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), el-Hucurât 49/13.

²³ Eyyup Akdağ, "Sûfilere İsim Arayışları ve Tasavvuf Kelimesinin Menşei Meselesi", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 23/2 (Aralık 2019), 716-737.

Şam, Nişabur ve Mısır gibi bölgelerde görülmeye başlamıştır. Her bir bölgede önemsenen konular ve takip edilen yöntemlerde farklılıklar oluşmuştur.²⁴

Altıncı yüzyıldan sonra yani tarikatlar döneminde; ilahî aşk, nûr, marifet ve vahde-i vücûd gibi farklı tasavvuf anlayışlarını öne çıkaran terimler gelişmiştir. Seyr u sülûk, pîr, halîfe, istigâse, silsile, râbîta, himmet, istimdad gibi terimlerde bu dönemde yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır.²⁵ Tarikatlar bu dönemde teşekkül etmeye başlamıştır.

3.2 Sûfilerin ve Müelliflerin Tasavvuf Tanımları

İlk dönem sûfilerinden Ma'ruf el-Kerhî, Ebû Süleyman ed-Dârânî, Zunnûn el-Mısırî, Bîşr b. El-Haris el-Hâfî, Seri es-Sakatî tasavvufu tanımlamışlar, tasavvufun hangi hususları öne çıkardığını şu şekilde ifade etmişlerdir:

Ma'ruf el-Kerhî (ö.200/815) tasavvufu “Tasavvuf, hakikatlere sarılmak ve mahlukâtın elindekilerden yüz çevirmektir.” Şeklinde tarif etmiştir.²⁶

Ebû Süleyman ed-Dârânî (ö.215/830) ise: “Tasavvuf sûfinin Allah'tan başkasının bilmediği amelleri icra etmesi ve yalnızca Allah'ın bileceği bir hal ile O'nunla dâimî beraberliğidir.” demiştir.²⁷

Zunnûn el-Mısırî (ö.245/860) ise “Sûfî konuşursa, hakikatleri ortaya koyar. Sustuğunda organları onun adına konuşur” demiştir. Yani konuştukları gerçektir, sustuklarında amelleri hallerine tercüman olur.²⁸

²⁴ İbrahim Baz, “Tasavvuf Döneminin Özellikleri”, *Tasavvuf*, ed. Kadir Özköse (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 136-140.

²⁵ Reşat Öngören, “VI/XII Yüzyıl Öncesi ile Sonrası Arasındaki Farklılıklar”, *Tasavvuf*, ed. Kadir Özköse (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 213-218.

²⁶ Abdülkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi: Sûfîlerin İnanç ve Ahlâkı*, çev. Dilaver Selvi (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2005), 43-62.

²⁷ Feridüddin-i Attar, *Tezkiretü'l Evliya*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: İlim ve Kültür Yayınları, 1984), 233.

²⁸ Ali B. Osman Cüllâbî Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergah Yayınları, 2017), 25-40.

Bişr b. El-Haris el-Hâfi (ö. 227/841) ise “Sûfi Allah’ın kalbine safa verdiği kimsedir” demiştir.²⁹

Seri es-Sakatî (ö.251/865) ise “Tasavvuf üç manayı içerir. Verasının nuru, mârifetinin nurunu söndürmeyen; kitap ve sünnetin zahirine aykırı batınî bilgi söylemeyen; kerametleri kendisini Allah’ın yasaklarına karşı lakayd yapmayan kimse için sûfi ismi kullanılabilir” diye tasavvuf ve sûfi kavramlarını tarif etmiştir.³⁰

Tasavvufun tarikatleşme sürecine görüşleriyle zemin hazırlayan İmam Gazâlî (ö.505/1111) el-Münkizü mine’-d-dalâl isimli eserinde şu ifadelerle yer vermiştir: “Bütün dikkat ve gayretimle mutasavvıfların yolunu araştırıp incelemeye başladım. İncelemelerim sonunda mutasavvıfların yolunun ancak ilim ve amele dayandığını gördüm. Onların ilimlerinin özü, nefsin yokuşlarını aşmak ve nefsi kötü huylardan ve çirkin vasıflardan temizlemektir. Böylelikle kalpten Allah’tan başka her şeyi çıkarıp onu Allah’ın zikriyle süslemeyi hedeflemektedirler. Sûfilerin yaşantı ve hâl insanları olduklarını, laf düşkününü kimseler olmadıklarını iyice anladım”³¹

“Tasavvuf, insanın derûnî hayatını konu edinen bir mânâda tecrübî bir ilimdir. Bu ilmin kendine özgü ıstılahları ve teşekkül etmiş müesseseleri vardır. Tasavvuf diğer bir yönüyle zihnî manevî olaylara yönelmesi, bir ruh hâli olarak, zevke dayalı olarak varlığının idrakini önemser. Tasavvuf tabiatı gereği bilgisizliğin yok edilmesini öğretir.”³²

“Tasavvuf bir düşünce tarzıdır, bir usuldür, bir metottur. Ancak o metodolojiyi izlemek suretiyle hakiki bilgiye ulaşılır. Arazi, geçici, değişken olandan ziyade, özde yatan kalıcı esasların araştırılmasına yönelik tasavvuf birçok kimseye bir açıklama modeli sunmuş metafizik ekollerden birisidir.”³³

²⁹ Ebu’l-Alâ Afîfî, *Tasavvuf*, çev. Ekrem Demirli - Abdullah Kartal (İstanbul: İz Yayıncılık, 2004), 41.

³⁰ Afîfî, *Tasavvuf*, 42.

³¹ İmam Gazalî, *el-Münkizü mine’-d-Dalâl*, çev. Osman Arpaçukuru (İstanbul: Beyan Yayınları, 2020), 70.

³² Hayrani Altıntaş, *Tasavvuf Tarihi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2018), 26.

³³ Mahmud Erol Kılıç, *Tasavvufa Giriş* (İstanbul: Sufi Kitap, 2015), 13.

Tasavvuf bir yönüyle de “Hz. Peygamber’in yaşadığı gibi yaşayıp ihsan ve irfanı elde etmektir. Fıkıh-ı bâtını konu edinen tasavvuf, bir hayat şeklidir. Şeriat dairesine dayalı nefis ve ruh terbiyesinden geçip insan-ı kâmil olmayı sağlar.”³⁴

³⁴ Bülent Akot, *Tasavvufun 100’ü* (Ankara: Otto Yayınları, 2017), 10.

4. TOSYA'YI MESKEN TUTMUŞ TARİKATLAR VE SÛFÎ ŞAHSİYETLER

4.1 Kâdiriyye

Kadiriyye tarikatının kurucusu, Abdülkadir Geylani'dir. Kaynaklarda soyunun baba tarafından Hz. Hasan, anne tarafından Hz. Hüseyin'e ulaştığı kaydedilir.³⁵ Abdülkadir, vasiyetinde oğluna dinin emir ve yasaklarına titizlikle uymasını, takva sahibi olmasını öğütledikten sonra tarikatının Kitap ve sünnet üzere bina edildiğini; gönül huzuru, cömertlik, bol sadaka verme, her türlü zorluğa katlanma, ihvanın sıkıntılarına çare olmanın tarikatın esasları olduğunu söyler. Daha sonra tasavvufun sekiz özelliği olduğunu belirterek bunları: seha, rıza, sabır, işaret, gurbet, yünlü elbise giymek, seyahat ve fakr olarak sıralar ve bunların her birinin bir peygambere ait özellik olduğunu belirtir. Kâdiriyye'nin beş temel kuralı vardır: Himmeti yüceltmek, haramdan sakınmak, hizmeti güzelleştirmek, azmi arttırmak ve nimete saygı göstermek. Himmetini yükseltenin derecesi yükselir. Haramlardan sakınanı Allah korur. Hizmeti güzelleştirenin keramet sahibi olması icap eder. Azmini arttıranın hidayeti sürekli olur. Nimete saygı gösteren ona şükreder, şükreden de nimeti artar.³⁶

4.1.1 Kâdiriyye Silsilesi

Bazı kaynaklarda Kâdiriyye silsilesi şu şekilde kayıtlıdır:

1- Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v.) (ö. 11/632)

2- Hz. Ali (r.a) (ö. 40/661)

3- Hasan-ı Basri (ö.110/728)

4- Habib-i A'cemi (ö. 130/747)

³⁵ Nihat Azamat, "Kadiriyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 24/131-136.

³⁶ Azamat, "Kadiriyye", 24/131-136.

5- Davud et-Tai (ö. 165/781)

6- Ma'ruf el-Kerhi (ö. 200/815)

7- Seriiyyü's-Sekati (ö. 251/865)

8- Cüneyd-i Bağdadi (ö.297/909)

9- Ebu Bekir eş-Şiblî (ö. 334/946)

10- İzzeddin Abdülaziz bin Haris et-Temimi (ö.?)

11- Abdülvahid bin Abdulaziz et-Temimi (ö.?)

12- Ebu'l-Ferec Abdurrahman et-Tarsusi (ö.?)

13- Muhammed bin Yusuf el-Kureşi (ö.?)

14- Ebu Sa'd el-Muharremi (ö. ?)

15- Abdulkadir-i Geylani (ö. 561/1166)³⁷

Kâdirîliği Anadolu'ya ilk getiren zat tarikatın Eşrefiyye kolunun kurucusu Eşrefoğlu Rûmî (ö. 874/1469) olmuştur, Eşrefoğlu Rûmî Bursa ve İznik çevresinde faaliyet göstermiştir. Daha sonra gelen Şeyh İsmail Rûmî Kâdiriyye tarikatının faaliyetlerini artırmış ve buna bağlı olarak Kâdirîlik, 17. yy'da Anadolu ve Balkanlarda geniş bir coğrafyaya yayılmıştır.³⁸

4.1.2 Kâdiriyye'de Seyr-u Sülûk

Kâdiriyye tarikatında seyr u sülûk, Allah'ın yedi ismi (esma-i seb'a) esas alınarak verilir. Lâ ilâhe illallah, Allah, Hû, Hay, Vâhid, Azîz, Vedûd isimlerine usul esmâsı; Hak, Kakhâr, Kayyûm, Vehhâb, Müheymin isimlerine fûrû esması denir. Usul

³⁷ Hafız Mustafa Özgür, *Kadiri Yolu: Kadiri Yolu ve Tarikatı* (İstanbul: Uzay Ofset Matbaacılık, 2015), 30.

³⁸ Seyyid Sırrı Ali, *Tuhfe-i Rûmî*, çev. Mustafa Sinan Kaçalin (İstanbul: Asitane yayınları, 1992), 47-48.

isimlerinden her biri nefsin yedi mertebesinden (emmare, levvame, mülheme, mutmainne, raziye, marziyye, kâmile) birine karşılık olarak belli sayıda zikredilir. Nefsin her mertebesinin ismi (zikri), seyri, âlemi, mahalli, hali, varidi ve nuru vardır. Mesela nefs-i emmare mertebesindeki bir sâlikin zikri kelime-i tevhid, seyri illallah, âlemi şahadet, mahalli sadr, hali meyil, varidi şeriat, nuru mavidir. Nefs-i levvamedeki sâlikin zikri Allah, seyri illallah, âlemi berzah, mahalli kalp, hali muhabbet, varidi tarikat, nuru sarıdır. Sâlik ancak bir mürşidin gözetiminde bir mertebedeki seyrini tamamlayıp onun izniyle diğer mertebeye geçebilir. İstidat ve kabiliyetine göre bütün mertebeleri aşıp nefs-i kâmile makamına ulaşabilir veya belli bir mertebeyi aşamayıp orda kalabilir.³⁹

Lâ ilâhe illallah, Allah, Hû, Hak, Hay, Kayyûm ve Kakhâr isimlerine de makâmât esması denir. Bu isimlerden her biri nefis mertebelerinden herbirine karşılık gelir. Sâlik hangi mertebede ise o mertebeye ait ismi iki rek'at namaz kıldıktan sonra belli sayıda zikreder. Emmarenin ismi olan kelime-i tevhid 70.000, levvamenin ismi Allah 60.000, mülhemenin ismi Hû 50.000, mutmainnenin 45.000 ismi Hak 40.000, raziye ismi Hay 30.000, marziyyenin ismi Kayyûm 20.000, kamilenin ismi Kakhâr 10.000 adet olarak zikredilir. Bazı Kâdiriyye meşayih dervişlerine makâmât esmasını, usul esması olarak verir ve usul esması sayısınca zikredilir. Kâdiriyye de Halvetiyye'deki gibi halvet, Nakşibendiyye'deki gibi rabita uygulaması vardır.⁴⁰

4.1.3 Kâdiriyye Tarikatinde Zikir

Kâdiriyye tarikatında zikir cehri olarak, yani açıktan, sesli olarak, dil ile kalbin bir arada çalıştırılmasıyla yapılır. Dilden kalbe, kalbden sırr, sırru's-sırr, hafâ, ahfâya ve sonunda tüm vücuda yayılan zikrin sonunda, mürid devamlı Hakk'ı zikreder duruma gelir. Toplu olarak yapıldığı gibi, münferid olarakta günlük zikir yapılır. Zikir, istiğfar, salâvat-ı şerife, tevhid, lafza-i celal (Allah) ve tarikin usulünce belirlenmiş ve Mürşid-i kâmil tarafından tarif edilen esma-i hüsnâ-zikirlerinden oluşur.⁴¹

³⁹ Ebubekir Tanrıkulu, *Batmayan Güneş Abdülkadir Geylani (K.S.)* (Ankara: Semih Ofset, 2016), 40-47.

⁴⁰ Tanrıkulu, *Batmayan Güneş Abdülkadir Geylani (K.S.)*, 40-47.

⁴¹ Tanrıkulu, *Batmayan Güneş Abdülkadir Geylani (K.S.)*, 40-47.

Kâdiriyye tarikatında zikir, çeşidine göre farklı kollara ayrılır. Türkiye’deki yaygın kolları Hâlisiyye, Rûmiyye ve Eşrefiyye’deki uygulama genel olarak şöyledir: Dervişler hilal şeklinde halka oluşturur ve kuudi zikre başlanır. Şeyhin Fatiha suresinin okunmasından sonra salâvat getirilir ve Abdulkadir Geylani’nin Kibrit-i Ahmer adlı evradı özel bestesiyle okunur, ardından kelime-i tevhid ve ism-i celâl zikrine geçilir. Bu sırada zâkirler ilahiler okur. Kuudi zikir bir zâkirin aşr-ı şerif okumasıyla tamamlanır. Ardından ayakta (kıyamî) zikre geçilir. Kıyami zikre toplu olarak, “Cem olmuş dervişleri pirim Abdulkadir’in” sözleriyle başlayan ilahinin okunmasıyla girilir. “Hayyü’l-Kayyüm, Allah” esmalarıyla ahenkli bir şekilde hareket edilip dönülerek (devran şeklinde) devam edilir. Ritmik adımlarla zikir sağa döndürülür. Bu sırada zâkirler tarafından ritme uygun ilahiler okunur. Zikir töreni bir zâkirin okuduğu aşr-ı şerif ve şeyh efendinin duasıyla sona erer. Zikir sırasında kudüm, bendir, halile, nevbe gibi vurmali sazlar da kullanılır.⁴²

4.1.4 Kâdirîlikte Semboller

Kâdirîliğin sembolü Bağdat yahut Celali Müjganlısı denilen taçtır. Taçta şeriat, tarikat, hakikat, marifet yazılıdır. Etrafından müjgan isimli kürklü kuşak bulunur. Beyaza yakın çuhadan yapılmıştır, sekiz terklidir. Tepe kısmındaki besmelede on dokuz harfi temsil eden, on dokuz tıgılı ve esma-i seb’ayı temsil eden yedi renkli Kâdirî gülü vardır.⁴³

4.2 Tosyada Kâdiriyye

4.2.1 Şeyh İsmail Rûmî

Şeyh İsmail Rumî’nin net doğum tarihi bilinmesede; bazı kaynaklarda Şeyh İsmail Rumî’nin 1550 yılında doğduğu bilgisi yer alır. Bazı kaynaklar da 96 yaşında vefat ettiği bilgisi yer alır. Bu bilgiyi esas aldığımızda vefat tarihini de göz önünde tuttuğumuzda 1535 yılında doğmuş olmasıda muhtemeldir. Şeyh İsmail Rumî, bugün

⁴² Tanrıku, *Batmayan Güneş Abdülkadir Geylani (K.S.)*, 50.

⁴³ Elif Ceylan Erol, “Tarikat Eşyalarında Süsleme ve Sembolizm Üzerine Bir Deneme”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 100 (Kasım 2021), 630.

Çankırı sınırları içerisinde Yukarı Öz, bir önceki adı ile Bağdığın olarak bilinen köyde dünyaya gelmiştir. Babası Çoban Ali isminde bir zattır.

Şeyh İsmail Rumî, çocukluğunu köyünde geçirmiştir. Kendisi de çobanlık yapmıştır. Rivayetlere göre çocukluk zamanından başlayarak kerametler göstermeye başlamıştır. Zemherinin en soğuk gününde salatalık yerken, karın diz boyu olduğu bir günde hayvanlarıyla birlikte bir dereye yeşillikler içindeyken görülmesi bu tür kerametlere örnektir.

Şeyh İsmail Rûmî Tosya'ya giderek burada Tuhfe-i Rûmî'de de "halveti pîranının da ekmel-i müstahlefî" diye bahsedilen Şeyh Ahmet Efendi'ye intisab etmiş ve Halvetiyye usûlü ile seyr u sülûka başlamıştır. Halveti Ahmet Efendi'den (ö. ?) Tuhfe-i Rûmî'de şu beyitlerle ifade edilmektedir:

"Tosya Şehri ehlinin eşrafı bir zât-ı şerîf

Ma'rifet-peymâ vü dâniş- perveri merd-i zarîf"

"Kâdirî serverlerinden şeyh Ahmed ahlefî

Halvetî pîrânının da ekmel-i müstahlefî"

İsmail Rûmî burada seyr u sülûkunu tamamladıktan sonra Abdülkadir Geylani'nin rüyasına girerek manen kendini davet etmesi üzerine Bağdat'a gitmiştir.⁴⁴

Bağdat'a ulaşınca İsmail Rûmî, Kâdiriyye'nin merkez dergâhına gidip, dergâhın postnişini Bağdat nakîbüleşrafı Seyyid Feyzullah Efendi'ye (ö. ?) intisab etti. Burada seyr u sülûka başladıktan sonra kırk gün halvete girdi. Bağdat'a gidişinin hikayesi Tuhfe-i Rûmî'de şu beyitlerle ifade edilmektedir:

"Nâm-Perdâz-ı zebîh-i evvel ü cedd-i Resûl

Şeyh İsmâ'il Rûmî Hazreti'n ol pâk usûl"

⁴⁴ Ali, Tuhfe-i Rûmî, 49.

“Da’vet idüp bâtinan dergâh-ı şevk-âbâdına
Virdi konuk şeyhi öz evladına”

“Emr-i Gavs-ı A’zam’a şevk ile idüp imtisâl
Da’vete kıldı icâbet sıdk ile ol nîk-hisâl”

“Azm-i bağdâd eyleyüp dergâha buldukda vusul
Bâ-teeddüb âsitân-ı pâkine itdi duhul”

“Post-nişîn-i dergeh-i vâlâsı ol zât-ı cemîl
Da’vetiyle geldiğin ma’lumdur ey Şeyh İsmâ’il”

“Nutkî birle nükte-i hâli işâret eyledi
Resm-i tevkîri edâ ve zîb-beşâret eyledi”

“Çend rûz ol hânkâh-ı feyz-penâhda meks idüp
Nice esrâr-ı hafâyâ nice âsâr hass idüp”

“Hem olup hem-bezm-i rûhanî-yi pîr-i bû’l-vefâ
Zâhir ü bâtin füyûzât ile oldu pür-safâ”

“Pîr-i Sâni künyesi vaz’ oldı zatına o dem
Rûm-ili emri sipariş oldı mühtemm ü etemm”

“Bi’l-işâre kıldı me’mûr bu husûsı rû’yete
Zât-ı pâkin gördi şayeste fakat bu hidmete”

“Himmet-i vâlidî kudsîn itdi ana reh- nümâ
Ba’s ü esrâ kıldı savb-ı Rûm’a ol kân-ı atâ”⁴⁵

Seyr u sülûkunu tamamlayınca, Anadolu’ya gelmeden Mısır’a uğrayarak sohbetlerine katıldığı Ahmed-i Mısri’den (ö. ?) de icâzetnâme aldı. Bundan dolayı bazı

⁴⁵ Ali, *Tuhfe-i Rûmî*, 50-51.

silsilenâmelerde mürşidinin Feyzullah Efendi, bazılarında ise Ahmed Efendi olarak kaydedildiği görülmektedir.⁴⁶

Şeyh İsmail Rûmî, rüyasında Abdülkadir Geylanî'nin (ö.561/1166) “Yâ Rûmî, Rûm'a (Anadolu'ya) git, tarîkımı neşret!” manevi işareti ile 1020/1611 yılında İstanbul'a gelmiştir. Rûmiyye'nin pîri İsmail Rûmî Mısır'dan dönüşünde, İstanbul'a gelmeden önce başta anavatını Tosya olmak üzere: Edirne, Bursa, Tekirdağ, İzmir, İzmit, Manisa, Selânik, Balkanlar'da İştîp Köstence, Filibe, Seres, Tamışvar gibi Anadolu ve Rumeli şehirlerinde ve Mısır'da kırk küsur yerde tekke ve zaviyeler inşa ettirerek halifelerini tayin etmiştir.⁴⁷ İstanbul'da ilk önce Sofular Camii'nde irşat görevine başlayan Şeyh İsmail Rûmî, daha sonra bugün İstanbul Tophane'de bulunan Şeyh İsmail Rumî Âsitânesi'ni⁴⁸ Hızır (a.s)'ın işareti ile Hacı Piri isimli bir zata inşaa ettirmiştir. Bu konuda detaylı bilgiyi Şeyh İsmail Rûmî Âsitânesi başlığı altında vereceğiz. Şeyh İsmail Rûmî'nin Tosya, Yapraklı, Sazcuğaz, Rodos gibi Anadolu ve Rûmelinde 48 tekke kurduğu ve hamam inşaa ettirdiği bilinmektedir.⁴⁹ Şeyh İsmail Rûmî'nin, Rûmî nisbesi ile anılması burada zikrettiğimiz üzere tarikatı Rumeli'ne taşınması ve Anadolu'ya mensup olmasından ötürü verilmiştir.

Şeyh İsmail Rûmî, 1631 yılında Tophanedeki Âsitâne'de bir cuma gecesi (perşembeyi cumaya bağlayan gece) göçmüştür. Hayatı kerametlerle dolu olan Şeyh İsmail Rûmî'nin cenazesi de yine kerametleriyle doludur. Tuhfe-i Rûmî'de geçen menkıbe şöyledir:

Sultan Murad Han bir gün İsmail Rûmî hazretlerini yemeğe çağırır. Yemek yenilip muhabbet edildikten sonra Sultan Murâd; Rûmî hazretlerine: “Zamanın kutbunu bana tanıtmamı diliyorum, zatını padişahlık kişiliğimle bir araya getirmeni istiyorum. Ya sensindir ya da senli benlisindir” der. Şeyh İsmail Rûmî ise “Allah dostlarında nice gizli sırlar vardır; kimse bilemez hem kendileri saklanmıştır. Hak eri, Allah dostları baş verir sır vermez; can verir ten vermez, hiç iz toz belirtmez.” der. Rûmî

⁴⁶ Mehmet Akkuş, “İsmail Rûmî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 23/120-122.

⁴⁷ Adalet Çakır, “Tophane'de Kadiri Âsitanesi”, *Sabah Ülkesi Dergisi* 34 (Ocak 2013), 42.

⁴⁸ Asitane: Tarikatların mürşidini kaldığı ve daha sonrasında meftun da olduğu çile çıkarılan büyük tekkelere denir. Tarikatların merkez tekkesi konumundadır.

⁴⁹ Ali, *Tuhfe-i Rûmî*, 52.

hazretlerinden cevap alamayan padişah ısrar edip cevap alamayınca hiddetlenerek “Elbette senden bana kutbu bildirmeni istiyorum; özel toplantıma getir ki kurtulasın, üstünlük kazanasın. Yoksa elimden kurtulamazsın; baskı ve öfke pençemden kaçacak delik bulamazsın.” dedikten sonra Rûmî hazretleri “Cuma günü Tophâne semtine gidiniz; Kılıç Ali Paşa Camisi’ni şereflendiriniz. Hutbe ve Cuma namazı topluca kılınâ sünnetler tamamlana sonra dua okuna, alemin kutbu kimdir o zaman sultanıma göstereyim; muradına ereceksin a hanım, sultanıma söyledim” bu konuşmandan sonra Rûmî hazretleri hangâhına gelerek, dervişlerinden bu işi gizli tutmalarını ister. Ardından ahirete göç hazırlıklarını yapar, cuma gecesini dostlarını yanına toplayarak ahirete göçeceğini haber verir: “Bu gece hazret cenabının yanına gideceğim; yücelik ıssının temiz katına varacağım. Bütün gerekli aletleri hazır edersiniz naaşıımı tabutumu da hazırlayıp yerinde tutarsınız. Gece yarısı geçince cismimi yumağa başlayın ne gerekse tamam edin ki vaktinde bitsin. Tabutuma börk, yelek, çarşaf bile koymayınız gören ona ‘Ey kardeş bu kimsesiz adam kim?’ desin. Geceleyin bir kimse beni görmeden kaldırsın, Kılıç Ali Paşa Camisi’ne götürün. Tabutumu hemen musallâ taşına koyun dağılın, yanımda yaşlı genç bir kimse kalmasın, namazım kılınana dek tabutum bir müddet dursun, kara halk ile aydınlara ‘acaba bu yoksul kim?’ desinler. Padişah cumaya camiye gelse gerektir, hem namazımı din şahının imamı kılacaktır.” diye vasiyet ettikten sonra vefat eder. Vasiyetinde ne dediyse yerine getirilir. Cuma namazı bitip padişah, şeyhi aramaya konulduğu zaman ‘er kişi niyetine’ diye ses işitilir. Namazı saray imamı kıldırır. Namazdan sonra tacı, hırkası tabutun üzerine konur. Padişah bu kişi kimdir diye sorar. Şeyh İsmail Rûmî olduğunu öğrenince: “Bilemedim elden çıkardım istek incim âh yetiş, kutup arardım, kutup ise kendi bezimimde dost, kendisinin konağını sorardım, kendisi kendimle oturmada. Kutbu sorduğum keremli kişi o imiş, kendisini kendisinden sormak akla uygun değil imiş” dedikten sonra ruhu için çokça dua eder.⁵⁰

Bu menkıbe farklı şekillerde anlatılsa da elimizdeki en eski ve sağlam kaynak bu şekilde anlatmıştır. Vefatının ardından Şeyh İsmail Rûmî, Tophanedeki Âsitanesi’nin haziresine defnedilmiştir.

⁵⁰ Ali, *Tuhfe-i Rûmî*, 88-98.

4.2.1.1 Kâdiriyye Âsitanesi'nin inşaaası

Şeyh İsmail Rûmî Bağdat'tan İstanbul'a 300 derviş ile birlikte gelmiştir. İrşat görevine Sofular Camii'nde başlayan Şeyh İsmail Rûmî, Hızır'ın (a.s) işareti ile Hacı Piri Efendi'ye (ö.1040/1630) bugün halen ayakta duran Kâdirî Âsitanesini inşaa ettirmiştir. Evvelen Tuhfe-i Rûmî'de Kıssa-i Bünyâd-ı Hânkâh der-Tophâne başlıklı kıssadan hângâhın yapımını aktaralım:

“İsmail Rûmî Hazretleri hângâh yapımı için İstanbul'a gelip, Tophane semtinde karar kılmıştır. İstanbul'a ilk geldiğinde Sofular Cami'sinde ibadetlerine devam etmiştir. Bu sebepten dolayı camiye Sofular Camii ismi verilmiştir. Rûmî hazretleri, Tophane semtinde gezerken Hacı Pîrî isimli zatın bahçesini beğenmiştir. Hızır (a.s) ile burada görüşmeye başlamıştır. Bir gün arkadaşlarıyla otururken “Hızır (a.s) beni; Hacı Pîrî tekke yaptırın diye uyardı. Boylamını, enlemini, resmini böylece bildirdi buyruk ve tenbihiyle sınır çekip nişan koydum. Arsa senin mülkündür, başkasının hiç söz hakkı yoktur, kalan hizmet de senindir başkasının eli girmez” demiş bunun üzerine Hacı Pîrî bugünkü Kâdiriler Âsitanesi'nin yerini resmî alım satım akdi ile Rûmî hazretlerine vermiş, ardından inşaata koyularak tekkenin yapımını tamamlamıştır. Bitirdikten sonra Rûmî hazretleri, tekkeyi gezmiş çok beğenmiş ve dua etmiş; giderler defterini Hacı Pîrî'den istemiştir. Hacı Pîrî defter tutmadığını, giderini cebinden karşıladığını ifade etmiş; gider belirtmekten kaçınmıştır. Dervişlerin ısrarı ile giderlerini bir deftere yazıp Pîr'e sunmuştur. Pîr hazretleri “şurayı kazıp bir sofa yaptır” demiş, Hacı Pîrî temeli kazarken mermer bir küp, küpün içinde Pîrî'nin masraflarını karşılayacak kadar altın ve gümüş çıkmıştır. Pîr hazretleri hepsini hacı Pîrî'ye vermiş, o da dervişlerin hepsine bağışlamıştır.⁵¹

Bir diğer rivayet ise Âsitane'nin son şeyhi Mehmet Misbah Erkmenkul'un (ö. 1436/2014) Tempo dergisine verdiği röportajda mevcuttur. Kâdirîliğin İstanbul'daki kurucusu Şeyh İsmail Rûmî'nin, bu yoldaki hikayesini şöyle anlatıyor: “İsmail Rûmî hazretleri, Kastamonu'nun Tosya kazasındandı. Burada medrese eğitimi aldıktan sonra Abdülkadir Geylani Hazretleri'nin manevi daveti üzerine, kalkıp Bağdat'a gidiyor. Bağdat Üniversitesi'nde tahsilini kuvvetlendiriyor. Burada 40 gün kalıyor.

⁵¹ Ali, *Tuhfe-i Rûmî*, 53-59.

41'inci gün Abdülkadir Geylani Hazretleri manevi bir emir veriyor. Bu emirde, İsmail Rûmî Hazretleri'nin, İstanbul'un Fatih semtindeki Sofular'a gidip burada 40 gün kalması, kırk birinci gün bugün bulunduğumuz yere gelip tarikatı devam ettirmesi buyuruluyor. Kendisi İstanbul'a gelerek Sofular'daki medresede 40 gün kalıyor. Kırk birinci gün Hızır'ın (a.s.) mübarek işaretleriyle, buraya geliyor. O vakitler burası Hacı Piri adlı zât-ı muhteremin bostanıymış. Hızır (a.s.) aynı şekilde Hacı Piri Hazretleri'ne de görünüyor. Bunun üzerine bugün yanmış durumda olan ve adına semahhane de denilen camide tarikatını kuruyor. O dönemde padişah olan I. Ahmet, (ö. 1026/1617) tebdil-i kıyafet ile burayı görmeye geliyor. Siyasetle uğraşmadığını görüyor. Bunun üzerine destek olmaya karar veriyor. Tekke bu şekilde kurulmuş oluyor.”⁵²

4.2.1.2 Kâdirîler Âsitanesi'nde irşat

Âsitâne'de ilk dönem irşat faaliyetleri hakkında bilgi için yine elimizdeki sağlam kaynak olan Tuhfe-i Rûmî'de dervişlerin hayatından şöyle bahsedilmektedir.

“Asla odalarından dışarı çıkmazlardı, kendi vakitlerinde sefa ile kıyıya çekilirlerdi. Allah'ı zikir alanının bir kıyısında yerin altında en sonda dar karanlık bir oda yaptırmıştı. Emzik çocuğu bile olsa kendisinden başka sığışmazdı, kişiye özel yalnız görülmemiş basık bir yerd. Şimdi o köşede vaaz vermek ve öğüt ile süluk issinin gönlünü uyarmak için kürsü durmaktadır. O temiz zât, boyuna o odada namaza durduğundan Allah'ı anış nûru ile o yer aydınlanmıştı. Bütün dervişler de odalarında derse dalmışlar, hânkâh içinde dıştan gözle görülen baş üstünde, gözlerin tepesine demir küpeler asılmış, uyumamamak için ona saçlarını bağlamış. Aşıklar saçlarından küpeye asılırlar, geceler tan atana dek uyanık olurlar. Her salı zikir bitirdikten sonra her yanık can, zikren yanıklığı ile gözler içine kapanırlar. Ancak akşam sabah derslerine çalışırlar; namaz, yemek dışında dışarı çıkmazlar. Mutfağın aşçısı Derviş Mehmed adlı dede, akşam sabah yemek pişirir, her dede ondan yer. Aşçıbaşı lokmaya çağırınca yerler, içerler; sonra dua ederler. Hemen ardından hepsi yerli yerine dönüp hiç boş durmaz, biri yine zikirle uğraşır. Her sabah ateşliler topluca zikir ederler, her

⁵² Mehmet Misbah Erkmenkul, “Mehmet Misbah Erkmenkul ile Röportaj” (Görüşmecisi: Fusun Saka, Görüşme Transkripsiyonu), *Tempo Dergisi* 01/944 (Ocak 2006), 32.

biri böylece külhan gibi alev saçarlar. O kutlunun birlemeye tutuşması ile yüreği dopdolu kıvılcım onun kızgınlığının şiddetine taş ve ağaç dayanamaz.”⁵³

4.2.1.3 Kâdirîhanede yemek kültür ve geleneği

Tasavvuf kültürünün önemli öğelerinden bir diğeri gelenekleridir. Anadolu’da birçok tekkede belli zamanlarda kazanlar kaynar; zikirlerden sonra tatlı yenip tatlı konuşulur. Kâdirîhanede de tatlılar yılda iki defa aşure için, bir defa da Erbain helvası için kaynamaktadır. Haricen Ramazan ayı dahilinde de özel bir program vardır.

İlk bölümde aşure konusunu ele alacağız. Kâdirîhane’de Muharrem ayında ve Safer ayında olmak üzere, yılda iki kez aşure pişirilir. Yılda iki defa pişen aşurenin anlamları birbirlerinden ayrıdır; Muharrem ayında pişen aşure Kerbela anısınadır, hüznün ve matemi temsil eder. Safer ayında pişen aşure ise, Zeynelabidin’in Kerbeladan kurtulması anısına pişirilir. Sevinç ve coşku vardır. Bu sevinç ve coşkunun altında yatan asıl sebep, bahsi geçen kerbeladan kurtuluş ile Hz. Peygamberimiz Muhammed Mustafa (s.a.v) soyunun devam edecek olmasıdır. Safer ayı aşuresinin ve Muharrem aşuresi kültürünün Osmanlı’nın İmparatorluk döneminde, İstanbul’da 400 tekkede var olduğu bilinmektedir. Bugün bu kültürü sürdüren Kâdiri Âsitânesi dervîşanıdır.⁵⁴

Aşurenin pişirilmesi için bir usul vardır. Sıradan bir şekilde pişmez. Aşure içine konan her malzeme Allah’ın isimlerine, yahut 12 imama işaret eder. 12 adet malzeme: Su, şeker, yağ, buğday, pirinç ve pirinç unu, çekirdeksiz üzüm, az tuz, fasulye, nohut, nişasta, süt ve ararottan ibarettir. Her bir malzeme kazana aktarılırken Fatiha suresi okunarak boşaltılır. Bazı malzemeler aktarılırkende diğer bazı sureler ve esmâ zikri okunur. İki derviş aşure kazanın etrafında karşılıklı mablak diye isimlendirilen karıştırma tahtalarını ellerine alırlar; mablağı kendilerine çekerek başta “Elif” harfi çizerek. Daha sonra karşılıklı “Vav” harfi çizerek ebced hesabına göre Allah ismini yazmış olurlar. Ve ayrıca üzerine 12 parça kaymak konulur. Kuş üzümü, fındık,

⁵³ Ali, *Tuhfe-i Rûmî*, 61-64.

⁵⁴ Zeynel Özlü, “Osmanlı Devletinde Tekkelere Bir Bakış: Aşure Geleneği”, *Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 57 (11 Mart 2011), 191-212.

rendelenmiş Hindistan cevizi ilave edilir.⁵⁵ Aşurenin asıl hikmeti ise kaymaklı olup üzerindeki kaymağın erimemesidir.

Pişen aşure özel bir törenle saraya gönderilir. Hatta bir defasında Sultan II. Abdülhamid'in (ö. 1842/1918) Yıldız Sarayı'nda merasim ile yollanan aşureyi beklediği, mabeyincisine, "Aşuremiz nerde kaldı?" diye sabırsızlıkla sorduğu söylenir.⁵⁶

Diğer bir yemek geleneği ise Erbain helvasıdır. Dervişler 40 gün halvete girerler, halvetten sonra saraydan padişah tarafından 20 kurbanlık gönderilir. Bu kurbanlıklar sabah namazı ve dualardan sonra şeyh tarafından kesilir. O gün akşam yemeği peygamber ailesine işareten beş çeşit yemekten oluşurdu. Yemekten sonra dervişler hamdiye okurlar, yatsı namazına yakın dervişler arasında cüzler paylaşılır, bir saat içinde hem helva pişer, gülbang çekilir, hemde hatim biterdi. Erbain helvası etvar-ı seb'aya işareten yedi derviş tarafından kelime-i tevhid okunarak pişirilir. Helvanın malzemesi bal, tahin, ırmiktir. Helva piştikten sonra demlenmeye bırakılır, demlenirken dervişler yatsı namazını kılıp 7000 kelime-i tevhid okunduktan sonra demlenen helvayı taksim ederek yerlerdi.⁵⁷

Helva komşulara dağıtılır ve saraya gönderilirdi. Sultan II. Abdülhamid Hân, Kâdiriyye tarikatına sevgi besleyen bir sultandır. Bu sevginin bir göstergesi olarak Bağdat'ta bulunan Abdülkadir Geylani hazretlerinin tekkesini onartmıştır. Maaş ihsan ve atıyyenin dağıtıldığını gösteren listelerde Kâdirîhaneler ilk sırada yer almaktadır. Erbain helvası yine törenler saraya gönderilir. Sultan Abdülhamid abdestli bir şekilde "Fatiha" okuyarak helvayı yer, daha sonra şeyhe selamlarını iletirdi.⁵⁸

Âsitane'de Ramazan kültürüne gelince bu bilgiyi yazan görevli kişinin isminin belli olmadığı bir 4 Teşrinisani 1322'de (18 Ekim 1906) başlayan 1906 yılı Ramazan ayında tutulan ruznameden öğreniyoruz. Ruznameden anlaşıldığı üzere dergâhın o günkü şeyhi Meclis-i Meşâyih Reisi olan Ahmet Muhiddin Efendi'dir. Tekkede: eşi,

⁵⁵ Necdet Tosun, "Tasavvuf Kültüründe Tekke Yemekleri", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 12 (2004), 123-135.

⁵⁶ Özlü, "Osmanlı Devletinde Tekkelere Bir Bakış", 202.

⁵⁷ Tosun, "Tasavvuf Kültüründe Tekke Yemekleri", 131.

⁵⁸ Abdülhamid Kayıhan Osmanoglu, *Dedem Abdülhamid Hân* (İstanbul: Yediveren Yayınları, 2017), 59.

çocukları Şekûr ve Ali Beyler ile torunu, daha sonra dergâhın şeyhi olan Gavsî Efendi ikamet etmektedir. Ruzname: dergâhtaki birçok komik olay, dergâha gelen giden, namazı kıldırان, müezzinliği yapan kişi, kimin namazdan kaçıp, kimin namaza nasıl geldiği, namazda kaç kişi olduğu, baklavanın tadı, hatta dervişlerin doğan çocuklarına kadar bilgi vermektedir.

Ramazan ayında belli ki Şehriye çorbası hiç iftar sofralarından eksik olmamıştır. İşkembe çorbası, börek, baklava, taze fasülye, et, yumurta, bamya, kereviz, yaprak sarması, aşure, Pisi balığı, havyar gibi yemeklerin yanında, Şehriye çorbası gibi pilavda çok eksik olmamıştır. Hatta ruznameyi yazan görevli “Ta’amda (yemekte) pilav bulunmayınca yemeğin bittiği anlaşılmıyor.” diye not düşmüştür. Kâdirhane’de son salı akşamı menü zengin, 7 çeşit yemek. Ruznamede yazdığına göre o akşam Merkez Efendi Şeyhi, Hallaç Baba Şeyhi Ali Efendi, Şeyhi Râşid Efendi, Dr. Fuat Bey, Kürt Necmeddin Efendi, Komşu Hüseyin Efendi, Mazlûm Bey gibi birçok mübarekte iftara teşrif etmişlerdir.⁵⁹

4.2.1.4 Kâdirhâne’de zikir

Kâdirhane’de zikirler salı günü yapılır. Bu sebeple Âsitane “Salı Tekkesi” olarak anılmaktadır. Zikir İsmailiyye’ye mensub olanlar için nafil ibadetlerin başında gelmektedir. Yaptıkları zikir devran olarak bilinen zikirdir. Zikir esnasında okunan Kâdiriyye evradı, her hangi bir düzenlemeden geçmeksizin Rûmiyye kolu tarafındanda okunmaktadır. Evrad, dervişler tarafından Esmâü’l-hüsna’dan belli zamanlarda ve belli sayıda tekrarlanan zikirlerle denir. Tekili virddir, tarikat pirleri tarafından düzenlenir. Kâdirî evradı:

“Eûzü billâhi mine’ş-şeytan’ir-racim bismillahi’r-rahmâni’r-rahîm.

el-hamdu lillâhi rabbi’l-âlemîn. er-rahmâni’r-rahîm. Mâliki yevmiddîn. İyyâke na’budu Ve iyyâke neste’în. İhdine’s-sirâtal mustakîm. Sirâtallezine en’amte aleyhim ğayrilmağdûbi aleyhim ve leddâllîn. (Âmin) (Fatiha Sûresi)

⁵⁹ Turgut Kut, “İstanbul Kâdirhâne Âsitanesinde 1906 Yılı Ramazan İftarları” *Dördüncü Milletlerarası Yemek Kongresi*, ed. Feyzi Halıcı (Konya: Konya Kültür ve Turizm Vakfı, 1993), 116-131.

İnnallahe ve melâ'iketehu yusallüne alen-nebiy yâ eyyühellezîne âmenü sallû aleyhi ve sellimû teslimâ (Ahzab Suresi, 56)

Allahümme salli ve sellim ve bârik alâ seyyidînâ Muhammedin ve alâ âlihi ve sahbihi ecmaîn. Sübhane rabbike rabbil izzeti amma yesîfûn ve selâmun alel mürselîn vel-hamdü lillahî rabbil-âlemîn (Saffat Suresi, 180/181/182) (Burada şükür makamında iki elle yüz meshedilecektir.)

es-salâtü ves-selâmü aleyke yâ Resûlallah.

es-salâtü ves-selâmü aleyke yâ Habiballah.

es-salâtü ves-selâmü aleyke yâ Halilallah.

es-salâtü ves-selâmü aleyke yâ Nebiyyallah.

es-salâtü ves-selâmü aleyke yâ Safiyyallah.

es-salâtü ves-selâmü aleyke yâ Hayre Halkillâh.

es-salâtü ves-selâmü aleyke yâ Nure Arşillâh.

es-salâtü ves-selâmü aleyke yâ Emîne Vahyillah.

es-salâtü ves-selâmü aleyke yâ men Zeyyenehullah.

es-salâtü ves-selâmü aleyke yâ men Şerrefehullah.

es-salâtü ves-selâmü aleyke yâ men Kerremehullah.

es-salâtü ves-selâmü aleyke yâ men az-zemehullah.

es-salâtü ves-selâmü aleyke yâ men Allemehullah.

es-salâtü ves-selâmü aleyke yâ Seyyide'l-mürselîn.

es-salâtü ves-selâmü aleyke yâ İmame'l-müttekîn.

es-salâtü ves-selâmü aleyke yâ Hâteme'n-nebiyyîn.

es-salâtü ves-selâmü aleyke yâ Rahmeten lil-âlemîn.

es-salâtü ves-selâmü aleyke yâ Şefî'a'l-müznibîn.

es-salâtü ves-selâmü aleyke yâ Resule Rabbi'l-âlemîn.

Salâvatullahi ve melâ'iketihî ve Enbiyâ'ihî ve hameleti arşihî ve cemî'i halkihî alâ seyyidinâ Muhammedin ve âlihi ve sahbihi ecmaîn.

Allahümme salli alâ seyyidinâ Muhammedin abdike ve habîbike ve Resûlike'n-nebiyyi'l-ümmiyyi ve alâ âlihi ve sahbihi ve sellim. (Bu salavat üç kere okunacak)

Allahümme salli alâ seyyidinâ Muhammedin'in-nebiyyi'l-melihi sahib-i'l-makami'l-â'lâ vel-lisani'l-fasih. (Bu salavat üç kere okunacak)

Allahümmec'al efdale salâvatike ebeden,

Ve enmâ berekâtike sermeden,

Ve ezkâ tahiyyatike fadlen ve adeden,

Alâ eşrefi'l-halâ'iki'l-insaniyyeti,

Ve mecmâi'l hakayıki'l îmaniyyeti,

Ve Turi't-tecelliyati'l-İhsaniyyeti,

Ve mehbiti'l esrari'r-Rahmânîyyetî,

Ve arûsi'l-memleketi'r-Rabbaniyyetî,

Ve vasıtati akdi'n-Nebîyyin,

Ve mukaddîmî ceyşi'l-Mürselîn,

Ve ka'idi rekbi'l-enbiyâ-i Mükerreremîn,

Ve efdali'l-halki ecma'în Hâmil-i livâ'i'l izsi'l-â'lâ,

Ve mâliki ezîmmeti'l mecdi'l esna Şahîd-i esrari'l-ezel,

Ve müşahid-i envârî sevâbîki'l-üveli,

Ve terceman-ı lisani'l-kıdem,

Ve menbâ'il ilmi ve'l-hılmi ve'l-hikem,

Mazhak-ı sırrı'l-cûdi'l cüz'ıyyi ve'lküllıyyi,

Ve însan-i ayn-il vücud-il ulviyyi ve's-süfliyyi,

Ruh-i cesedi'l-kevneyn, (Bu cümle üç defa okunacak ve her defasında tüm vücut mesh edilecek) Ve aynî (Burada iki elin başparmaklarının tırnağı öpülerek gözler üzerine mesh edilecektir) hayat-îd-dâreyn.

el-mütehakkiki bi'â'lâ rûtebi'l-ubudiyyeti,

Ve'l-mütehallık-i bi-ahlâkî'l-makamati'l-istifâ'ıyyeti,

el-halili'l-â'zam ve'l-Habibi'l-ekrem,

seyyidinâ Muhammedin bin Abdillâh bin Abdilmuttalib,

Ve ala sâiri'l-enbiyâ-i ve'l-Mürselîn,

Ve ala melâ'iketike'l-Mukarrebîn,

Ve ala ibadillahi's-Salîhîn.

Min ehli's-semavat-i ve ehl-i ardîne,

Küllemâ zekereke'z-zakîrûn,

Ve gafele an zikrike'l-Gafilûn,

Ve sellim ve radiyallahu an ashab-i Resûlillah-î ecma'în. “

Evrad, zikirde hep bir ağızdan okunur. İlk başta Fatiha ile başlar daha sonra “Şüphesiz Allah ve melekleri Peygamber'e salât ediyorlar. Ey iman edenler! Siz de ona salât edin, selâm edin.” anlamına gelen Azhab suresi 56. Ayeti Kerime okunur. Sonra anlamı “Allah'ın rahmet ve in'âmı, bereket ve ihsânı, selâm ve senâsı Efendimiz Muhammed aleyhisselam ve âlinin, ashâbının üzerine olsun.” anlamındaki dua okunur. Daha sonra:

“Salât ve selâm sana olsun Ey Allah'ın Rasûlü.

Salât ve selâm sana olsun Ey Allah'ın Sevgilisi.

Salât ve selâm sana olsun Ey Allah'ın Dostu.

Salât ve selâm sana olsun Ey Allah'ın Nebisi.

Salât ve selâm sana olsun Ey Allah'ın Temiz kulu.

Salât ve selâm sana olsun Ey Allah'ın En hayırlısı.

Salât ve selâm sana olsun Ey Allah'ın Arş'ın Nuru.

Salât ve selâm sana olsun Ey Allah'ın Vahyi Emîn'i.

Salât ve selâm sana olsun Ey Allah'ın tezyin ettiği.

Salât ve selâm sana olsun Ey Allah'ın Şerefli kıldığı.

Salât ve selâm sana olsun Ey Allah'ın Mükerrerrem kıldığı.

Salât ve selâm sana olsun Ey Allah'ın Büyük yarattığı.

Salât ve selâm sana olsun Ey Allah'ın Öğrettiği.

Salât ve selâm sana olsun Ey Resullerin Efendisi.

Salât ve selâm sana olsun Ey Muttakîlerin İmamı.

Salât ve selâm sana olsun Ey Nebilerin sonuncusu.

Salât ve selâm sana olsun Ey alemlere Rahmet olan.

Salât ve selâm sana olsun Ey günahkârların şefaâtçisi.

Salât ve selâm sana olsun Ey Âlemlerin Rabbinin Rasûlü.”

Anlamlarına gelen salatü selamlar belli bir usûl ile okunur.

Allah'ın fazl ve ihsânı, meleklerinin, nebîlerinin, arşı taşıyanların ve bütün yaradılmışların ta'zimât ve salavâtı Efendimiz Muhammed aleyhisselam ile onun âlinin, evlâdının, ezvâcının, ashâbının üzerlerine olsun. Allahım! Senin kulun, peygamberin, sevgilin ve ümmî olarak yarattığın olan Efendimiz Muhammed aleyhisselam ile âline, evlâdına, ezvâcına ve ashâbına sonsuz ihsânların ve senâlarınla, rahmet ve in'âmılarınla ta'zîm buyur. Allahım! Efendimiz Muhammed aleyhisselama sonsuz ihsânlarınla, senâlarınla, rahmet ve in'âmılarınla ta'zîm buyur ki, o senin ma'nen ve maddeten, zâhiren ve bâtınen güzellerin güzeli olarak yarattığın, “Makam-ı Mahmûd” gibi yüce makamlar bahşettiğin, fasîh lisân ile emirlerini ve nehiylerini tebliğ ettirdiğin “Nebiy-yi Kerîm”indir. Allahım! Sonsuz ihsân ve senâlarının, rahmet ve in'âmıların en üstününü ve ebedîsini, hayır ve bereketlerinin, ezelden ebede kadar dâimâ artanını, tahiyyâtının sayı ve fazîlet bakımlarından en pâk ve arınmışını İnsan olarak yaradılmışların en şerefiisi, îmân hakîkatlerinin makarrı ve menba'ı, ihsânlarının ve gayb nûrlarının tecellilerinin, sırlarının nüzûl ve hübü mahalli ve harem-i sarây-ı vahdetinin mahrem-i esrârı bütün nebîlerinin ahd ve mîsâklarının vâsıtası ve resûller ordusunun önderi ve öncüsü mükerrerrem kıldığın, bütün

yaradılmışların en üstünü Livâ-i izzetin olan “Livâ-i Hamd”in sâhibi ve azamet dizgininin mâliki ve mutasarrıfı ezel sırlarının şâhidi ve âlemler yok iken, ilmullahda mevcûd olan nûrların müşâhidi Kelâm-ı kadîmin olan Kur’ân-ı azîmü’l-bürhânın tercümânı ve ilmin, hilmin ve hikmetlerin kaynağı Dünyada kullarına bahşettiğin cüz’î nimet ve ihsânlarla, âhiretde ihsân ve inâyet buyuracağın küllî nimetlerinin tamâmına âit sırların açıklayıcısı ve ulvî veya süflî insan vücudunun göz bebeği Dünyâ ve ukbânın veya gayb âlemi ile şuhûd âleminin cesedlerinin ruhu Dünyâ ve âhiret hayatının gözü kulluk rütbesinin en yüksek ve en yüce derecelerinin gerçekleştiricisi (kulluğun ne büyük bir rütbe olduğunun öğreticisi) ve seçtiğin ve beğendiğin en güzel ahlak makamları ile ahlaklanmış olan en büyük ve sâdık dostun ve tekrîm buyurduğun sevgilin, Efendimiz Abdülmuttalib oğlu Abdullah oğlu Muhammed aleyhisselam ve gönderdiğin diğer nebîlere ve sana yakın olan meleklerine ve göklerde ve yerlerde bulunan bütün sâlih kullarına bütün zâkirler zikrettikleri müddetçe ve senin zikrinden gâfil olanların gafletleri müddetince ve Resûl-i zîşân’ının ashâbına da saâdet ve selâmet ihsân buyur ve onların hepsinden râzı ol yâ Rabbi!

Mealindeki evrad-ı şerif okunduktan sonra “lâ ilâhe illallah” zikrine başlanır. Zikir sırasında ney, kudüm, def gibi enstrümanlarda kullanılmaktadır. Zikir her bir aşamada daha da şiddetlenir. Zikir sırasında kaside ve ilahiler okunur. “La ilahe illallah” zikrinden sonra “Hayy’ül-kayyum Allah” zikrine başlanır. Daha sonra “Hay” zikri ile devam edilir. Zikir ilerleyince “Allah Allah Hay” diye zikredilir. Daha sonra “Allah” diye zikredilir. En son “Hû” diye zikredildikten sonra aşır okunur ve dua ile zikir son bulmaktadır.

4.2.1.5 Tosya’da bulunan Şeyh İsmail Rumi Camii (tekkesi) ve tekke hamamı

Tosya Şeyh İsmail Rûmî’nin memleketidir. İsmail Rûmî burada birçok keramet göstermiştir. Kâdirîliği Rumeli’ne taşırken kurmuş olduğu tekkelerden biri ve tekkeye ait hamam Tosya’da halen ayakta durmaktadır. Zeyniyye, Nakşibendiyye, Halvetiyye, Rufaiyye gibi birçok tarikat ve tekkelerinin bulunduğu Kastamonu’nun Tosya ilçesinde, Şeyh İsmail Rumi Camii ismiyle bugün cami hizmete devam etmektedir. Câmî’in yanında Şeyh İsmail Rûmî tarafından yaptırılmış olan tekke ve birde tekke hamamı bulunmaktadır. Şeyh İsmail Rûmî Tekke’si 1925 yılında çıkarılan tekke ve

zaviyeler ile ilgili kanun gereği kapanmaması için hemen minare dikilerek camiye çevrilmiştir. Ahşap olarak inşa edilmiş minare 1960'lı yıllarda yeniden yapılmıştır. Yine aynı dönem İsmail Rumi Camii'nin tam karşısında bulunan, Tefsirî Mevlana Mustafa Efendi'nin (ö. ?) kurmuş olduğu Kâdiriyye tekkeside aynı yöntem ile camiye çevrilmiştir. Tefsirî Camii olarak bilinen caminin minaresi ilk günkü yapısıyla ayakta durmaktadır.

Tekke Hamamı, Şeyh İsmâîl Rûmî tarafından yaptırılmıştır. Bugün kadın halka halen hizmet vermekte olan Tekke Hamamı içinde bulunan aslan başlı heykelden su akmaktadır. Yakın tarihe kadar şeyh kurnası denilen kurna bulunmaktayken, bu kurna Kastamonu Nasrullah Camii yanında bulunan Münire Sultan Medresesi'nin girişine taşınmış ve burada sergilenmektedir. Su akan aslan kafası heykelinin üzerinde bir de kılıç bulunmaktadır. Şeyh İsmâîl Rûmî, hamamı yaptırırken halk arasında birçok olay olmuştur. Halk arasındaki rivayetlere göre eğer Bağdat'ın anahtarı kaybolmayıpta saraya gitmese, hamamın şeyh deresinden gelen suyu bir mum ile kıyamete kadar ısınacaktır. Bu her ne kadar bir rivayet olsada, halk arasında Şeyh İsmâîl Rûmî'nin tekke hamamını yaparken Bağdat'ın anahtarını bulmak için saraya çağırılması bilinen ve yaygın bir rivayettir. Halktan dinlediğimiz menkıbelere göre birçok kıssa var:

“Şeyh İsmâîl Rûmî, inşaata başladığında çevredeki halktan inşaat malzemelerinin taşınması için hayvanlarını ister. Fakat halk yorgun olduklarını bahane ederek hayvanları vermek istemezler. Ancak gece hayvan iniltilerinden duramayan mahalleli hayvanlarının yanlarına vardıklarında terlemiş olduklarını görürler. Sabah inşaat alanına da malzemeler gelmiştir.”

“Şeyh İsmail Rûmî, inşaata başladıktan sonra işçiler akşama kadar malzemeyi bitirip akşam olup işi bitirince, malzeme bittiği için ertesi gün gelmeyelim gibi düşünüp Şeyh İsmâîl Rûmî'ye sorarlar. Rûmî'de gelmelerini söyler. Akşama biten malzeme ertesi sabaha tekrar gelmektedir. Merak edip gece gözlerler ve malzemeleri geyiklerin getirdiğini görürler.”

“Şeyh İsmâîl Rûmî'den inşaat işçileri Hızır'ı göstermesini isterler. Bir gün ustalar çalışırken elinde torbası ile bir yolcunun geldiğini görür, buyur ederler. Nereden gelip

nereye gitmekte olduğunu sorarlar, Cuma namazını Bağdat'ta kıldığını daha uğrayacağı yerler olduğunu söyler ve ayrılır. Biraz sonra işçilerden birkaçı Şeyh İsmâil Rûmî'ye söz verdiği halde Hızır'ı göstermediğini söylerler. O da “Siz tanıyamadınız, demin gelen yolcu Hızır'dı” karşılığını verir. Ustalar düşünürler. “Öyle ya, Cuma'yı Bağdat'ta kıldım demişti, halbuki namazdan çıkalı henüz iki saat bile olmadı” derler ve kerametine kanaat getirirler.”

“Şeyh İsmail Rûmî, akşam iş bitiminde işçilere paralarını dağıtmaktadır ve onu sinamak isteyen bir işçi asılı bulunan yeleğinin cebinden cüzdanını alır. Akşam iş bitip inşaat paydos edince Şeyh İsmail Rûmî yeleğin cebinden parayı çıkarır ve dağıtmaya başlar; sıra yeleğin cebinden cüzdanı alan işçiye gelince “sen hakkını aldın” der.”

4.2.1.6 Menâkib-i Şeyh İsmail Rûmî

Şeyh İsmail Rûmî, hayatı boyunca geride pek çok hikayeler ve menkıbeler bırakmıştır. En çok bilinen menkıbelerden biri Sultan Ahmet Camii'nin açılışında tertip edilen zikirdir. Bu menkıbeyi Tuhfe-i Rûmî'den naklediyoruz:

“Birlik çabalı, güzel huylu Birinci Ahmet Han; himmet ile esmasını bitirip namaz geleneklerinin başlamasına tam kendisini verecekken, bilim adamları ve devletin ileri gelenlerinin hepsini bütün şeyhlerinin gözdelerini, İkinci Pîr hazretlerini çağırdı. Pîr caminin sağ yanında oturdu, âlemin hanı kuzeyde yer seçsin, zatına özgü parmaklık ardında dinlesin, malca sözce yerce şeyhi ağırlasın istedi. Pîr ‘görünürde, padişahın çağrısıyla gelmişiz, gelgelelim görünmezde böyle buyrulmuşuz’ dedi. Beğim Hızır Hazreti işbu meclis içinde bulunmaktadır, görüş onundur buyruğuna uymak pek doğrudur. Bu yanıtlıya zamanın hânını susturdu, orada durulması gerektiğini ifade etti. O aydınlık içli pîr namazı bitirdikten sonra kalabalık toplulukla Gîlânî'nin virdlerine başladı. Bütün dervişlerle açıktan ayakta birledi, şevkle hiç ara vermeden iki üç toplantı zikir geçti. Allah'ı anma toplantısının sonunda o erenler hakani Hakkın kapısına el açıp yalvarmağa başladı. Ululuk donatıcı hakana dualar ağırdı bütün arkadaşlarına adamlarına övgüler yağdırdı. Âlemin hanı ‘Ey yaratıkların şeyhi, keremli kişi; dileğim her yedide bir bu toplantının düzenli olması. Bütün dervişler şerefli virdler icrâ olunsun, ruhanî birleme toplantısının sözleşmesi görenek üzere

olsun. Sonunda ruhum için Fatiha okunsun, sevabına gönderilmesiyle ruhum şâd olsun. Câminin vakfından yüksek para verilsin, dervişlere mihnetince ödeyeyim. Hep kolaycana gelip gitsinler, yazın kışın teklifsizce sürdürsünler Pir Hazreti ‘Ey saygıdeğer hanlar hanı; dervişlerin geliş gidişleri için hiç üzünc sıkınc çekme. Boyuna gelip giderler bu makâm boş borakılmaz, işbu görene burada kıyamet kopuncaya dek sürer gider. Hânım bu vakıftan dervişlerin kısmeti yoktur bu cümbüşlerden aslı Hakk’ın hikmetine bağlıdır. Her cam gününün ikindi öyünü gelince elbet bu makamda zikir gösterisi icrâ olunur. Cumanın ikindisinden daha iyi iç açıcı bir öyün olmaz, âşıklar gürûhuna ondan neşeli zaman bulmaz. Hakânım bir türlü boş bırakmağa gelmesin üşengeçlik olmasın yaz kış anma ve birleme toplantısının hükmü bağlansın’ diyerek zikrin sürekliliğini vurgulayıp vaktini belirleyip her işini sağlama aldı. Bu sözlerle hakana genişlik verdi. Dışarı çıktı yüzünü kibleye karşı çevirdi. El açıp ‘el-Fâtiha çekti, açıkça ikilenici yedi suresini okudu. Niçini sorulduktâ, o vefâ babası; ‘boyuna icrâ edilmesini Hızır Hazreti teklif etti. Benden sonra şeref veren kardeşlere de, töre olsun, çok titiz çalışmak gerektir ey kardeş’ dedi. Kendisi hiç bırakmayıp bizzât topluca gelirdi eski töre üzre seve seve birler idi. Her zaman dervişler ile mavnaya binip, şüphesiz açıktan zikir ederek gelir giderdi. Gelmiş geçmiş bütün keremliler, geçmiş şerefli pirlere hepsi bu virtilere ve zikirlerle devam ettiler.”⁶⁰

Kerametleri halk arasında yaygın olarak anlatılan Rûmî hazretlerinin Tuhfe-i Rûmî isimli eserde geçen şarabın, bal olma hikayesi de şu şekildedir:

Bir gün Şeyh İsmail Rûmî dergâhın kapısında dinlenirken, dergahın önünden fiçılarla yük çeken hamalları görür. Fiçılar kımıldadıkça sallanır, içinde şarap olduğu bellidir. Dergâhın kapısına gelince dururlar. Pîr sorar ‘Bu fiçının içinde ne vardır?’ utanır sıkılırlar, eleri ayakları birbirine dolanır. Aralarından biri ‘İçinde bal var, yanlış ise vebali boynuma’ der. Pîr-i Sâni hazretleri ‘bal olsun’ der. Hamallar hemen oradan ayrılıp Beyoğlu’ndaki Çukur meyhaneye ulaşırlar. Meyhanede fiçidan doldurup bakınca, fiçidan şarap değil bal aktığını görürler. Meyhaneci hayretler içinde kalır. Durumun vehametiyle ne olduğunu anlayamaz. Sürekli sorgular ve bir müddet sus pus oturur. O hoş sohbet taşıyıcı ‘Ey içki satan kendini dağıtma, gel bu sözüme kulak ver. Sırlara vâkıf olup bu sıkıncıtan sıkıntıdan kurtul, yersiz yararsız düşünceler ile ömrünü

⁶⁰ Ali, *Tuhfe-i Rûmî*, 65.

boşa geçirme. Bu şarabın taşınmasına çalıştın; didindin durdun. Bin bir güçlük ile bayıra erişince, bu ağır yük ile yokuşta aşırı yorulduk, bedende tâkat kalmadı; gücümüz azaldı. Her birimiz elden geldiğince çalışıp çabaladık, Kâdirhâne önünde bir ara durakladık. Şeyh, dergâhın kapısında ayağa kalkmıştı; o himmetli, hay huyumuza, davranışlarımıza bakar idi. O erenler başbuğu bu fiçinin hâlini sordu, şarap olduğunu söylemeğe dilimiz varmadı. ‘İçinde tatlı bal vardır’ diye tatlı cevap verdiğimizde, o yüce kişi gülümseyerek, “tatlı bal olsun” diye söyledi. Böylece o an, sözünün etkileridir acı şarap bal kesiliverdi.⁶¹

Aziz Mahmud Hüdâyî’nin vefatının bildirilmesi ile ilgili menkıbe de şu şekildedir: “Şaşılasi sırdır yabancılardan saklanmalıdır. Bir gece o yardıma yetişen değer ve ağırlık issi Allah’ı anma alanına vakitsiz öfke dolu fırladı. Tevhid vurup Allah’ı anmağa başladı, içler acısı iniltisi Arş’ın ucuna dayandı. Bu tavırlardan bütün dervişleri uyandı. Bu hiç baştan geçmemiş işten içlerini bir korkudur kapladı. Böylece odalardan ürperti ile dışarı çıktılar, yaşlı genç hep şeyh hazretinin yanına geldiler. Pervâne gibi zikre girip ışığına üşüştüler, hepsi ardına düşüp şeyhe uydular. Ateşli birlemeğe başlayıp güç kesildiler. Bitip tükenircesine yandılar yakıldılar. Soluklarından çıkan yakıcı kızgınlıktan can yanar, dillerinden sanasın alev dolu bir külhan yanar. Aşıkların zincir gibi halka âh odu, birbirini izleyerek en yüksek uca ağar. İşbu nitelikte birkaç saat ibadet ettiler, ne yüzden anlamayıp şevk ile tâat ettiler. Kutlu soluklu pir çaba denizine dalıp hanlara yaraşır değerli inciye ortaya çıkardı. Dileğin yerine gelmesi ile övülesi ihsânda bulundu, yardıma yetiştiriciliğinin gereğini yerine getirdi. Temiz sözü ‘Allah’a hamd olsun’ ile tamamladı, zikir toplantısını Tanrı’nın şükrü ile bağladı. Memnun yüreğin şevki ile yalvarmağa başladı, bütün âmîn diyenler ile Fatiha okudular. Bütün dervişlere bu sır büyük sıkıntı oldu, biri bu halet ne yüzdendir anlamadı. Pîrden durumu sormağa utanıp çekindiler, hiçbirine bu gizli sır açılmadı. Pir hazreti vehimlerin gidip gitmediğinin aslını anlamak için bu ateşli tavırlar kim için, enine boyuna anlatamaya başladı. ‘erenlerin kibâr şerefli süsü, temiz; içi dışı bayındır ve gönlü aydınlık bir kişi, iç dünyada sokulganlıkta yarıştığımız, kaynaşma kurduğumuz sırdaşımız Celvetî Şeyh Mahmûd-ı Hüdâyî. Devlete yakınlıkla oldukça değer ve yücelik kazanmış idi üzenğisinin yanı başında cihânın şâhı yayan yürüdü. İçi Sübhân’a kulluk ile açılmış idi dışı hakana yakınlık ile alışmış idi. Hem geriye iyilik

⁶¹ Ali, *Tuhfe-i Rûmî*, 70.

ile anılmağa yol açacak eserler kalsın diye yapı kurma eğiliminde idi. Bu gece o ermişlik issinin ömrüne son oldu, görünür ömrünün süresi bu an bitti. O hürmetli kişi can çekişme durumuna erişince temiz cismine aşırı güçsüzlük ve elem gelip, gövdesinde güçten küsünden belirti kalmadı, bedenine öylesine bir gelip giden bir soluk kalmıştı. Hakk'ın hikmetini gör o durumunda bir büyük yük belirip temiz zatına elemli acı çekti. O ağır yük doğru düzgün duyusunun mânisi oldu, kavuşma isteğine erişme şevkine ziyân getirdi. Her ne denli o yüce kişi gidermeğe çabaladı ise de hakana yakın olmak sarayla uğraşmak durumuna perde oldu. O zaman ızdırâbın artmasından çaresiz kalıp, ağırlığın yükün acının kalkmasına yardım istedi. Bu gece o cihan yakıcı tavıra yol açan bu durum idi, yakışın şiddeti ile zikrin sebebi bu durumlar idi. Allah'a hamd olsun Tanrı yardımını gönderdi. Çağrımızı kabul etti lütfunu bol bol verdi. Allah dostlarının töresidir, şiddet anında yardıma koşar; dar vakitte biri birilerinin derdine yetişir. Mevlâ, Hazreti temiz ruhunu ardı arkası kesilmeden şâd etsin, dergâhını bakımlı, seçkin ardalarını mutlu etsin' Bu sözler ile niteliklerini sayarken ansızın sofı giyinimli mürid bürünümlü bir can çıka geldi. Saygıyla pirin yanına girdi, selâm verdi, el ayak öptükten sonra geri çekilip ayakta durdu. 'Şeyhim irşâtçım Mahmud Hazreti saygıdeğer büyüğüne yüzlerce selâm ve hamd armağan eyledi. Kerem bağışlayan yüce hatrınızı sorup; yüz bin saygı ile keyfinizi nasılladılar. 'Ne güzel yardım ettiler, ne güzel korudular, bu yardım arayan kardeşine ne güzel yetiştiler. Gafûr Rab, aslan kükreyişli çabalarını beğenip; Hayy ve şekûr çabaya bürünmüş çalışmalarını kabul buyurdu. O besleyici sürçme kusurlarını bağışlayıp, bu çaresizini sayısız lütfuna yaraşır gördü. Yıkanmam ve namazımın kılınması başka işlerimin görülmesi, görüşü doğrultusunda ve çalışmasının âhengi içerisinde olsun. Bu işlerimin görülmesinde güçlerini ortaya sersinler, yabancı eli girmesinden sakınsınlar. Temiz katında böyle söyle!' diye o iyi huylu, bu köleye eksiksiz artıksız buyurup üstünde durdular.' diyerek şeyhinin buyruğunu yerine getirdi ve o saf yaratılışlı döndü yine yerine gitti. Pir hazreti de selâmı alıp seciyesinin güzelliğini anarak iyi nitelikleriyle övdü, yakardı. Bütün dervişlerini alıp Üsküdâr'a geçti, yunulup gömülme namazına çaba harcadı. O keremli ermiş, o himmet yurdunun yöneticisi, her ne gerek idiyse tastamam eksiksiz yerine getirdi. Ondan sonra kaldığı eve dönüp, bütün arkadaşlarıyla dergâhına şeref verdi.'⁶²

⁶² Ali, *Tuhfe-i Rûmî*, 77-82.

Tosya’da anlatılan bir başka hikaye de şu şekildedir:

Tosya’da tekke hamamının yapımı epeyce ilerlemiş, kubbesi çevrilmiş, Şeyh Deresi’nden su getirilmiştir. Bu sırada saraydan iki ulak gelir. Bağdat’ın anahtarlarının kaybolduğunu, onları bulabilmek için memleketteki bütün evliya ve alimlerin İstanbul’a çağırıldığını, kendisinin de tez vakitte beklendiğini söylerler. Bunun üzerine Şeyh İsmail Rûmî, hemen geleceğini ifade eder ve habercileri yollar. Bir başka rivayete göre evden aldığı sıcak ekmek soğumadan İstanbul’a varır. Padişah bütün gelenleri sınamıştır. Hiçbirinde istediği niteliği bulamamıştır. Padişah kapı eşiğinin altına Kuran’ı Kerim’i koydurmuş, kimse kalp gözü ile burada kitabın varlığını bilememiştir. Rûmî ise daha içeriye adım atmadan padişaha eşikteki emaneti almasını söyler. Daha sonra da anahtarın bir eskicide olduğunu bilir.

Şeyh İsmail Rûmî, Sazcıgaz köyüne gider. Burada önce köylülerle tanışır. Hamam ve cami yaptırmak için köylülerden yer ister. Sonra köylüler kuru, çorak bir araziye cami ve hamam yeri olarak gösterirler. Kısa zamanda bir cami yaptırır ve çorak arazide gürül gürül sular akar. Köylüler şaşırır. Bu su halen bahsi geçen köyde asa suyu olarak bilinir.

4.2.2 Tefsiri Mevlâna Mustafa

Tefsiri Mevlâna Mustafa Efendi, 1640 yılında dünyaya gelmiştir. Babası Mehmet Beg’dir. Tefsiri Mustafa Efendi neseb yönünden hem Akşemseddin’e, hem de Şeyh İsmail Rûmî hazretlerine dayanmaktadır.⁶³ Oğulları Hüseyin ve Ahmed Çelebi’dir. Hüseyin ve Ahmed Çelebi’nin kabirleri, Tosya Sarıkız Mezarlığı’nda ve Pir-i Sâni haziresindedir.^{64 65}

Mustafa Efendi Çilingir manâsına gelen Haddâd lakabıyla anılmıştır. Soyu “Çilingir Şeyhler” olarak anılagelmiştir. Geçimini çilingirlikten sağlamıştır. Tefsiri Mevlâna Mustafa, icazetnamesini Ulu köylü (bugünkü adı Büyük Sekiler) Mevlâna

⁶³ Hüseyin Sıdkı Köker, “Tefsiri Mevlâna Mustafa ve Vakıfları”, *Vakıflar Dergisi* 3 (1956), 225-263.

⁶⁴ Ek A Şeyh İsmail Rûmî Camii

⁶⁵ Ek B Sarıkız Türbesi

Mustafa'dan almıştır. Kur'an-ı Kerime manâ veriyor olması ile ünlendiği için Tefsirî lakabını almıştır; “kütüb-ü sitte” hadislerin senet ilmine oldukça hakimdir.⁶⁶

Tefsirî Mevlâna Mustafa Efendi'nin torunu Hasan Kâşif Yıldırım, atalarının Kâdirî olup İsmail-i Rûmi yolundan ve Koç kolundan olduğunu bildirmektedir.⁶⁷ Zikirlerdeki usulün İstanbul Tophane'de bulunan Kâdirîler Âsitânesi'ndeki zikirle aynı olmadığı bilinmektedir. İstanbul'daki adetlerden farklı olarak ihtişamlı sancakların bulunduğu bilinmektedir. “Tefsiri Mevlâna Mustafa ve vakıfları” isimli makalede zikredilen ve tarif edilen söz konusu sancağın Hasan Kâşif Yıldırım'ın torunlarından olan Fazıl Akıncı'da bulunduğunu müşahade ettik.⁶⁸

Geçimini Çilingirlikten sağlamıştır. Riyazü'l-Mücâhidin isimli bir eser kaleme almış olup; bu eser Topkapı Müzesi Revan Köşkü kitapları arasında bulunmaktadır. Eser 25 sayfalık bir risaledir.⁶⁹

Kabrinin nerede olduğu tam olarak bilinmemekle birlikte ihya ettiği dergâhın, yani bugünkü Tefsiri Mevlana Mustafa Camii'nin minberinin köşesi temelinde, yahut haziresinde olabileceği rivayet edilmektedir.⁷⁰ Yaptığımız incelemelerde cami haziresinde iki adet mezar taşının günümüze ulaştığı görülmüş, fakat mezar taşlarının yazısı aradan geçen yılların verdiği tahribat ile okunmaz hale geldiğinden kabirlerin kime ait olduğu tesbit edilememiştir. Hazirede başka kabrin bulunup bulunmadığı meçhuldür.

4.2.3 Kazasker Mustafa İzzet Efendi

Kazasker Mustafa İzzet Efendi: hattat, neyzen, bestekâr ve şairdir. Ayasofya Camii'ndeki büyük levhalar kendi meşki olup; levhalarda imzası bulunmaktadır. Kâdirîliğin Pîr-i Sâni'si, Şeyh İsmail Rumî hazretlerinin anne tarafından torunudur.⁷¹ Mustafa İzzet Efendi'nin mürşidi Nakşibendi Ali Efendi olsada Kâdirîlik başlığı

⁶⁶ Köker, “Tefsirî Mevlâna Mustafa ve Vakıfları”, 225-263.

⁶⁷ Köker, “Tefsirî Mevlâna Mustafa ve Vakıfları”, 225-263.

⁶⁸ Ek C Tefsiri Mevlâna Mustafa Dergâhı sancağı

⁶⁹ Köker, “Tefsirî Mevlâna Mustafa ve Vakıfları”, 225-263.

⁷⁰ Köker, “Tefsirî Mevlâna Mustafa ve Vakıfları”, 225-263.

⁷¹ Mehmet Tabakoğlu, “Tosyalı Bazı Mutasavvıflar Üzerine Notlar”, *Toplum Bilimleri Dergisi* 10/20 (Temmuz-Aralık 2016), 195-210.

altında kendisini konu edinmemizin sebebi, kabrinin Şeyh İsmail Rumî Âsitanesinin haziresinde bulunması ve Rumî hazretlerinin torunu olmasıdır.⁷²

Mustafa İzzet Efendi, 1801 yılında Tosya’da doğmuştur. Babası Deştiban Ağazade⁷³ Mustafa Efendi’dir.⁷⁴ Annesi İsmail Rûmi soyundan Şerife hanımdır.⁷⁵ Babası, Mustafa Efendi 13 yaşında iken öldürülmüştür. Bu hadise onun hayatında bir dönüm noktası olmuştur.

Babasının vefatından sonra annesi İstanbul’da cami dersleri veren bir yakınının yanına gönderir; Fatih Baş Kurşunlu Medresesi’nde eğitimine başlar. Aynı zamanda dönemin büyük mûsıkîşinaslarından olan Kômürcüzade Hafız Mehmet Efendi’den mûsiki dersleri alır. Bu sayede padişahın nazarını celbetmiştir. Padişah bir gün Hidayet Camii’ne Cuma namazına gittiğinde, Mustafa İzzet Efendi’nin okuduğu Nât-ı şerifi beğenir ve Mustafa İzzet Efendi’ye sahip çıkılması için Silahdârı Ali Efendi’ye emreder. Üç yıl kadar Ali Efendi’nin yanında ilim ve sanat ile meşgul olur. Sonrasında üç yıl Galatasaray-ı Hümayun Mektebi’ne (şimdiki Galatasaray Lisesi) devam etmiştir. Meziyetleri sebebi ile 1820 senesinde Enderûn’a geçmiş ve burada ney ve hanendelik dersleri almıştır. Hamidiye Vakıfları kaymakamı Çömez Mustafa Vasıf Efendi’den (ö. 1269/1853) sülûs-nesih, Yesarîzade Mustafa İzzet Efendi’den de tâ’lik yazı icazeti almıştır.⁷⁶ Enderûn’da yetişmiş olması hasebiyle subay olmayı çok istese de II. Mahmud’un (ö. 1255/1839) Mustafa İzzet Efendi’yi çok sevmesi hasebiyle kimse bu isteğini padişaha söyleyememiştir.

Mine Çaha’nın yazmış olduğu makalede mûsiki yönü ile ilgili şu hikaye bulunmaktadır: “1828 yılında Sultan II. Mahmut, Batı müziğinin Osmanlı topraklarında da tanınmasını sağlamak üzere İtalya’dan Donizetti’nin (1788-1856) bulunduğu birkaç Hristiyan hoca getirtir. O ana kadar Türk mûsikisi duymamış

⁷² Tabakoğlu, “Tosyalı Bazı Mutasavvıflar Üzerine Notlar”, 195-210.

⁷³ Deştiban Ağazade: “Deşt” kelimesi Farsça’da “ova, kır, sahra” anlamına gelmekle beraber “-bân” eki “gözetici koruyucu” anlamına gelmektedir. Ova koruyucusu anlamına yaklaşan bu kelime zannımızca bugün halen Tosya bağlarında sulama arklarının bakım onarım ve sırasını takip eden “deştimen” sözcüğünün manasına denk gelmektedir. Bu durumda “Deştiban Ağazade” ise Deştimen başlığı yahut bugünkü karşılığı olarak Sulama Kooperatifleri başkanlıkları gibi düşünülebilir.

⁷⁴ Talip Mert, “Kadıasker Mustafa İzzet Efendi”, *M. Uğur Derman 65 Yaş Armağanı*, ed. İrvin Cemil Schick (İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınevi, 2000), 399-416.

⁷⁵ Ahmed S. Boyner, “Kazasker Mustafa İzzet Efendi”. *Z dergisi* 25 (2015), 274-277.

⁷⁶ Mert, “Kadıasker Mustafa İzzet Efendi”, 399-416.

insanlara Enderun'daki saz ve ses sanatkârlarını dinletmek isteyen Padişah, Mustafa İzzet Efendi'den ney taksimi ister. Dönemin Batı müziği üstatları, ilk makamda uyuyakalırlar, ikinci makamda ah edip ağlarlar, üçüncü makamda ise katılarak gülerler. Sultan II. Mahmut, misafirlerine fikirlerini sorar ve onlar da bir şey anlamadıklarını ıslaha muhtaç basit bir mûsiki olarak gördüklerini söylerler. Aslında halim selim ve mütevazı biri olan Mustafa İzzet Efendi, şöyle der: “Padişahım, bu adamları insan zannettim. Meğer yanlış telakki etmişim. Kendilerini mûsikimizin büyüleyici sesiyle uyuttum, ağlattım, güldürdüm. Geçirdikleri istihalelerin farkında olmayanlara insan denilmez.” Bu sözler tercüme edildiğinde akılları başlarına gelen yabancılar yerlerinden fırlayıp İzzet Efendi'nin ellerine sarılarak tebrik ederler ve açıklarlar: “Mûsikinizin İlahi kudreti karşısında biz kendimizi kaybettik. Kendimizi idraktan aciz bir haldeydik. Deminki kusurumuzu af buyurun, mazur görün bizi. mûsikiniz insanı ilk nazarda cazibesine kaptıran, kendine meftun eden, çileden çıkaran, ağlatan, güldüren İlahi bir mûsiki. Sanki Allah'ın sesi.”⁷⁷

Mustafa İzzet Efendi, 1830 yılında hacca gitmek için padişah'tan izin alır ve mürşidi olan Nakşî Ali Efendi ve Hocası Kömürçüze Mehmet Efendi (ö. ?) ile hacca gider. Hacca gidip orada kalma arzusu ağır basınca iznini uzatır ve birkaç yılını burada geçirir.⁷⁸ Hac döneminde Pencap doğumlu Abdullah Dehlevî'nin (ö. 1240/1824) müridi Mehmed Can Efendi ile tanışır. Tasavvufî yönden gönül alışverişinde bulunurlar. Hac dönüşünde Mısır'da kalır.⁷⁹

Hac dönüşünde istediği dervişâne hayatını yaşamaya başlar. Gözlerden ırak yaşamına devam eder. Talip Mert'in makalesinde aynen şu şekilde anlatılmaktadır: “Bir gün Bayezid Camii'nde bulunduğu sırada müezzin mahfelinde kendi hatmini okuyordu. Bu sırada birkaç zat namazda kamet almasını rica ettiler.

“Padişah çoğu zaman bu camiye gelir, benim sesimi işitecek olursa iyi olmaz” dediyse de padişahın o gün İstanbul'a gelmediğini ve gelmeyeceğini te'min ettiler. İkinci namazında yüksek sesle ve tam bir icabetle kamet alırken padişah camiye girip namaza

⁷⁷ Mine Çaha, “II. Mahmut'un Keşfettiği Yetenek Mustafa İzzet Efendi”, *İsmek Dergisi* 19 (2015), 34-42.

⁷⁸ Çaha, “II. Mahmut'un Keşfettiği Yetenek Mustafa İzzet Efendi”, 34-42.

⁷⁹ Mustafa Kara, “Vefatının 130. Yılında Kazasker Mustafa İzzet Efendi”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 18 (2007), 9-18.

durdu. Bu sırada padişahın geldiğini İzzet Efendi anlayamadı. Namaz ve tesbih bittikten sonra II. Mahmud yaverlerinden Aşkar Ali Bey'i (ö. ?) müezzin mahfeline gönderip:

“Şevketli efendimiz sual buyuruyorlar kamet alan kimdir?” demesiyle müezzinbaşı, efendiyi gösterdi Ali Bey -kapu yoldaşlarından olduğu halde oruç haliyle onu tanıyamayıp, kamet alanın bir Özbek dervişi olduğunu arz eyleyince de- bir kere gördüğü insanı ve bir kere işittiği sesi bir daha unutmayan padişah;

“Mustafa Efendi'nin sedasını ben bilmez miyim, Özbekdir diye beni mi aldatıyorsunuz.” dedi. Müezzin mahfelinde bulunanların birer birer aşağı inmelerini emretti. İnenler arasında efendi görünmediğinden, diğer bir adam göndererek onu da indirtti ve:

“Mustafa Efendiyi ben bilmez miyim” dedi.

Hizmetini terk ederek bu kıyafete girdiğine pek ziyade kızdı. Derhal imhasını parmağıyla işaret edince Hüsrev Paşa:

“Ferman efendimizin” dedi. Padişahı daima hayra sevk eden Muhasib Said Efendi:

“Paşa sen çocuk musun, ne yapıyorsun?” diye eteğinden çekti, padişah aşırı hiddetinden camide durmayıp Dolmabahçe Sarayı'na gitti. O gece teravih namazından sonra musahiblerden Şehlevendim Hafız Abdullah Efendi'nin biraderi ve meşhur hanende Rifat Bey'in amcası Kömürcüzade Hâfız (El hac Mehmet) Efendi'ye;

“Senin Hac arkadaşına ne dersin? Özbek kıyafetiyle Beyazid Cami'i mahfeline çıkıp: 'Ey cemaat-i müslimin, işte beni gördünüz mü? Devrin padişahına uzun yıllar hizmet eyledim. Emeğimin karşılığı ise işte şu kıyafet' diyerek beni halka teşhir ediyor. Bunun için öldürülmesi hakkındaki fermanı, Said Efendi'nin istirhamı ve Hüsrev Paşa'nın da arzı ile affedip cezasını sürgüne çevirdim” dedi.

Kömürcüzâde ertesi gün Bayezid Camii muvakkithanesinin önünde Mustafa Efendi'ye tesadüf ederek:

“Şevketli padişahımız, Özbek kıyafeti ile görüldüğüne infial buyurdular. Elbiseni değiştir ve başına fes giy!” demesiyle:

“Ben sikkeyi başka kıyafetle değişemem!” cevabını aldı. Kömürcüzâde Mehmet Efendi de:

“Öyle ise bir daha padişahın görebileceği yerlerde bulunma! Zira senin zararına olur.” dedi. Mustafa İzzet Efendi, bu nasihati kabul ederek evine gitti. O gece teravihten sonra yine padişah, Kömürcüzâde’yi huzuruna çağırarak;

“Gerçi sürgün cezasını da affettim. Amma şu kıyafetle beni ilân edişine pek canım sıkıldı.” diyince:

“Bir kul, veli nimetine halini arz eder mi, etmez mi?” dedi.

“Evet eder” dedim.

“Bu kıyafeti seçmemin sebebi, veli nimetimize halimi arza vesile olur düşüncesinden kaynaklanıyordu. Aczimi anlatamadığımdan dolayı da çok üzıldüm dedi ve ağlayarak evine gitti.” diyince padişah, önüne baktı ve bir şey söylemeksizin odasına gitti.

Ertesi gece yine teravihten sonra:

“Hafız efendi! Mustafa Efendi ne demişti?” diye sormasıyla da Kömürcüzâde evvelki arzını tekrar etti. Padişah ise:

“Benim ona dargınlığım yoktur. Ancak hüner ve kadrini yok etme sevdalarında gördüğümünden canım sıkılıyor.” dedi.”⁸⁰

Mustafa İzzet Efendi o günlerde şu dörtlüğü yazmıştır:

“Var olan Hak varlığıdır benden eylersen süal

⁸⁰ Mert, “Kadıasker Mustafa İzzet Efendi”, 399-416.

Yokluğun irfanı kâfidir süluk erbabına

Men arefe ile kad arefe sırrını bildinse eğer

Hırz-ı can et söyleme zann u şukûk erbabına”⁸¹

Söz konusu hadiselerin ardından Mustafa İzzet Efendi, saraydaki fasıllara katılmaya devam etmiştir. II. Mahmud’un vefatından sonra I. Abdülmecid (ö. 1823/1861) 1839’da padişah olduğunda görev değişikliği isteyerek Eyüp Camii’ne hatip olur. Burada altı sene görev yaptıktan sonra, yine padişahın emri ile saraya ikinci imam olarak getirilir. Sonrasında şehzadelerin tahsil ve terbiyesi başta olmak üzere, Kazaskerlik, Meclis-i Vâlây-ı Ahkâm-ı Adliye azalığı, Reisülulema, Nakibu’l-Eşraflık ve Meclis-i Vükelâ memurluğu gibi birçok makamda hizmet etmiştir. ⁸²

Mustafa İzzet Efendi, 27 Şevval 1293/1876 yılında vefat etmiştir. Cenazesi Şeyh İsmail Rûmî Âsitanesi’ndeki hazireye büyük dedesi İsmail Rûmî’nin yanına defnedilmiştir. Başındaki kitabesini hat öğrencisi olan Muhsinzade Abdullah Efendi kaleme almıştır, kitabede şu ifadeler yer almaktadır:

Nakîbu’l-eşraf ve reisu’l-ulema ve’l-hattatîn cenab-ı pîr İsmail-i Rumî (k.s.) evladından ve Mehmed Can hazretleri hulefasından imam-ı evvel-i cenab-ı tâcdârî ve dört defa Rumeli sadareti ve Meclis-i Vâlâ azalığı menasıbı ve Meclis-i Has-ı Vükelaya memur iken azim-i tekyegâh-ı beka olan serfiraz-ı erbab-ı fezâil ve kemâlatdan ve tarikat-ı Nakşibendiye küberasından câmiu’r-riyasat es-Seyyid el-Hac Mustafa İzzet Efendi kuddise sırruh hazretlerinin kabir-i münevverleridir. ⁸³

Mezar kitabesinde ifade edildiği gibi Mustafa İzzet Efendi, Mehmed Can Efendi’nin halifesidir. Hattat ve Mûsikişinas olan Mustafa İzzet Efendi’nin ilk kez Tarz-ı Cedid makamında şarkı besteleyen bestekâr olması sebebiyle de, kendisinin aynı zamanda

⁸¹ Kara, “Vefatının 130. Yılında Kazasker Mustafa İzzet Efendi”, 9-18.

⁸² Kara, “Vefatının 130. Yılında Kazasker Mustafa İzzet Efendi”, 9-18.

⁸³ Kara, “Vefatının 130. Yılında Kazasker Mustafa İzzet Efendi”, 9-18.

bu makamın mucidi olduğunu söylemek mümkündür. Mustafa İzzet Efendi'nin eserlerinden bazıları şöyledir:

1. Selimiye Kışlası yan kapısı kitabesi hat levhası 1258/ 1842
2. Çırağan Küçük Mecidiye Camii hat levhası 1265/ 1849
3. Yenikapı Mevlevihanesi Muvakkıthanesi hat levhası
4. Ayasofya Camii Hünkar Mahfili hat levhası
5. Kahire Kavalalı M. Ali Paşa Türbesi hat levhası
6. Çemberlitaş Bezm-i Alem Valide Sultan Mektebi kitabesi hat levhası 1266/ 1850
7. Hırka-i Şerif Camii hat levhası 1267/ 1851
8. Dolmabahçe Sarayı hat levhası 1272/ 1856
9. Kadıköy İskele Camii hat levhası 1275/ 1859
10. Topkapı Sarayı Hazine Koğuşu'nda bulunan hat levhası
11. Cerrahpaşa Keçecizâde Kazım Bey Kabri kitabesi 1276/ 1859
12. Beyazıt Harbiye Nezaretî; Giriş kapısının iç tarafında bulunan levha 1283/ 1866
13. Mercan Ali Paşa Mescidi Hat levhası 1286/ 1869
14. Fındıklı Keşfi Cafer Efendi Türbesi levhası
15. Kasımpaşa Camii iç kapı üstü levhası 1284/ 1867
16. Fındıklı Parizad Hatun Türbesi levhası

17. Şerife Ümmügülsüm Kabri kitabesi 1282/ 1867

Burada “dünyanın en büyük levhaları” olarak tanınan Ayasofya Camii’nin hatlarından bahsetmek gerekir. Söz konusu camiin 1849’da gerçekleşen tamirinden sonra yazılan yedi buçuk metre çapındaki sekiz levhada: Allah, Muhammed, Ebûbekir, Ömer, Osman, Ali, Hasan, Hüseyin yazılıdır. 35 santimetre ağzı olan bir kalemle yazılan bu levhaları seyreden Mustafa İzzettin’in söylediği şu cümle sonsuzluğa doğru kanatlanmak isteyen bir sanatkarın psikolojisini aksettirmektedir: “Mümkün olsa da şu levhaları tekrar yazsam”.⁸⁴

Neyzen olan Mustafa İzzet Efendi, ney ile arasındaki muhabbeti beyitlere dizmiştir:

“Bezm-i vahdetden cüda bir ney bir ben bir gönül
Fani-i bakînüma bir ney bir ben bir gönül

Hayretinde geh güler geh ağlar inler dembedem
Bu’l-aceb diveneha bir ney bir ben bir gönül

Cism-i zârı hemcu nâl u haste hâl ü bî mecâl
Hasbihali her bela bir ney bir ben bir gönül

Kendi söyler kendi dinler kimse bilmez halini
Ehl-i aşka kimya bir ney bir ben bir gönül

Kâr-ı nâtık abd-i âbık zâik-ı iksir-i Hak
Sana benzer İzzetâ bir ney bir ben bir gönül”⁸⁵

Tarzı Cedîd makamında bestelediği ve sözlerinin kendisine ait olduğu şarkının dizeleri:

⁸⁴ Kara, “Vefatının 130. Yılında Kazasker Mustafa İzzet Efendi”, 9-18.

⁸⁵ Fettah Aykaç, “Kadiasker Mustafa İzzet Efendi’nin Musikişinaslığı ve Meşhur Yazılı Ney’i”, *AKÜ Akademik Müzik Araştırmaları Dergisi* 18 (Temmuz 2023), 1-28.

“Bir sebeple sen gücenmişsin bana
Söyle sultanım ne ettim ben sana
İnfialin saklama ey bî-vefa
Söyle sultanım ne ettim ben sana

Hasretinle dil yanıp her rûz u şeb
Akıbet berbâdına oldun sebep
Sevdiğim midir seni cürmüm aceb
Söyle sultanım ne ettim ben sana

Ey mürüvvet madeni kân-i kerem
Geç geçenden gün bu gündür âh bu dem
Bildim amma cürmümü ey gonca fem
Geç geçenden gün bu gündür âh bu dem

Al destine câm-ı müdâm
Def et hicâbı subh u şam
Ey kâmet-i nâzik hiram
Etsem sana arz-ı merâm
Maksûd olurdu hep tamam

Doldur getir ey sâkî-i gül-cehre piyale
Sagar yetişir bu gecelik def-i melâle
Aks eyleye tâ bâde o ruhsâre-i âle
Bu vechile ver zevk u safa bezm-i visale

Cekdiğim bilmem nedendir derd-i gerdundan benim
Ağla çeşmim ağla ki baht-ı şebabım karadır
Sahil-i deryay-ı aşkda kaldı yurdum meskenim
Ağla çeşmim ağla ki baht-ı şebabım karadır”⁸⁶

⁸⁶ Kara, “Vefatının 130. Yılında Kazasker Mustafa İzzet Efendi”. 9-18.

4.2.4 Hamza Baba

Hamza Baba Türbesi,⁸⁷ İbni Selim Mahallesi, Hıdırlık Tepesi eteğinde bugünkü Hamza Baba Camii'nin karşısında bulunmaktadır. Hamza Baba, Tosya'ya gelen ve Tosya'yı fetheden Horasan erenlerindendir.⁸⁸ 1215 yılında Tosya'yı fethederek burayı İsfediyar Beyliği'ne katmıştır.⁸⁹ “Hamza Baba Tekkesi aslında Kâdiriliğe bağlı bulunmakla birlikte dergâhta Bektaşî mensupları da şeyhlik yapmışlardır. Tekke tarihinin çok eskiye hatta İsmail Rûmî'den önceye dayandığı ileri sürülmektedir. Son şeyhi Şeyh Akik'ten dolayı Akikli Tekkesi adıyla da anılmıştır.”⁹⁰

4.3 Zeyniyye Tarikatı

Zeyniyye Tarikatı, 15. yüzyılın 2. yarısından sonra Sühreverdiyye'nin bir kolu olarak tezahür etmiştir.⁹¹ Kurucusu “Zeynüddin el-Hâfî” diye bilinen Ebû Bekir b. Muhammed b. Muhammed b. Ali'dir. (ö. 838/1435)⁹²

Zeyniyye'nin Anadolu'ya girişi muhtemelen Merzifonlu Abdürrahîm-i Rûmî'nin (ö. 850/1448) memleketinde başlattığı faaliyetleriyle gerçekleşmiştir. Ergenlik çağına geldikten sonra Mısır'a giderek Şeyh Zeynüddin el-Hâfî'ye mürit olan Abdürrahim-i Rûmî, şeyhiyle birlikte buradan Horasan'a gitmiş; sülûkünü tamamlamış, icâzet almış ve Anadolu'ya dönmüştür. Abdürrahîm-i Rûmî'yi memleketine gönderirken Zeynüddin el-Hâfî, “Bir aşk kütüğünü yaktık, diyâr-ı Rûm'a attık.” diyerek göndermiştir. 1428'de Merzifon'a gelip irşat faaliyetine başlayan Abdürrahim Efendi'ye, Osmanlı sultanı II. Murad sahip çıkmıştır.⁹³

Zeyniyye'de prensip olarak şeriat tarikat hakikat birlikteliği benimsenmiş, Ehl-i sünnet çizgisinden sapılmamasına özen gösterilmiştir. Tarikatta bâtın ilimleriyle birlikte zâhir ilimlere de ayrı bir önem verilmiştir. Bu husus Zeyniyye'nin ilmiye çevrelerince

⁸⁷ Ek F Hamza Baba Türbesi

⁸⁸ İbret, “Tarihi İpek Yolu Üzerindeki Bir Anadolu Şehri (Kuruluşu ve Gelişmesi)”, 10.

⁸⁹ Ergi, “Tosya Evliyalrı ve Türbelerimiz”, 7.

⁹⁰ Adalet Çakır, “Kâdiriyye”, *Türkiye'de Tarikatlar / Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan (İstanbul: İsam Yayınları, 2015), 159-222.

⁹¹ Cankat Kaplan, “Zeyniyye Tarikatı Üzerine Yapılan Çalışmalar Üzerine Eleştirel Bir Literatür Değerlendirmesi”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 16/31-32 (2018), 103-131.

⁹² Reşat Öngören, “Zeyniyye'nin Kimliği”, *Türkiye'de Tarikatlar*, Ed. Semih Ceyhan (İstanbul: İsam Yayınları, 2015), 851-919.

⁹³ Öngören, “Zeyniyye'nin Kimliği”, 851-919

benimsenmesini sağlamıştır. Bu özelliğin çok uzun süre devam etmediği ve buna paralel olarak tarikata rağbetin de zamanla kaybolduğu anlaşılmaktadır. Zeyniyye tekkeleri içinde diğerlerine göre daha uzun müddet faaliyet gösterdiği anlaşılan Bursa'daki dergâh XVIII. asrın ortalarına kadar devam edebilmiş, bu tarihten sonra Zeynîler'in kontrolünden çıkarak başka tarikat mensuplarının tasarrufu altına girmiştir. Bir kısım kayıtlardan Hicaz bölgesi ile Suriye, Mısır ve çevresinde bazı Zeyniyye silsilelerinin XIX. yüzyılın başlarına kadar etkisini sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Nakşibendiyye'nin de Zeyniyye gibi bâtın ilimlerinin yanı sıra zâhir ilimlerine de değer vermesi ve şeriat-tarikat birlikteliğine vurgu yapması bu iki tarikatın ortak özellikleri olarak öne çıksa da, medrese çevrelerinin Nakşibendiyye'yi Zeyniyye'ye tercih etmelerini gerektirecek bazı önemli farklılıkların olduğu görülmektedir. Yukarıda işaret edilen siyasî gelişmeler ve tarikatta benimsenen birtakım prensipler sebebiyle Zeyniyye tarikatı Anadolu coğrafyasında tesirini uzun süre devam ettirememiş, XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren sahneden çekilmiştir.⁹⁴

4.3.1 Şeyh Nasuh Efendi

Doğum tarihi bilinmemektedir. Babası İsrâil Dede Efendi vefat ettikten sonra Tosya'da Pîr Halife (ö. ?) isimli bir hocadan ders almış; Kur'an okumayı öğrenmiş ve hafızlığını tamamlamıştır.⁹⁵ Buradan Amasya'ya geçmiş ve burada hat ilmini öğrenmiştir. Daha sonra Tokat'a geçerek, Tokat'ta Taceddin İbrahim Karamânî'nin halifesi Boyabathı Hacı Halife (ö. 894/1489) ile tanışmıştır. Hacı Halife'nin vesilesiyle Taceddin İbrahim Karamanî'nin Bursa'daki dergâhına gitmiş, seyru sülûkunu tamamlamıştır.⁹⁶ Burada 1516-1519 yıllarında postnişin olarak kalmıştır ve daha sonrasında memleketi olan Tosya'da vefat etmiştir. Evlatları Abdülmecid Efendi ve Yahya Efendilerdir.⁹⁷ Kaynaklarda başka evladının bulunduğu dair bir bilgiye rastlamadık.

⁹⁴ Öngören, "Zeyniyye'nin Kimliği", 851-919

⁹⁵ Ufuk Hayta, "Hayatı ve Eserleriyle Abdülmecid B. Şeyh Nasûh Tosyevî ve Cevâhiru'l-Kur'ân ve Zevâhiru'l-Furkân Adlı Tefsir Risâlesinin İlmi Değeri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/2 (2007), 343-367.

⁹⁶ Reşat Öngören, "Bursa'da Zeyniyye Kültürü", *Bursa'da Düinden Bugüne Tasavvuf Kültürü* - 2 (İstanbul: Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, 2003), 212.

⁹⁷ Orhan Fatih Kuşdemir, "Abdülmecid B. Şeyh Nasûh Tosyevî'nin Hayatı, Eserleri ve 'Menâkıbu'l-Ârifin ve Kerâmâtü'l-Kâmilin' Adlı Eseri Hakkında", *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 18 (Aralık 2017), 305-323.

Nasuh Efendi aynı zamanda hattat ve şairdir. Risaletü’ l-edviyye fi tarîkatî’s-sûfiyye ile müridin mürşidine karşı davranışları ve tarikat adabından bahseden küçük Risaletü’l-edebiyiye isimli eserleri kaleme almıştır.⁹⁸

4.3.2 Abdülmecid Efendi

Kaynaklarda tam ismi “Abdülmecîd bin eş-Şeyh Nasûh bin İsrâil et-Tosyevî el-Amasyevî er-Rumî el-Hanefî es-Sûfî” olarak geçer. Babası, Zeyniyye Tarikatının ileri gelen şeyhlerinden Şeyh Nasuh Efendi’dir. Dedesi ise kendisinin Menâkıbu’l-Evliyâ isimli eserindeki ifadesiyle Kâdirî Tarikatinden icazetli İsrail Dede’dir.⁹⁹ Babasının vesilesi ile aydınlar tarikatı olarak bilinen ve tanınan Zeyniyye Tarikatı’nın kültürü içerisinde yetişmiştir.¹⁰⁰

Tefsiri ile ön plana çıkan Abdülmecid Efendi: hadis, fıkıh, kelam, İslâm tarihi, biyografi, eğitim ve psikoloji gibi değişik alanlarda eserler vermiştir.¹⁰¹ Çok sayıda Arapça eser kaleme almış; Farsça’dan tercümeler yapmıştır. Bu onun Arapça ve Farsça dillerine oldukça hâkim olduğunu göstermektedir.¹⁰² Aynı zamanda şair bir kimsedir. Anadolu’da Zeyniyye’nin yayılmasında etkili bir şahsiyettir. Şiirlerinde “Mecidî” mahlasını kullanmıştır.¹⁰³

Mecidî mahlasını kullanarak yazdığı gazeli:

“Gel ey talib ko esmayı müsemmadan haberdar ol
Sakın olmayasın ama muammadan haberdar ol

Hicab-ı isimle olma müsemmadan sakın mahcûb
Gider benlik hicabını bu manadan haberdar ol

⁹⁸ Öngören, “Bursa’da Zeyniyye Kültürü”, 212.

⁹⁹ Hacı İbrahim Demirkazık - Metin Samancı, “Me’debü’l-Fużalâi’l-ârifin: Abdülmecîd Bin Şeyh Nasûh Et-Tosyevî’nin Dört Büyük Halife Menakıbnamesi”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 30 (2023), 443-485.

¹⁰⁰ Muammer Erbaş, “Bir Osmanlı Müfessiri: Abdülmecid B. Eş-Şeyh Nasuh B. İsrail ve Eserleri”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24 (2006), 161-186.

¹⁰¹ Emanullah Polat, “Tosyevî’nin ‘El-Havf Ve’l-Hüzün’ Adlı Risâlesinin Tahkiki ve Değerlendirmesi”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (2014), 183-204.

¹⁰² Turgut Toruk, *Abdülmecîd B. Şeyh Nasûh B. Ali Et-Tosyevi ve Pend-i Attar Tercümesi* (İstanbul: T.C. Fatih Üniversitesi, 2010), 90.

¹⁰³ Erbaş, “Bir Osmanlı Müfessiri: Abdülmecid B. Eş-Şeyh Nasuh B. İsrail ve Eserleri”, 161-186.

Ne kim var iki alemde vücûd haktır cümle
Bu remzi anla ey arif bulmadan haberdar ol

Fena camiyle nûş eden hemîşe nişnî aşkın
Beka bezminde şad olur bu salıhactan haberdar ol

Girüp pazar-ı aşk içre bugün derd-i ilahi ol
Virüp nazı niyaz iste bu sevdadan haberdar ol

Eğer mecnûn-i aşk isen mecîdi hüsn-i Leyla'ya
Göz ayırma cemâlinden temaşadan haberdar ol”¹⁰⁴

Abdûlmecid Efendi'nin bir oğlu olduğu bilinmektedir. Adı Pîr Muhammed'dir. Oğlu doğduğunda:

“On sekiz bin âlemin şâhidi ve günün mâliki
Eylemiş ki ben kuluna ebnâ ebnâ sürûrundan dahi”¹⁰⁵

dizeleriyle sevincini dile getirmiştir. Abdûlmecid Efendi'nin Yahya Efendi ismiyle bilinen meşhur bir kardeşi vardır. Yahya Efendi, alim bir zat olup “Avamil-i Cürcani Şerhi” ve Abdûlmecîd b. Abdüllatif b. Ferişte'nin (ö. 874-1469) Lügat-i Kânûni İlâhî isimli Kur'an sözlüğüne şerhi vardır.¹⁰⁶

Abdûlmecid Efendi'nin vefatı ile ilgili olarak birçok iddia ortaya atılsa da genel kabul gören tarih 996/1588 yılıdır.¹⁰⁷ Kabri Tosya'da babası Şeyh Nasuh Efendi'nin kabrinin bulunduğu Zeyniyye Tekkesi'nin haziresindedir.^{108 109}

¹⁰⁴ Erbaş, “Bir Osmanlı Müfessiri: Abdulmecid B. Eş-Şeyh Nasuh B. İsrail ve Eserleri”, 161-186.

¹⁰⁵ Hayta, “Hayatı ve Eserleriyle Abdûlmecid B. Şeyh Nasûh Tosyevî ve Cevâhîru'l-Kur'ân ve Zevâhîru'l-Furkân Adlı Tefsir Risâlesinin İlmî Değeri”, 343-367.

¹⁰⁶ Hayta, “Hayatı ve Eserleriyle Abdûlmecîd B. Şeyh Nasûh Tosyevî ve Cevâhîru'l-Kur'ân ve Zevâhîru'l-Furkân Adlı Tefsir Risâlesinin İlmî Değeri”, 343-367.

¹⁰⁷ Hayta, “Hayatı ve Eserleriyle Abdûlmecid B. Şeyh Nasûh Tosyevî ve Cevâhîru'l-Kur'ân ve Zevâhîru'l-Furkân Adlı Tefsir Risâlesinin İlmî Değeri” 343-367.

¹⁰⁸ Ek D Şeyh Nasuh ve Abdûlmecid Efendinin Kabirlerinin Bulunduğu Hazire

¹⁰⁹ Ek E Abdûlmecid Efendi'nin Kabri.

4.3.2.1 Abdülmecid Efendi'nin eserleri ve bulundukları kütüphaneler

“1. Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha: Yapı Kredi Bankası Sermet Çifter Kütüphanesi nr. 793, vr. 1-99, Arapça, h.955, Müellif hattı.

2. Tezkîru'n-nâsîn fi Tefsîri sûreti'l-Yâsin: İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi., Türkçe Yazmalar, nr. 558, vr. 33a-78b, Türkçe.

Yâsîn Sûresi'nin tefsiri olan bu eser, Türkçedir. Müellif, bu eserde Yâsîn Sûresi'ni mübtedâ, maksad ve müntehâ diye üç kısma ayırarak tefsir etmiştir.

3. Tefsîru sûreti'l-Mülk: İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi., Türkçe Yazmalar, nr. 558, vr. 78a-97a, h. 986, Türkçe.

Mülk Suresi'nin tefsiri olan bu eser Türkçedir. Eserin İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi

Türkçe Yazmalar Bölümü 558 numarada 78b-97a sayfaları arasında bir nüshası kayıtlıdır

4. Tefsîru sûreti'l-İnsân: Süleymaniye Ktp., Reşid Ef., nr. 1019, vr. 95b-107a, Arapça, Müellif hattı.

Arapça olan bu eser, İnsân Suresi'nin tefsiridir. İnsân Suresi'nin 1. Ayetinden 8. Ayetine kadarki kısmı Abdülmecîd Efendi tarafından, kalan kısmı ise Nizâmeddin en-Nisâbü'rî'nin Garâibü'l-Kur'ân ve Regâibü'l-Furkân adlı tefsirinden alınmıştır. Bu eserin tahkik ve tercümesi Muammer Erbaş tarafından yapılmıştır.

5. Cevâhirü'l-Kur'ân ve Zevâhirü'l-Furkân:

Bu eser, insanların hidâyete erişmesine dair bazı ayetlerin tefsirini ve Kur'ân ilimleri ile ilgili bazı konuları ihtiva etmektedir. Eser, 4 bölümden oluşmakta ve bu bölümlerde toplam 40 fayda yer almaktadır.

Eserin giriş kısmında müellif, Allah’a hamd ve Rasulüne salattan sonra Allah’ın kelamının her türlü dert için bir deva olduğunu ve onda âlemde bulunan yaş, kuru her şeyin bilgisinin bulunduğu, işte bu noktadan hareketle kendisinin irfan ilacıyla cehalet hastalığını giderecek tarzda, Cevahiru’l-Kur’an konusunda kapsamlı bir çalışma yapmaya karar verdiğini ifade eder.

Ardından yaptığı kısa duadan sonra, bu eserin akıl sahiplerine yönelik kırk fayda/bölümden oluştuğunu, zira din ehline ait makamların sayısının da kırk olup, Hz. Peygamber’in sünnetinin de bu şekilde olduğunu belirtir.

6. El-Hüdâ ve’l-felâh: Süleymaniye Kütüphanesi., Reşid Ef., nr. 1019, 1b-26a, Arapça, h. 1956, Müellif hattı Arapça olan bu eser, Kur’ân’daki ve kelimelerinin geçtiği ayetlerin tefsirinden oluşmaktadır. Müellif, Kur’ân’da bu kelimelerin 11 ayet olmak üzere, 10 surede geçtiğini tespit etmiş ve söz konusu ayetlerin tefsirini yapmıştır.

“Eserin başında, inananlara kurtuluşu müjdeleyen, onlara her türlü nimeti veren, ... Allah’a hamd, mevcudatın övüncü, asillerin şefaathisi, ... olan Hz. Peygamber’e salat edilir. Gerek eserde, gerekse başiyesinde çok sayıda tasavvufi görüş ve rivayet mevcuttur. Eser, bu haliyle tasavvuf içerikli, konulu tefsir çalışması mahiyetindedir”¹¹⁰

7. el-Havf ve’l-hüzn: Süleymaniye Kütüphanesi., Reşid Ef., nr. 1019, 31b-40a, Arapça, Müellif hattı. Eser, “korku ve ümitsizliği yaşamayacak olan kulların vasıflarını anlatıp müjdeleyen on dört ayetin, tefsirlerden derlemeler yapılarak, konulu tefsir usulüne göre, 81 müellifin kendi el yazısıyla ve Arapça olarak yazılmıştır.

Kur’ân’daki havf ve hüzn ile ilgili 8 surede yer alan toplam 14 ayetin tefsir edildiği bu eser Arapçadır. Eserin Süleymaniye Kütüphanesi Reşid Efendi Koleksiyonu 1019 numarada 31b-40a varakları arasında kayıtlı bir nüshası bulunmaktadır ¹¹¹

8. el-Fevzü’l-azîm: Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, nr. 1019, 61b-73a, Arapça, h. 957, Müellif hattı. Eserin başında Allah’a hamd, Hz. Peygamber’e salat

¹¹⁰ Erbaş, “Bir Osmanlı Müfessiri: Abdülmecid B. Eş-Şeyh Nasuh B. İsraîl ve Eserleri”, 161-186.

¹¹¹ Erbaş, “Bir Osmanlı Müfessiri: Abdülmecid B. Eş-Şeyh Nasuh B. İsraîl ve Eserleri”, 161-186.

edildikten sonra müellif, Kur'an'da; "...Bu büyük başarıdır" gibi ayetlerde itaat eden kulların Onun çeşitli nimetleriyle nimetlenip cennete gireceklerini ifade ettiğini görünce, aynı hususu ifade eden diğer ayetleri toplamaya karar verdiğini ve bunları on surede on üç ayet olarak tespit ettiğini söyler. Bu sekiz sure şunlardır: Nisa, Maide, Tevbe, Yunus, Saffat, Hamim, Duhan, Hadid, Saf, Tegabün. Eser, bu ayetlerin farklı tefsirlerden istifade edilen bilgiler ışığında tefsir edilmesiyle kaleme alınmış konulu tefsir tarzında bir çalışmadır.¹¹²

9. Tezkiretü üli'l-elbâb: Süleymaniye Kütüphanesi., Reşid Efendi, nr. 1019, 41b-59b, Arapça, h. 957, Müellif hattı.

10. Risâle fî tefsîri'l-âyâtî'l-müteallika bi't-temsîl: 4 Süleymaniye Kütüphanesi., Şehid Ali Paşa, nr. 272, Arapça, h. 972.

Eserde, Kur'an'daki darb-ı misal içeren ayetler bir araya getirilerek tefsir edilmeye çalışılmıştır.

11. Makamâtü'l-mücevvîdîn ve derecâtü'l-muallimîn: Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, nr.18, Arapça, h. 979.

12. Risâle fî beyânî'l-hurûfî'l-mukattaat: Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, nr. 1046/1, 7b-10a,

13. Feridetu'l-furkân fî tecvîdi'l-Kur'ân: Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, nr. 1046/2 12b-26a.

14. Risâle fî esâmî sûveri'l-Kur'ân: Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, nr. 1046/4, 31a-34a.

15. Risâle fî vukûfi'l-Kur'ân: Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, nr. 1046/5, 34a-36a.

¹¹² Erbaş, "Bir Osmanlı Müfessiri: Abdülmecid B. Eş-Şeyh Nasuh B. Israil ve Eserleri", 161-186.

16. Riyazu'n-nâsihin: Zile İlçe Halk Kütüphanesi, nr. 195. (Halen Milli Kütüphane'de bulunmaktadır.)

Zühd kelimesinin harflerinin delalet ettiği manaları izahla başlayan bu eserde iman, namaz, cihâd, Allah'ın isimleri, Mirâc hadisesi, nikâh, hutbe, felekler vs. gibi konular; ayet, hadis, kelâm-ı kibâr ve beyitlerden misaller getirilerek açıklanmıştır. Eserin tespit edilen tek nüshası Tokat-Zile İlçe Halk Kütüphanesi 60 Zile 195 numarada kayıtlıdır

17. Menâkıb-ı Evliyâ: Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar nr. 4027 vr. 33-67, Türkçe.

18. Menâkıbu'l-ârifin ve kerâmâtü'l-kâmilîn: İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, nr. 558, Türkçe.

19. Kıssa-i Çoban ve Münâcât: Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr. 4027/1, vr. 1-12, Türkçe, h.988.

20. Mutâibetü'l-kulûb bi muhâtabetü'l-mahbûb: Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr. 4027/2, vr. 12-20.

21. Ucâletü Muhtasaratün mine't-tasavvuf: Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, nr. 3674/3, vr. 258b- 263b, Arapça.

22. Levâihu'l-kulûb ve revâiyihü'l-mahbûb: Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, nr. 3674/8, vr. 280b- 290a.

23. Nahvü'l-ârifin: Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail, nr. 710, vr. 68-70, Arapça.

24. Nasihatnâme: Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, nr. 3674/5, vr. 269b-271a, Farsça.

25. Esrâru'n-necât ve'n-necâh: Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, nr. 3674/6 vr. 273b-277b, Arapça.

26. Lâyiha-i rûhâniye ve lâmia-i nûrâniye: Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, nr. 3674/6, vr. 278b-279b, Müellif hattı, Farsça.

27. Kenzü'l-fevâid: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Ef., nr. 2243, Arapça, Müellif hattı.

Diğer bir nüshası, Kayseri Raşid Ef. Kütüphanesi, aşid Ef., nr. 693.46

28. Safâu's-sâlihîn: Manisa İl Halk Kütüphanesi, nr. 8066/3, vr. 87b- 133a, Müellif hattı, Arapça, h. 967.

29. Sûrûrû'n-Nâzirîn: Manisa İl Halk Kütüphanesi, nr. 8066/4 vr. 134b-175a, Arapça, h. 968. Arapça olan bu eser, İslâm'ın değer verdiği şeyler ve teşvik ettiği amellerle ilgili olan hadisler ve bu hadislerin muhtelif eserlerdeki şerhlerinin derlenmesinden oluşmaktadır.

30. Risâle mine'l-ehâdisi'l-kudsiyye: Yapı Kredi Bankası Sermet Çifter Kütüphanesi, nr. 161, vr. 1b- 19b varakları arasında yer aldığına işaret edilen eser mevcut değildir.

Hâzâ Risâleti mine'l-Ehâdisi'l-Kudsiyyetihi. Bu eser, farklı konularla ilgili olan 15 hadisin tercüme ve şerhidir. Şârih, evvelâ şerh edeceği hadisin Arapça metnine yer vermiş ardından söz konusu hadisi Türkçe olarak tercüme ve şerh etmiştir.

31. Tekmiletü'l-beyân: Yapı Kredi Bankası Sermet Çifter Kütüphanesi, nr. 793, Arapça, Müellif hattı.

32. Arafâtü'l-ârifîn li'l-vukûf fî mevkıfı ibâdeti rabbi'l-âlemîn: Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Ef., nr. 136, 31 vr.

33. Tevakkühü'l-fukahâ ve telezzüzü'l-üdebâ: Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, nr. 4019, 27 vr. Müellif hattı.

34. Risâle alâ kavli sâhibi't-tenkîh fasl fi't-ta'n: Süleymaniye Kütüphanesi, Servili, nr. 250, vr. 24-25, Arapça.

35. Tuhfetü'l-ahbâb: Bu eseri bazı kaynaklar zikretmesine rağmen kütüphane kataloglarında yaptığımız araştırmalarda böyle bir kayda rastlamadık.

36. İsrâfîlzâde Risâlesi: Atıf Efendi Kütüphanesi, nr. 2838 vr. 146-150 arasında yer aldığı söylenen eser mevcut değildir.

37. Matlabü'l-a'lâ fî şerhi esmâi'llâhi'l-hüsnâ: Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Ef., nr. 592, Müellif hattı, Türkçe, h.972.52

38. Ravzatü'l-ezhâr ve cennetü'l-esmâr: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef., nr. 1416, Müellif hattı, Arapça, h. 952.54

39. Manzûm Kıyâfetnâme: Süleymaniye Kütüphanesi, Hafid Ef., nr. 479, Müellif hattı, Türkçe.

40. Me'debül-füdalâi'l-ârifin fî menâkıbi'l hülefâi'r-râşidîn: Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr. 4027/3, vr. 20-32, h. 988, Müellif hattı, Türkçe.

41. Menâkıbü'l-kurrâi's-seb'a ve'-ş-Şâtıbî: İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, nr. 558, Türkçe.

42. Mecmâü'l-fezâil ve menbâü'l-hasâil: Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi, nr. 693, vr. 31b-80a, Arapça.

43. Nebzetü'n-mine'l-hakâyık ve zübdetü'n-mine'd-dekâyık: Kayseri Raşid Ef., Kütüphanesi, nr. 693, vr. 1a-12a.

44. Risâletü'l-mevâiz ve'd-duâ: Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi, nr. 693, vr. 92b-108a.

45. el-İstifâ fî menâkıbi'l-Mustafâ: Bu eseri bazı kaynaklar zikretmesine rağmen kütüphane kataloglarında yaptığımız araştırmalarda böyle bir kayda rastlamadık.

46. Muhtasaru'l-muhtasar: Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, nr. 3080. (Halen Milli Kütüphane'de bulunmaktadır.)

47. Risâle fî beyânî ekâvilis-sekât fî tahkîkil-Avâlim minelarz ve's-semakât: Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, nr. 4529/6, vr. 68b-69b. (Halen Milli Kütüphane'de bulunmaktadır.)

48. Fezâilü'l-ilm ve'l-âlim: Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, nr. 3674/4, vr. 264b-269a, Türkçe.

Abdülmecîd Efendi'nin *Fezâilü'l-ilm ve'l-âlim* adlı risâlesi ahlâk alanında yazılmış ilmin ve âlimin faziletini ve önemini anlatan bir eserdir. Risâle, Besmele'den sonra Allah'a hamd ve sena ile başlamakta, fasıl başlığı altında üç bölüme ayrılmaktadır. İlk kısım ilmin ve âlimin faziletine dair olan kısımdır. İkinci kısım zâhirî âlimlerin zemmi (yerilmesi) hakkında, diğer bölüm de dünyanın ve onun sevgisinin kötülenmesi, dünyayı seven ve onu isteyen yerilmesi hakkındadır. Konuyla ilgili sık sık ayet ve hadislere yer verilen eserde Farsça beyitler bulunmaktadır.¹¹³

49. Münâcâtü Levâhibin-Necât: Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, nr. 3674/9.

50. Risâletül-eizzâi ve erbâbil-işârât fin-nahv: Samsun İl Halk Kütüphanesi, nr. 1049/7. (Halen Milli Kütüphane'dir).

51. Ta'rifâtun Mâ'rifetuhâ: Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, nr. 1046/3, vr. 26b-27a, Arapça.

4.3.2.2 Tercüme eserleri

1. İrşâdu't-Tâlibîn fî Ta'lîmi'l-Müteallimîn: Bu eser, Burhaneddîn Zernûcî'nin Ta'lîmu'l- Müteallim adlı eserinin Türkçe tercümesidir. Eserin Nüshaları: Murad Molla Kütüphanesi 1241; Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi 1911; Kastamonu İl Halk Kütüphanesi 37 Hk 775; Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi 05

¹¹³ Fatma Zehra Pattabanoğlu, "Abdülmecîd B. Şeyh Nasûh Tosyevî'nin "Fezâilü'l-İlm ve'l-Âlim"Adlı Risâlesi ve Transkripsiyonu", *Ekev Akademi Dergisi* 66 (2016), 269-288.

Gü 65; İBB Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları 1699; İBB Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet Yazmaları 165; Ankara Milli Kütüphane Yazmaları 06 Mil Yz A 1963.

2. Risâletü'l-Muhtasar bi'l-lemehât fî tercemeti'l-Lemeât: Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, nr. 36 vr. 231b-246b.

3. Tercemetü'l-Levâyah: Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, nr. 36, vr. 221b-230b, h. 989.

4. Tercüme-i Risâle-i Muhtasara: İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, nr. 558.

5. Pend-i Attar Tercümesi (Şerh-i Pendnâme li'l-Attâr) : İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, nr.4009”¹¹⁴

4.4 Nakşibendiyye Tarikatı

Kurucusu ve imamı Muhammed Bahâeddin Nakşibend'dir. Başta Hâcegân adıyla anılan tarikat, sonra Abdülhâlik-ı Gücdüvânî'nin (ö. 575/1179) sekiz prensibine, Bahaeddin Nakşibend'in (ö. 791/1389) üç prensip daha ilave etmiş olması nedeniyle Nakşibendiyye olarak anılagelmiştir.¹¹⁵

Tarikatın benimsemiş olduğu zikirlerden birisi, hatm-i hâcegân zikridir. Sohbet meclisinden ayrılmak isteyen şeyhler, sohbeti bu zikirle bitirdikleri için hatm-i Hâcegân diye isimlendirilmiştir.¹¹⁶ Tarikatın 11 ilkesi bulunmaktadır. Bu ilkeler: Hûş der dem (Her nefeste Allah'ın yadı ile olmak), Nazar ber kadem (Her adıma dikkat etmek), Sefer der vatan (Yerinde durduğu halde sefer etmek), Halvet der encümen (insanların içerisinde halvet), Yâdkerd(dilde veya kalpte zikretmek), Bâzgeşt (Allah'a yöneliş), Nigâhdaşt (kalbi düşüncelerden korumak), Yâddaşt(Hafızada tutmak), Vukûf-i zamânî (zikri belli sayıya riayet ederek icra etmek), Vukûf-i adedi (Zikrin

¹¹⁴ Kuşdemir, “Abdûlmecîd B. Şeyh Nasûh Tosyevî'nin Hayatı, Eserleri ve ‘Menâkıbu'l-Ârifin ve Kerâmâtü'l-Kâmilîn’ Adlı Eseri Hakkında”, 305-323.

¹¹⁵ Reşat Öngören, “Başlıca Tarikatlar”, *Tasavvuf*, ed. Kadir Özköse (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 249-268.

¹¹⁶ Necdet Tosun, *Bahâeddîn Nakşibend Hayatı, Görüşleri, Tarikatı* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2015), 320.

manasının bilincinde olmak), Vukûf-i kalbî'dir (kalbin zikir anında Allah'tan haberdar olması ve zikreden kişinin kendin kalbinden haberdar olması).¹¹⁷

Nakşibendiyye tarikatında müridin mürşid nezareti altında seyr-i suluk aşamalarından geçmesi şahsi tecrübede murakabe: Allah'ı anmakta engel olacak uygunsuz şeylerden saklanmak. Riyaziyat: nefsi elde tutmak ve kalp temizliğine ermek amacıyla bu dünya rahat ve feragatı ve lezzetlerinden kaçınmak. Teveccüh: mürşid ile doğrudan münasebet çerçevesinde tüm hayal ve dikkatini mürşide yöneltmek. Rabîta: mürşide gönül bağlamakla ruhi ilişki kurmak. Sohbet: daima mürşid ile beraber olmakla teorik ve pratik bilimler almak. Hizmet: insanlara ve mürşidlerine hizmet etmek ile gerçekleşir. Tarikat pirleri yani mürşidlerin her biri, genelde, çok sayıda müridleri arasından dördünü halife yani müridleri irşad etmeye yardımcı seçip, onlara irşad yani mürşidlik ruhsatını verirlerdi. Nakşibendiyye tarikatında mürid yetiştirmenin bu usulü tarikatın içten güçlenmesini temin etmiş, her mürşidin kendinden sonra dört mürşid bırakması ve bu usulün durmaksızın devam etmesi tarikatın hızla ve geniş coğrafyalara yayılmasında esas faktörlerden biri olarak hizmet etmiştir. Nakşibendiyye Tarikatı Orta Asya, Anadolu, Balkanlar ve Çin gibi çok geniş bir coğrafyaya yayılmıştır.¹¹⁸

4.4.1 Ganizade Ahmet Nurî Efendi

Ganizade Ahmet Baba olarak bilinir; Tosyalı'dır. Ganizade Mehmed Sadık Efendi'nin babasıdır. Nakşibendî Üveysî'dir. Kendisi deri işlemeciliği ve terbiyesi olarak bilinen debbağcılıkla rızkını temin etmiştir. Şeyhi, Nakşibendiyye şeyhi olan Şeyh Mustafa Munib Efendi'dir. Mustafa Arif, şeyhi olan Mustafa Münib ile Tosya'ya geldiğinde, Mustafa Münib kendisine “Senden sonra bu civan sahib-i zaman olacaktır. İrşâdî dahi sizin elinizde olacaktır. Simdiden tahtı terbiyenize alınız ve terbiyesinde ihtimam ediniz.” demiştir.¹¹⁹ Böylelikle Mustafa Arif Efendi'den tedrisat görmüştür.

“Mustafa Arif'in vefat zamanı yaklaştığında Tosya'ya iki ihvan göndererek, Ahmet Baba'yı yanına getirtti, kendisine ser-hilafetlik verdikten sonra bazı nasihatlerde

¹¹⁷ Öngören, “Başlıca Tarikatlar”, 249-268.

¹¹⁸ Alexandre Popovic, “Osmanlı Sonrası Dönemde Güney-Doğu Avrupa'daki Müslüman Tarikatlar”, çev. Osman Türer, *İslâm Dünyasında Tarikatlar (Gelişmeleri ve Aktüel Durumları)*, ed. Alexandre Popovic - Gilles Veinstein (İstanbul: Sûf Yayınları, 2004), 117-186.

¹¹⁹ Ahmet Kutlu, *Şeyh Hâlid'in Mektubât'ında Din ve Tasavvuf* (İstanbul: Asitan Yayınları, 2012), 86.

bulundu. Ahmet Nuri vefat ettikten sonra defin ve taziye kabulünden sonra Tosya'ya döndü. Ve orada vefat etti.”¹²⁰ Kabri, tekkesi olduğu rivayet edilen Tosya'da Kesikbaş Türbesi'nin yanında bulunan bugünkü Hacı Dede Camii'nin haziresinde bulunmaktadır.¹²¹

4.4.1.1 Nakşibendî silsilesi

Nakşibendiyye silsilesi şu şekildedir:

Hz Muhammed (s.a.v.), (ö. 11/632)

Hz Ebubekir (ö. 13/634)

Selmân-ı Fârisi (ö. 35/655)

Kasım b. Muhammed (ö. ?)

Cafer-i Sâdık (ö. 148/765)

Beyâzıd-ı Bistami (ö. 261/875)

Ebu'l-Hasan el-Harakâni (ö. 419/1028- 29)

Ebu'l- Kasım Cürcâni (ö. 450/1058)

Ebu Ali el-Fârmedî (ö. 477/1085)

Yusuf el-Hemedânî (ö. 535/1140- 41)

Abdulhâlik-ı Gucdüvânî (ö. 617/1220- 21)

¹²⁰ Mustafa Bektaşoğlu, “Ganizade Ahmet Nuri Efendi”, *Tosya'nın Mümtaz Simaları* (Ankara: Kalkan Matbaacılık, 2024), 12.

¹²¹ Ergi, *Tosya Evliyaları ve Türbelerimiz*, 11.

Arif er-Rivgeri (ö. 649/1251)

Mahmud Encirfagnevî (ö. 670/1271)

Ali er-Râmitenî (ö. 705/1305; 715/1315)

Muhammed Baba es-Semmâsî (ö. 740/1339)

Emir Kûlâl (ö. 777/1375)

Bahauddin Naksibend (ö. 791/1389)

Kulâhizâde Mahmud Efendi (ö. ?)

Muhafizzâde Ahmed Behçetî (ö. ?)

Mustafa Münib (ö. 1264/1848)

Katipzâde Mustafa Arif (ö. ?)

Ganizâde Ahmed Nurî (ö. ?)

Mehmed Sâdık Baba (ö. 1333/1916)

Şeyh Hâlid (ö. 1348/1931)¹²²

4.4.2 Ganizade Mehmed Sâdık Baba

Ganizade Ahmed Nuri Efendi'nin oğludur. Tosya'da doğmuştur. 1868 yılında babasının yerine halife olmuştur. Birçok sâlikin sülukuna vesile olmuştur, vefât edeceği esnâda dâhi umûm ihvâne hîtâben: Beni arayanlar Hâlid Efendi de ve Hâlid Efendiyi arayanlarda bizde bulsunlar. Şimdi Hâlid Efendi ile biz bir vûcut olduk buyurdıkları gibi, âcizlerine hîtâben dahi: “Oğlum Hâlid seni Allah ve Resulullah ve

¹²² Kutlu, *Şeyh Hâlid'in Mektubât'ında Din ve Tasavvuf*, 32-44.

bi'l-cümle pîrana emanet eyledim ve bi'l-cümle sâlikân ve tâlibânın terbiye ve irsâdlarını sana tevdi' ediyorum.” diyerek dervişlerini Hâlid Efendi'ye emanet etmiştir. 1916 yılında Ahirete göçmüş 48 sene postnişinlik yapmıştır.¹²³ Tosya'lı divan şairi olan Ahmed Hicrî Efendi'nin ve Kastamonulu Muhammed İhsan Oğuz'un müşşididir. Kabri bugünkü Hacı Dede Camii haziresindedir.¹²⁴

Ganizade Mehmed Sadık Babanın halk tarafından anlatılagelen ve bilinen menkıbeleri şöyle ifade edilmektedir:

Oğlu Fatih Efendi, Tosya'ya gelen bir simyacının peşine takılır. Bir hafta kadar ortada görünmez, eve geldiğinde babası nerede olduğunu sorar ancak cevap alamaz ve bunun üzerine Ganizade elini duvara götürür ve bir hareketiyle duvardan yere altınlar dökülmeye başlar; tekrar bir hareketiyle de altınları duvara sıvar. Oğluna döner ve o tarihi sözcükler ağzından dökülür “Oğlum bunlara tenezzül etseydik bu makam bize verilmezdi. Altını bulmalı değil altın olmalı.” der.¹²⁵

Savaş yıllarında Ganizade'nin evinde duvarda asılı duran kılıcından kan damlar. Cephede olan Tosyalılar bir elinde kılıç, bir elinde sancak ile savaştığını görürler ve Tosya'ya telgraf çekerler “Sâdık efendi sağ mıdır?” Cevap şöyle olmuştur: “O öleli epey oluyor.”¹²⁶

Vefatında birkaç kez saatine baktırmış, gömleğini sırtına giymiş; üç kez hazırım efendim diye bağırarak ve ruhunu oracıkta teslim etmiştir.¹²⁷

4.4.3 Ahmed Hicrî Efendi

Ahmet Hicrî Efendi, 1875 yılında Tosya'da doğmuştur. Babası Hasan Rüşdi Efendi'dir. Hasan Rüşdi Devrekânî'nin Çalkaya köyünden Ali İmam oğullarından Abdullah'ın oğludur. Kastamonu'da Atabey Medresesi Müderrisi İskilipli Alı Rıza ve bu zat ölünce de Semhıyye (Topçuoğlu) Medresesi Müderrisi Sırtlızade Ali Senâî (ö.

¹²³ Kutlu, *Şeyh Hâlid'in Mektubât'ında Din ve Tasavvuf*, 32-44.

¹²⁴ Ek G Mehmed Sâdık Baba'nın Kabrinin Bulunduğu Hazire

¹²⁵ Halil İbrahim Büyükcakar, “Evliyadan Tosyalı Ganizade Şeyh Sadık ve Hayatı” *Youtube*, (15 Temmuz 2022). 00:02:25-00:03:07.

¹²⁶ Büyükcakar, “Evliyadan Tosyalı Ganizade Şeyh Sadık ve Hayatı”, 00:03:20-00:03:40.

¹²⁷ Büyükcakar, “Evliyadan Tosyalı Ganizade Şeyh Sadık ve Hayatı”, 00:05:04-00:05:17.

1230/1287) Efendilerden okuyup 1867 yılında icazet almıştır. Tosyalı medrese arkadaşlarının daveti üzerine, 1870 yılında Tosya'ya gider, bir ay kadar orada kalır. Beğenip yerleşmesi teklif edilir ve hocasının müsaadesi üzerine yerleşip, Abdürrezzak Camii medresesinde tedrise, camide vaizliğe başlar.

Ahmet Hicrî, ilk ve rüştiye tahsilini bitirince babasının öğrencileri arasında tedrise başlar. Buna bağlı olarak 1900 yılında otuz arkadaşı ile birlikte medreseden icazet alır. 1908 tarihinde ölen babasına bu tarihe kadar yardım eder ve bu tarihten sonra da müderrislik yapar. İcazetnamede: sarf ve nahiv, mantık meani, fıkıh ve usul-i fıkıh, hadis ve usul-i hadis, tefsir ve usul-i tefsir, kelâm, feraiz, aruz, âdap, akliyyat ve nakliyyat, rivayet ve dirayet ilimlerinden icazetli olduğu yazılıdır. Ahmet Hicrî, rüştiye mektebi hocalığı, bidayet mahkemesi, idare ve maarif meclisleri azalıklarında da bulunmuştur.

Uzunca boylu, ince yapılı, zeki bakışlı, kara gözlü, akça yüzlü, gür kara kaşlı, tatlı dilli, güler yüzlü, duygulu ve saygılı, hemen bütün halk nazarında sevgili bir zat idi. 1920 yılında vefat etti. Hıdırlıkta, Kümbet'te babasının yanına defnedildi.¹²⁸

Ahmet Hicrî'nin Arapça ve Farsçayı çok fasih konuştuğu söylenir. Türkçe vaazlarında babasının konuşmasından ve tesirinden üstün olduğu söylenir. Babası ölünce, kaza naibi Ahmet Rasih Efendinin yerine Abdürrezzak Camii imam-hatibi olur.

Hicrî'nin tertipli ve her çeşitte şiirleri yer alan bir Divân'ı bulunur. 1918 yılında şairin evi ile birlikte yanmıştır. Şairin hayatı, Elmacıoğlu Mahmut, Bardakoğlu Hafız Ahmet, Ağızlıkçı İbrahim gibi usul-aşına okuyucular; Ali Onbaşı gibi telli, yaylı ve nefesli birçok çalgılarda usta sazandeler, çeşitli cümbüşler içinde geçmiştir. Kendisi de mûsikide makam ve usul bilir, arada coşar ve eserler icra ederdi.

Tarih kıt'aları dışındaki şiirlerinde tarih yoktur. Bu sebeple şiir yazmaya ne zaman ve hangi çağında başlamış olduğu bilinmiyor. Ahmet Hicrî'nin ve babasının icazetnamelerinde tarikat görevleri de yazılıdır. Kendisi: "Almışım destûrumu eş-Şeyh Gannî zâdeden" mısrasıyla mensubu bulunduğu Nakşi tarikatının Halidî kolu şeyhi

¹²⁸ Mustafa Bektaşoğlu, "Ahmet Hicri Efendi", *Tosya'nın Mümtaz Simaları* (Ankara: Kalkan Matbaacılık, 2024), 10.

Muhammed Sadık Efendi'den bahseder.

Şair, Tosya'yı yurt edinmiştir. Fakat ecdat yurdu Devrekânî'yi özlediğini şu beytinde dile getirir:

“Tosye-i meşhûrede sâkinsin amma ey gönül!
Mevtın-ı aslî değil mi (Hicri) Devlet-kân sana”

Tosya'da görmüş olduğu sevgi, saygı ve hürmetini de Vidaiyye'sindeki şu mısraında görmekteyiz:

“Ni'met ü nânın mezîd eyle bu şehrin Zü'l-Celâl”

Hicrî, yurduna, inançlarına, mesleğine bağlandığı kadar; aşklarına da bağlıdır, vefası tamdır:

“Lâf değil; cânını cânanına vermekte bugün
Merd olan Hicrî gele, aşk ile meydanımıza”

Ve:

“Giderim, ger giderim derse, diyâr-ı âdeme”
Her âşık gibi onun da kıskançlığı tutunca:

“El ele vermiş gezer ağyâr ile ol mugbeçe
Kalmadı el-kıssa aslâ sabr ü sâmanın yine

Neylesem, n'itsem aceb bu çarh elinden Hicriyâ
Kays-veş kûh-i belâda özge hayrânım yine”

Aşk da ihtiyarlar, çekilen üzüntülerin hıncı alındığı günler gelir:

“Ne sende eski parlaklık, ne bende eski hal kaldı
Hemen şimdi lisanımda kuru bir kıl ü kal kaldı”

Âşık, dindar, derviş olan şair, mutaassıp değildir. Hayat yolundaki zahmetleri unutturacak zevk ve neşeyi bir kenara atmaz. Fakat bütün hayatında olduğu gibi, bu demleri kendine hasretmez.

“Yetişir bâde-i gül-gûnunu atşâna ey sâkî
Unutma teşnelikten can veren dem-beste uşşâkî”

Aşkta vuslat, gaye değildir. Fakat bir merhale olduğu da kesindir. Çünkü maşukun vefa ve feragatine bir delildir. Onu istemeyen âşık bulunmaz. Hicrî bundan mahrum olunca esmâ çekmeye yönelir:

“Çektim ammâ çok havâs esmâya Leylim gelmedi
Bâzubend bâzudadır ihfaya Leylim gelmedi

Pâsban-ı sâdıkım yollarda kaldı gözlerim
Va’d-i vuslat eyledi ferdâya Leylim gelmedi

Ben didim; gel bû gice îdinde kurbanın olam
Her cevapta lâ didi illâya Leylim gelmedi

Geldi ammâ nice meh-rûlar bu mihmanhaneye
Sen gibi mâh evc-i istiğnaya Leylim gelmedi

Aşıkim geldim cihana derd ü mihnet çekmeğe
Hicrî-i kemter sana şekvaya Leylim gelmedi”

Vuslatın bedelini şöyle dile getirir:

“Verelim nakd-i dilî vaslına karşı yârin:
Hâk-i pâyi rehine şevk ile kurban olayım”

Aşkta ağlamak kaçınılmaz bir ihtiyaçtır, ayrılık acılarının tek ilâcıdır. Hicrî, bu ilâcı o kadar çok kullanmıştır ki, gözyaşları yerine kan akıtmış ve akan kanlar deniz olmuş:

Görmez oldu gözyaşı dökmekle bînâ gözlerim
Hûndan çün bir mürekkeb itti peydâ gözlerim

Kûy-i yâre ben dahi bir nâme tahrir eyledim
Bir haberdîr gelmedi yollarda hâlâ gözlerim

Kasıd-ı bîrahmdan kesdim ümîdim ba'd-ezin
Bir cevabın senden olsun ey sabâyâ gözlerim

Semt-i dildâra bugün azmeyle Allah aşkına
Hâh nâhah sıhhat-ı canânı illâ gözlerim

Söyle Hicrî (Bahr)i yanlış saymasın mektepliler
İtti peyda (bahr-i hun) nâmında deryâ gözlerim” demiştir.

Hicrî'nin Tarık-i Nâzenin (Bektaşî tarikatı)'e de meyli var gibi görünür. Fakat bu, ehl-i beyte olan s0evgisinden başka bir şey değildir. Melâmet tasından bahseder amma Melâmi değildir. Aşkına, benliğine aynı nispette düşkündür:

“Aşıkı ta'n etmeyin olmuş diyü Leylâ-perest
Olmıyan var mı cihanda dilber-i ra'nâ-perest?”

Ve aynı özgelikle Mevlâsına da bağlı ve inançlıdır:

“Nakş tavsîfîn sitâyîştên murad Nakkaş ise
Olmuşuz kâlû belâdan Hicriyâ Mevlâ-perest”

Sanat değeri ne olursa olsun Hicrî, yanık ve içli bir şairdir. Samimi ruhu, mısralarında yükselir. Hicrî, her okundukça ve anıldıkça ayrılık acısı tazelenecek bir değerdir.

“Şair Hicrî, Orta Asya'dan kopup gelen Türk medeniyet selinde ozanlar geleneğinin coşturduğu millî sanat hamlesiyle hız almış, mahalli kabiliyetlerden birisidir. Kendisini saz şairi olarak değerlendirmek mümkün değildir. Şiirlerinde âşık tarzının izi bulunmasına ve onların bazılarını hece vezniyle yazmış olmasına rağmen Hicrî,

daha çok klâsik edebiyat mensubudur.

Hece vezniyle olan şiirleri koşmalardan ibaret olup 11(6+5 veya 4+4+3) lidir. Bu şiirlerinde de fazlaca Arapça ve Farsça terkipler kullanması, kendisinin klâsik edebiyat mensubu olduğu hususundaki kanaati kuvvetlendirmektedir.”¹²⁹

Şiirlerinde hikmetli sözler taşıyan didaktiklik arz eden yerler de vardır:

“Umma kim ben diyenin himmetini zerre kadar
Kendi çirkâb-ı fenâda seni îkan idemez

Kime kim iyilik ide kendini andan sakına
İttiği kemliği çün binde bir insan idemez”

Kalenderi adlı şiiri de duygu yüklü şiirlerden birisidir:

Yarab bu gece âfet-i devranımı gönder
Sabr eyliyemem sevgili cananımı gönder

Bu külbe-i ahzanda dil-haste-i aşkım
Gel eyle kerem Hazret-i Lokman’ımı gönder

Dehrin bana kevser diyü verdikleri semdir
Dil mülkü harab oldu mesihanımı gönder

Teşrifine kaldı benim âlemde hayatım
Bu kalıb-ı bîruha meded canımı gönder

Hicrî sarayım sineme ahir nefesime
Yarabbi necatım olan imanımı gönder.

Ahmed Hicrî Efendi’nin kaleme almış olduğu bir koşma:

¹²⁹ Hüseyin Sıdkı Köker, *Şair Ahmed Hicri* (Ankara: Ulus Basımevi, 1950). 30- 43.

Durmayub atarsa cefâ taşların
Âşıka muhibbi mihr-bân odur
Yürürse üstüne çatup kaşların
Mezakımca serv-i hirâmân odur

Gâh lutf idüp gâhi iderse itâb
Gâh yerde suale vermezse cevâb
Gâh da tekdir ile iderse hitâb
Çok mu can verdiğim nev-civan odur

Sensin güzellerin sultanı cânâ
Sendedir mahbûbluk hâtemi zirâ
Bu meseldir (Hicrî) söylenür hâlâ
Mühür kimde ise, Süleyman odur.¹³⁰

Ahmed Hicrî efendinin kaleme almış olduğu bir gazel ise şöyledir:

Hamûş ise de bülbül-i nâlân unutulmaz
Gül mevsimi geçmekle gülistan unutulmaz.

Peymâna tehi, mey-kede der-beste ne mâni,
Sâki-i vefa-kâr ile Peyman unutulmaz

Bî-nâm-ü nişan kaldı nice sadr-ü şehenşâh
Amma yine Âsafla Süleyman unutulmaz

Hayr-ile çalış namını ibkaya ki hâlâ
Haccac ile, Mervan ile Hâman unutulmaz

Bî-nâm-â nişan kaldı nice sadrû şehenşâh
Amma yine Âsafla Süleyman unutulmaz

¹³⁰ Bektaşoğlu, “Ahmet Hicri Efendi”, 10.

Bilmem ne fûsun etti dil-i dideye Remzi
Bir lâhza o çeşmân-ı Gazalân unutulmaz¹³¹

4.4.4 Şeyh Hacı Mehmed Efendi

Şeyh Hacı Mehmed Efendi, 1208/1793 yılında dünyaya gelmiştir. Vefatı ise hicri 1280/1863 yılındadır. Kabri, Tosya Kargı Mahallesi’nde bulunmaktadır. Oğlu Abdülğafur Efendi’den dolayı türbesine Abdülğafur Türbesi denmektedir. Kendisi Nakşibendiyye’nin Hâlidîyye koluna mensuptur.¹³²

Küçük Ayasofya Medresesinde eğitim görmüştür. Burada “kıdvet ül-ulema el-alimîn” iken Tosya’daki Camiyi Yaptırmıştır. “Cami’in mihrabı arkasında bitişik bir bab kütüphane, cami’ in sol tarafında 8 bab hücre, yine mihrabın arkasında 60 hatve terbi’inde tahmin olunur bahçe ve cami’in sağ tarafında altı üstlü 6 bab harem odalan, malûm zira’da bahçe ve Debbaghâne bitişiği Taşlı Çeşme denen çeşmeden carî ve kunuvatna tebeiyetle satın alınmış. Mülkü olan 2 masura su ve kütüphanede 55 cilt kitap ve 2000 kuruş para vakfetmiştir.”

Vakfın belli başlı şartları vardır. Köker’in makalesinde zikredilen şartlar:

“Her cuma ve pazartesi geceleri camide hatm-i hâcegân (Yatsı namazını müteakip), sabah namazlarından sonra usûl-i Nakşibendî veçhile teveccüh, ayda bir Kur’an hatm edilecek, şeyh mevcut fukara ile birlikte gizlice dua edecektir. Hatimlerin sevabı ölümünden sonra ruhuna, âba, ve ecdadının ve ümmehâtının ve meşayihinin ve bütün mü’minlerle mü’minatın ruhlanna hibe olunacaktır.

Hücrelerde, zikir ehli talebe oturacak.

Harem odalannda, hayatta bulundukça kendisi, karısı, erkek ve kız çocukları; kendisi öldükten sonra erkek evlâdı, karısı ve kız evlâdı oturacaklardır.

¹³¹ Mes’ut Kutlu - H. Sıdkı Köker, *Şair Ahmed Hicri* (İstanbul: Yeni Güryay, 1978) 43.

¹³² Ergi, “Tosya Evliyalari ve Türbelerimiz”, 26.

Kitaplar; müsta'id talebeye âriyet verilecek, okundukça yerine konacak. Kavi rehin ve kefil olmadıkça dışanya verilmeyecektir.

Para: 10 u 11,5 kuruş hesabıyla istirbah edilecek. Bu gelirden:

Yevmî 4 akçası Şeyhliğe, 4 akçası Mütevellilige, 4 akçası İmamlığa, 2 akçası Müezziniğe, 2 akçası Kayyimliğe, 2 akçası da Hâfız-ı kütüplüğe ait olup hizmetlerini edâ edenlere, 30 akça yüzü kıbleye dönük hatm-i Kur'an edene, 30 akça fukara it'amma sarfolunacaktır.

Hâfız-ı kütüplük ciheti şeyhe meşruttur. Diğer cihetler, mersûm vazifeleriyle hayatta bulundukça kendi üzerinde, ölünce erkek evlâdım-ı ekber, eslâh ve erşedinde kalacak, erkek evlâdı munkarz olursa harem odalarında kız evlâdı oturup 4 akça ile yalnız tevliyyete mutasarrıf olacaklardır. Diğer cihetler kendi. hulefasına ve onlardan sonra da. Hâlidiiyye, onlardan sonra Nakşiiyye hulefasına ait olacaktır.

Paranın gelir fazlası ile ebniye ve kitaplar ta'mir ve termim edilecektir.

Eğer bu şartlara ri'ayet müteazzire olursa, menafî mutlaka müslümanların fakirlerine hasrolunacaktır.

Hayatta iken vakfını azaltıp çoğaltmak, değiştirmek, elinde olacaktır."¹³³

4.4.5 Hacı Hafız Recep Eşe Hikmeti

"Recep Efendi, 1934 yılında Kastamonu'nun Tosya ilçesinde dünyaya gelmiştir. Babasının ismi Hüseyin, annesinin ismi Emine'dir. Babası "Semerci Sarı Hüseyin" lakabıyla bilinmektedir. Anne ve baba tarafından soyunun Hz. Hüseyin'e dayandığı nakledilmektedir."¹³⁴

İlköğrenimini Tosya İnönü İlköğretim okulunda tamamlamıştır. İlkokuldan sonra babası Hüseyin Efendi'ye, ortaokula devam etmesi için Recep Efendi'nin hocası

¹³³ Hüseyin Sıdkı Köker, "Vakıflar Tarihinde: Tosya", *Vakıflar Dergisi* 5 (1962), 257-273.

¹³⁴ İbrahim Kara, *Kastamonu'da Hâlidilik*. Karabük: Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023, 141-145.

tarafından ısrarda bulunulsada izin vermemiştir. Bu süreçten sonra hafızlık eğitimine devam etmiştir. Kurra Hafız, Çaybaşı Mustafa Efendi ve Rahmi Çatıkkaş Efendi ile Mer'aşi Abdurrahman Paşa Camii'nde Kur'an-ı Kerîm dersleri görmüştür. 2 yıl gibi kısa bir sürede hafızlık eğitiminin tamamlayıp; 1950 yılında icazetini almıştır. Hafızlık eğitiminden sonra İstanbul Vefa Lisesi'nin ortaokul kısmına kayıt olmuştur. Burada bir yıl eğitim almış ve bu süreçte özellikle dil derslerindeki başarısı ile ön plana çıkmıştır. 2. Sene olunca İstanbul'a gidecek iken anneannesi Hanife hanımın gurbete gitmemesi taraftarı olması ve ısrarı nedeni ile eğitimini yarıda bırakmıştır.¹³⁵

1955-1957 yıllarında askerlik görevini yerine getirmiş; askerde iken ateist olan bir arkadaşının imanına vesile olmuştur. Askerden geldikten sonra Ocak 1959'da, Tevhide Hanım ile evlenir. 1960 yılında büyük oğlu Abdullah Ese dünyaya gelir, 1962 yılında ise küçük oğlu Sait Ese dünyaya gelir.

Dönemin Tosya Müftüsü, Ahmet Serdaroglu hocadan ders alır. Tayini sebebiyle ilçeden ayrıldıktan sonra gelen Lütfi Şentürk hocadan ders alır. Lütfi Şentürk Hoca'nın Tosya'dan ayrılmasından sonra Ilgazlı Hacı Ahmed Efendi, iki kez babasına mektup yazar fakat cevap alamaz. Recep Efendi'nin bu mektuplardan haberi olmamıştır. 3. Mektubu yazdıktan sonra Bakırcı Mustafa Örü'ye, Recep Efendi'ye verilmek üzere teslim eder. Mektup Recep Efendi'ye ulaşır. Mektupta anne ve babanın üç şey için terkedileceği yazmaktadır; nikâh, rızık ve ilim tahsili. Bu davete icabet eder.¹³⁶

Davet üzerine Ilgaz'a giden Recep Efendi, aynı zamanda Ilgaz Kale Köy'de İmam olarak göreve başlar. Tosya'dan Kale Köy Muhtarı Salim Efendi'nin arabası ile 1 yatak, 5 kg pirinç ve süzleme, 2 tahta kaşık, 1 tane soba üzeri su ısıtma tenekesi ile Tosya'dan gider. Her gün öğle namazına kadar Ahmed Efendi'den ders almaya gider. Kendisi gibi ders alan arkadaşları Ekrem Aslaner, Hüseyin Bakar, Ali Eskimez, İbrahim Hoca'dır. Burada: sarf, nahiv, tefsir, fıkıh, kelam ahlâk ve tasavvuf gibi zahiri ve batını dersleri almışlardır. 15,5 yıl derslere devam ederler. 8 Ocak 1975 tarihinde Hacı Ahmed Efendi vefat eder. Recep Efendi o tarihte hac görevini ifa etmek için kutsal topraklardadır. Şeyhi Ahmed Efendi'nin vefatından sonra kutsal emanet

¹³⁵ Kara, *Kastamonu'da Hâlidilik*, 141-145.

¹³⁶ Kara, *Kastamonu'da Hâlidilik*, 141-145.

kendisine verilmiştir. Tarikat-ı Nakşibendiyye-i Aliye'nin Halidiye kolunun 39. Halkası Recep Efendi olmuştur. Kırk gün bu konuyu kimseye açmamıştır.¹³⁷

30 Mayıs 1976 tarihine kadar Kaleköy'deki görevine devam eder. Bu tarihten sonra istifa ederek Tosya'ya döner ve 1990 yılında emekli olana kadar geçimini işlettiği mobilya dükkanından sağlar. Tosya'ya geldikten sonra kendisine intisab eden çok kişi olmuştur. Tosya'nın manevi dinamiklerinden birisidir.

Recep Efendi 3 Ocak 2008 tarihinde vefat etmiştir. Cenazesini arkadaşları ve müridleri olan Ekrem Aslaner ve Hüseyin Bakar Hoca yıkamışlardır. Bizzat cenaze törenine katılmakla müşerref olduğum için şahit olduk. Vasiyetinde buyurduğu üzere salâ verilmedi. Karlı bir gündü, tabutu üzerine halı örtülü halde civar illerden ve dışardan gelen müridlerinin de bulunduğu çok kalabalık bir grupta birlikte, Ulu Cami yanında bulunan musallaya getirildi. Cenaze namazından sonra Tosya Asri Mezarlığındaki kabrine defnedildi.

4.4.5.1 Silsilesi

Recep Efendi'nin silsilesi manzum olarak şu şekilde ifade edilmiştir:

Yâ İlâhi İsm-i pâkin hürmeti

Hem Muhammed Mustafa'nın Tal'atî

Hazreti Sıddıkî Ekber'in sohbeti

Hem dahî Selman-ı Pâkin gurbeti

Hem İmâm-ı Kâsım'ın Cem'iiyeti

Hem İmâm-ı Câfer'in ehliyyeti

¹³⁷ İbrahim Akyol, "Çankırı'da Nakşibendiliğin Tarihi" *Çankırı'nın Manevî Mimarları* (Çankırı: Yenigün Basın Yayın Matbaacılık, 2017), 235-249.

Dahi Sultan Beyazıt'ın Hayreti

Hem dahi Şeyh Ebul Hasan ünsiyyeti

Dahi Şeyh Ebû Ali'nin nusreti

Hem dahî Yusufî Hamedânî gavsıyyeti

Hacı Abdul Hâlık'ın kutbiyyeti

Hacı Arif Hazretinin himmeti

Hace Mahmûd-u Kebîr'in daveti

Şeyh Ali Şâh'ı Azîzan kuvveti

Hem dahî Hacı Muhammed Savleti

Dahi Emur Külâl'in Cevleti

Pirimiz Şâh-ı Nakşî Bendî'nin devleti

Hem Alaaddin-i Attâr Şevkati

Hâce Yakub'u Kerîmin rutbeti

Hacı Ahrârın Ünsî gurbeti

Şeyh Muhammed Zâhid'in mahfiyyeti

Hem dahi Derviş Muhammed Sekreti

Hacekînin Pâki tıynet fitreti

Hâce Bâki'nin safâvu sîreti

Hazreti Ahmet Müceddit miğneti

Hacı Mâsumun Kemâli saffeti

Şeyh Seyfettin'i Azîzin gurbeti

Hem Muhammed Nûri nurâniyyeti

Mirzâ Şemseddîn-i Mazhar gurbeti

Şâhı Abdullâh-ı Hindî nisbeti

Pîri Mevlanâyı Hâlid izzeti

Şeyh Hasan Gutsî Azîzin cilleti

Dâhi Emin Şeyh Muhammed Behşeti

Seyyid Yâ Abdullahi Şeyhi Behşeti

Hem Muhammed Hâcegânın kudreti

Şeyh Ali ol Şâhı Merdan sîreti

Hacı Mustafayı Tûti sadveti

Hâce Hafız Ahmed Efendi Ilgazî Hazreti

Hacı Hafız Recebî Hikmetî

Hürmetiyçün eyle Ya Rabbi nusreti

İndir bize fazlın ile Rahmeti

Gönlümüz şâd eyleyüp eyle kürşâd

Kalbimize feth ola babül murâd

Yol bulmasın bize ağıâr el emân

Sen bağışla bize ilmi hem irfân

Garg idüp deryâyı feyzü rahmete

Vâsıl eyle Bârigah-ı Hazrete

Hasıl olan dide-i aynel yagin

Cahi Devlet Rutbe-i Hakkalyagîn...

4.4.5.2 Hafız Recep Ese'nin mektubu

Recep Efendi'nin tasavvufî şahsiyetini göstermesi açısından bir mektubunu konu etmek yerinde olacaktır.

Hafız Recep Ese'nin mektubu: Mahlukat içerisinde aklı ile mümtaz olan Ey insan;

Düşün acaba sen nesen, nereden gelip nereye gidiyorsun? Henüz bu aleme gelmeden önce hiçbir şey değilken seni bu aleme kim gönderdi? Şu üzerinde gezdiğin, yatıp istirahat ettiğin yer, beşiği kudret fabrikasında imal edilirken sen nerede idin? Hayatın hücreleri kimyahane-i ehadiyette yetiştirilirken sen nerede ve nasıldın acaba düşünebiliyor musun?

Atalarının maymun soyundan geldiğini söylerken hicap etmiyorsun; fakat Allah yaratıp yaşatır ve öldürür kaidesine inanmakta istemiyorsun. Gaip hazinesinden kainat sofrasına gönderilen rızık maaşından bol bol yiyorsun, şükür yerine küfür ederek Hâlik'ına kafa tutuyorsun.

Ey gaflet şarabıyla sarhoş olmuş insan! Kâinatta adetlerini bile sayamadığımız seyyarelere nispetle belki bir hücre kadar cüsseye sahip değilsin. Kendini bir sinekten kurtayamayacak kadar aciziyetteyken, yaratıcı olduğunu hangi kudretinle söylemeye

cüret ediyorsun? Bugün ilim ve teknik son hızla ilerlediği halde beşerdeki akıl hastalarını tedavi ve tamir kabil olmuyor. Henüz biyolojinin eşğinde durduğu çözümlenememiş birçok meseleler var; o halde aczini bil, Hâlik'ını tanı, kulluktaki yerini al, eşrefi mahlukat olarak (yani insan olarak) yaşamaya çalış, haddini bil. Saadet istiyorsan o hade Halik'inin emirlerine boyun eğip iki cihan güneşinin izini takip et. Saadet bundadır. ¹³⁸

4.4.5.3 Şiiri

“Ey Âkil! dinle:

Çeşmi ibretle nazar kıl dünya müsâfirhanedir.
Ber mukî âdem bulunmaz ne acep kâşanedir.
Bir kefendir akıbet sermayesi şah ve gedâ,
Pes buna mağrur olan, mecnun değilde nedir yâ?

Dostuna bar olup zayetme zamanı,
Zamandır veren insana büyük hüsrânı.
Giden zaman geri gelmez, versende cihânı,
Her şeyin azıdır bilki tatlı olanı.

Ey genç! eyle bugün Hak'ka ibâdet,
Yarın vücudunda kalmaz kuvvet,
Sıhhatin yerinde, gönlün neşeli,
Neden bu fısatı fevt eylemeli.

Düşünmek lâzımmış bunu evvelden.
Şimdi bildim, amma kaçırdım elden
O kıymetli çağı eyledim heder.
“Kadir gecesi”ymiş her günü meğer.

¹³⁸ Recep Ese, *Recep Efendi'nin mektubu*, ts. (Sait Ese şahsi kütüphanesi).

Yorulsa mağzurdur ihtiyar merkep,
Genç küheylan için yoktur bu sebep.
Güzel de eklense bir kırık bardak,
Sağlamlık kıymetin nerden bulacak?

Fakat düşürmüşüz elden bir kerre
Eklemeden başka kalmadı çare.
Sana kim dedi; ceyhûna bat.
Batmışsın bir kere durma kulaç at.

Elindeki temiz suyu sakla.
Teyemmüm edersin sonra turabla.
Hem hâl olamazsan tez gidenlerle,
Düşe kalka olsun, durma ilerle.

Şah suvarlar gitti diye daralma,
Girû kaldım diye uyuşup kalma.
Ey âkıl sahibi; diyorum sana;
Gerçek âkil isen kulak ver bana
Semâlara yükseltecek nasihat ettim sana.”

Recep Efendinin bir başka şiiri ise şöyledir:

“Gam, ne gam şâdına olma sûrur,
Bu dünya zıllü hayaldir,
Ne gam bâki ne sûrur...
Nevm-i gaflet, nevm-i mevtin fevkindedir.
Böyle bir mevtaya, sûr-u mürşit neylesin...”

İki kimse mülk ve dinin düşmanıdır; birisi ilimsiz öfkeli padişah, öteki ilimsiz cahil sofudur. Bir taş altın kâseyi kırarsa: ne taşın kıymeti artar, ne de altının kıymeti eksilir. Günahtan kaçmayan âlim, elinde meşale tutan köre benzer. Halka yolu gösterir fakat, kendi göremez.

Ey akıllı zat! gül dikenini ile bulunur. Sen diken ile uğraşma, gülü demet yap.

Ey akıl sahibi! Düşmanlarınla oturup kalkan dosttan, elini çek.

Zâlimleri affetmek, mazlumlara zulmetmektir.

Yeryüzünde akıl büsbütün yok olsa, kimse kendisinin cahil olduğu zannında bulunmaz.

Kendini büyük gören: şaşının, biri iki gördüğü gibidir.

İçsiz cevizi hafifliği, insanoğlunu dili rüsvay eder.

Kaplanlara acımak, koyunlara zalimlik olur.

Eşek arısına “bal vermiyorsun, bari hiç olmazsa iğne vurma!” de.

Her kabın içinde ne varsa, dışına onu sızdırır.

Çayırılık hoştur ama, atın dizgini elinde değildir.

Bülbül, sen aşkı pervaneden öğren. O yanığın canı çıktı. Sesi çıkmadı.

Taşın üzerine tohum serpenin, harman vakti eline bir tek arpa tanesi bile geçmez.

İçyüzleri gösterecek bir ayna satılsa acaba kaç müşterisi bulunur?

Bozulmuş cemiyetlerde bozulmamış fertler suçlu vaziyetinde kalırlar.

Dünyada herşeye nazar değer, yalnız akla değmez: çünkü herkes kendi aklını beğenir.”¹³⁹

¹³⁹ Recep Ese, *Recep Efendi'nin şiiri*, ts. (Abdullah Ese şahsi arşivi).

4.4.5.4 Mektubu

Recep Efendi'nin bir başka mektubunda şu şekildedir:

“Ey akil;

Alemi mevcudat tafsîlâtı Muhammediyedir, İdraki için nice feraset gerekir,

Ey eşrefi mahlukat;

Bu şeref o nurun tezahürüdür, kıymetini bil, Ümmetindir mührü şerifini son sayfada görmedikçe Rıdvan, O mübarek cennet kapısını açmayacaktır. Şimdiden hazırlan ve ne lazımsa yerine onu getir.”¹⁴⁰

4.4.5.5 Tavsiyesi

Recep Eşe'nin Berat Kandili gecesi için şu tavsiyelerde bulunur:

Akşam ezanı ile yatsı ezanı arası 4 Yâsîn-i Şerife okumak faziletlidir.

İlk Yâsîn-i Şerifeyi hüsn-ü hatime için

İkinci Yâsîn-i Şerifeyi bol ve bereketli rızık için

Üçüncü Yâsîn-i Şerifeyi kaza bela ve musibetlerin defî için,

Dördüncü Yasin-i Şerifeyide hayırlı bir ömür için okumalıdır.

Şeyh Recep Eşe'nin evlatlarından dinlediğimiz bir hatıratı ise şöyledir:

“1976 da sabah kahvaltı yapıyorduk kahvaltı esnasında çayını kaldırıp yudumlamak üzereyken elindeki çayı birden bıraktı. Elini uzattı ve kolundan şak diye bir ses geldi. Kuyumcu İzzet Güvercikli babamı almaya gelmişti. “Hacıbaba, Cöke Hasan

¹⁴⁰ Eşe, “Recep Efendi'nin mektubu”.

Deringöz’den uçmuş.” dedi. Babamız “Hadi oğlum oraya kadar gidelim.” dedi. Gittik Hasan’ın arabası Deringöz’ün içinde arabanın camı çama dokunmuş durmuş ama kırılmamıştı.”¹⁴¹

4.4.5.6 Tosyalı Hafız Recep Ese Efendi’nin vasiyetnamesi

Şu vasiyetname: Hak Teâlâ’nın varlığına ve birliğine cümle noksan sıfatlardan münezzeh ve kemal sıfatlarıyla muttasıf (nitelikli) olduğuna ve Muhammed Aleyhisselâm’ın Hak Peygamber olup canib-i manevisinden haber verdiği şeylerin cümlesine kalp ile inanıp dil ile ikrar eden Hüseyin Oğlu Recep Ese’nindir.

Ey kardeşlerim! Bu fani dünyaya aldanmayın. Zira her doğan ölecektir, her gelen gidecektir. Bu yolculuk bize de vardır. Fırsat elde, vücut sıhhatte iken tövbe istiğfar edip, Hakkullah’ı ve Hakk-ı ibadiyi (kulların hakkını) üzerinizden giderin. Benim gibi gafil olmayın. “Ölüm zamanında Allah’ü Teâlâ’ya hüsnü zan ederek can veriniz.” diyen peygamberimizdir.

İnsan, hayatında korkusu ümidinden; ölüm zamanında ise ümidi korkusundan çok olmalıdır. Allah’ü Teâlâ’nın af ve mağfireti sonsuzdur. Rahmetin deryası andan çok büyüktür, gam yemem diye ümidvâr olmaya çalışmalı.

Hadis-Şerifte geldi ki “Bir mü’minin vasiyetsiz iki gece geçirmesi helâl değildir.” İslam’a uygun vasiyet edip saadet-i ebediyeye, Muhammed Aleyhisselâtu vesselâm Efendimizin şefaatine kavuşmak cümlemize nasip eylesin.”

Evlâdıma, ahibb-ı yâranıma vasiyetim odur ki; kelime-i tevhidi telkin etsinler, “Söyle!” diye ısrar edip zorlamasınlar. Sekarât-ı mevt (ölüm acısı), bin kılıç darbesinden acıdır. Bir mü’min can verirken “Lâ ilâhe illâllah” derse canı rahat bulur. Yüzü nurlu olup ve can verme acısı duymaz. Yanımda bulunan dost ve ahabplarım bana hayır dua edip, saadet ve imanla gitmem için duada bulunsunlar. Tövbe etmeyi hatırlatsınlar.

¹⁴¹ Abdullah Ese, “Evladı Abdullah Ese ile Röportaj” (Görüşmecisi: Ahmet Devrez, video kaydı, Görüşme 21 Aralık 2023).

Bedenimi temizleyip tırnak, koltuk, kasık ve traş olmayı, diğer sünnet olan şeyleri hatırlatmayı ihmal etmesinler. Mükünse gusül, değilse abdest aldırınsınlar. “Can alıcı melek kendisine geldiği zaman abdestli bulunan kimse şehitlik mertebesine kavuşur.” buyruldu. Kibleye döndürölüp sağ yanıma yatırınsınlar. Güzel kokulu buhur yakıp, kötü kokuları gidersinler. Yasin-i Şerif suresini okumayı ihmal etmesinler. Ölürken yanıma kadın ve çocuk koymasınlar.

Salih din kardeşlerim yanımda bulunup, silsileyi şerifi okusunlar. Ruhum kabzolunca, gözlerimi kapayıp; çenemi ve ayaklarımı bağlasınlar. Eğer bulunursa arkadaşlarım yıkayıp, ağzıma su kaçırmassınlar. Bütün bedenime kâfuri ile hazırlanmış suyu döksünler. Kefenimin içinde bulunan tefârik gül esansı ile zemzemi karıştırıp yüzüme ve azalarımaya koysunlar.

Arkamdan feryad-ı figan edip ağlamassınlar. En kısa zamanda devir muamelesini yapmayı ihmal etmesinler. Salâ verilmesin. Sonra, zamanında namazımı kılıp defnetmeye çalışsınlar. Cenazemi mezarlığa götürürken, arkamdan tekbir, tehlil getirmessinler. Bıraktığım meblağı alıp beyan olunduğu üzere sarf eyleyin. Devre oturanlar fakir ve salih kimselerden olsun. Zira o verilen paralar, o fakirin kendi malı olur...

Defnetmeden önce, devir muamelesini yerine getiriniz.

Kabrimin derinliği boyumca olsun. Eni, yarısı kadar olsun. Tamamı kazıldıktan sonra kible tarafına bedenim girecek kadar geniş ve derin kazsınlar, buna lâhit derler. Mükün ise yapınız. “Lâhit, bizim içindir; yarık, bizden olmayanlar içindir.” buyruldu. Ancak, toprak yumuşak ve gevşek ise müstesnadır.

Yedinci günü, kırkını ve elli ikinci günü diye bir şey yoktur. Yapmak mekruhtur. Böyle bir şey yapılmaz. Yalnız, gün saymadan kolayına giden her gün bir sadaka vermesi yerinde olur. Nefislerimin kötülüğünden, amellerimizdeki günahlardan ve kabirde korkmaktan Allah’ü Teâlâ’ya sığınınız.

Hadis-i Şerifte geldi ki: “Herkesin gökte iki kapısı vardır: Birinden rızık iner, diğerinden iyi ameli yukarı çıkar. Ölünce o kapılar kapanır. Bir mü’min ölünce namaz

kıldığı yerler bir birine seslenip “Fılan mü’min vefat etmiş!” deyip ağlarlar. Gök ve yer de ağlayıp, secde ettiği yer, bulunduğu mekânda matem tutarlar ve bu yerler kıyamet günü hüsn-ü haline şahitlik yaparlar.

İmam-ı Tirmizî, Şerh-i Sudur’unda, Huzeyfe Hazretlerinden bildirdi, buyurdu ki: “Kabirde ve ahrette hesap vardır. Kabirde hesap olunan kurtulur, kıyamette hesap olan azap görür.” Kabir azabından ve cehennem azabından Rabbime sığınırız. Muhammed Sallallahü aleyhi vessellem’in ümmeti olup, şefaati uzmaya nâil ve Liva-ül Hamd sancağı altında cümlemizi haşr ü cem eylesmesini Allahu Teâlâ’dan niyaz ederim.

Mezarımın üstünü mermer gibi ziynetli şeylerle tezyin etmeyiniz. Gül ve sedir ağacı dikmek münasip olur. Cümle akraba ve dostlarım haklarını helâl etsinler.

Evlatlarıma vasiyetim odur ki:

1- Siyasetle uzaktan yakından ilişkiniz olmasın. Çünkü siyaset, bulaşıcı hastalık gibidir. Telâfisi mümkün olmaz. Karşı taraftaki melek gibi adamı şeytan; kendi safındaki şeytan gibi adamı melek göstermeye çalışmak ve bundan hâsıl olan vebali herkesin taşıması mümkün değildir.

2- Dünürlük işine karışmayın. Annesi-babası evlâdını en iyi bilendir. Israr etmeye lüzum yoktur. Herkesi kendi haline bırakmak lazımdır. Suçu hep başkasında ararız. Hâlbuki kendimizde arayıp tövbekâr olmak lazımdır. İnsan güneş gibi olup herkesin üzerine doğmalıdır. Su gibi lâtif, toprak gibi mütevazı olursak dünyada rahat ve huzur, ahrette ise saadete nail oluruz.

4- Gizli aşikâre Allah’tan kork. İstikamet üzere ol. Kimseyi hor-hakir görme. Allah’ın taksimine razı olan kimse kaybettiği şeyden dolayı üzülmez. Nefsinin arzu ve isteklerini terk eden hür olur. Hasedi bırakanı insanlar sever. Kişinin kendini beğenmesi, aklının zayıf olduğuna alâmettir. Bir işi ‘Ne yapayım’ diye düşünmek; “Niye yaptım” diye pişman olmaktan daha iyidir. Yorulmadan rahatlık olmaz.

5- Çocuklarına iyi muamele et. Eve gelince çocuk gibi ol. Saadet ve huzurda daim ve kâim ol.

Dünya malı için birbirinize darılmayın. Şimdiye kadar o mal ile mi geçindiniz? Aldatırsan da kardeşini aldatırsın, aldansan da kardeşine aldanırsın, başkasına değil. Bunlar hayal ürünüdür. Hoşgörü ile davranın.

Dünya malı küllükte bulunan bir kemik parçasına benzer. “Sen alacaksın, ben alacağım!” diyerekten vakit geçirirler; nihayet onlara da yaramaz. Şayet o bölün öbürü alsın, öbürü bölün sen al.

Kadın kocasının zulmünden değil, aldırışsızlığından üzülür. Kıymetini iyi bilin. Daha şimdi anlayamazsınız. Her şeyi müşavere yolu ile halletmeye çalışın. Hani bir zamanlar babanız ne oldu? İnşallah Cennette beraber oluruz. Cenab-ı Hâk cümlemize iman nasip eylesin. Dünyanın geçici varlığına aldanıp, fâni hayatta gaflete dalmak, kâr-ı akıl değildir.

Sofranıza oturan doysun. Herkese hoş davranın. Ailenize sert muameleden çekinin. Bu yolculuk bugün bana ise yarın sizedir. Ayağınızı yorganınıza göre uzatın. Birgivî’yi okumaktan geri kalmayın. Ehl-i Sünnet itikadını tahsil edip, ona göre yaşayınız. Şiârınız Ehl-i Sünnet olsun. Şiârınız mürşidinizdir. Başka bir şey aramanıza gerek yoktur.

Dualarımız: iki cihanda yüzünüz ak olsun. Cümlenize hakkımı helal ettim, siz de ediniz. İhvân-ı yârana selam ve dua da bulunuruz. Onlara da hakkımı helal ettim.

Bâki Hüda’ya emanet olunuz.

5. TASAVVUF KÜLTÜRÜ

“Kültür” sözcüğünün temeli Latince “colere” sözcüğünden dayanmaktadır. Türkçede karşılığı, günümüzde pek kullanılmayan “ekin” kelimesidir. “Kültür”, toplumsal ortamın oluşumunda temel unsurdur.¹⁴² Kültür: insanların inançlarını, davranışlarını, değerlerini, normlarını, geleneklerini, dilini, sanatını, giyim tarzını, yeme içme alışkanlıklarını, mimarisini kapsayan kapsamlı bir kavramdır. Kültür, insanların yaşadıkları çevreye, tarihe, coğrafyaya, dine, dile, ekonomik durum gibi birçok durumun etkileşmesiyle ortaya çıkar. Kültür, toplumların kimliklerini, temelini ve ilişkilerini belirleyen unsurlardan biridir. Kültür unsurları geçmişten geleceğe kuşaklar arasında aktararak değer yargılarını ve dünya görüşlerini şekillendirir. Kültür sadece somut unsurlarla değil soyut kavramlarla da ilgilidir. Kültür denilince akla gelenekler gelir. Gelenekler ise sürekliliği sağlayan soyut unsurlardır. Kültür, insanlar üzerinde kalıtsal değildir. İnsanlar kültürü yaşadıkları çevre, dil, din gibi birçok unsuru yaşamakla kazanmış olurlar.¹⁴³

Tasavvuf, İslâmın hüküm sürdüğü coğrafyaların farklı bölgelerinde, farklı kültürlerin etkisi ile kurumsallaşmıştır. Her bir tarikat kendi içerisinde öğretilerini usullerini, örflerini oluşturmuştur. Bu oluşum süreci kültürleşme sürecini başlatmıştır. Tasavvuf birçok toplumla etkileşim içerisinde olarak toplumlara tarihsel, kültürel alanda ve edebiyat, felsefe, mimari, müzik, sanat gibi alanlarda zengin bir miras bırakmıştır. Yazılı olan yahut olmayan birçok eser tasavvuf tarihine ışık tutmaktadır. Buna örnek vermek gerekirse toplum içerisinde ağızdan ağıza dolaşan menkıbeler mürid, mürşid ilişkilerini, Allah (c.c.) ve Peygamber (s.a.v.) sevgisini, sûfilerin yaşam tarzlarını ortaya koymaktadır.

¹⁴² Nuray Gümüştekin, “‘Kültür’ Kavramı Ve Osmanlı’dan Günümüze Kültürel Yapının İncelenmesi”, *Kültürel Değişim, Gelişim Ve Hareketlilik Cultural Change, Growth And Mobility Культурный Обмен, Развитие И Мобильность* (Kültürel Değişim, Gelişim Ve Hareketlilik), (Ankara: Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu, 2011), 317-326.

¹⁴³ Esin Sultan Oğuz, “Toplum Bilimlerinde Kültür Kavramı”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi / Journal of Faculty of Letters* 28/2 (Aralık 2011), 123-139.

5.1 Tosya’da Tasavvuf Kültürü

Tasavvuf, dünyada ve Anadolu özelinde birçok hatırat, edebi, mimarî ve sanatsal eser bırakmıştır. Tasavvuf birçok alanda kültürleşmeye katkıda bulunmuştur, bu alanlardan biride edebiyattır. Pek çok edebî eseri geride bırakmaya devam etmektedir. Hafız Recep Ese, Ahmet Hicrî Efendi, Kazasker Mustafa İzzet Efendi gibi sûfilerin şiirlerini mektuplarını aktardık. Şair Ahmed Hicrî Efendi’nin şiirleri 2023 yılında ilahi formunda bestekâr Mehmed Kemiksiz tarafından bestelenmiş, Tosya Belediyesi öncülüğünde bir konser ile Tosya halkına sunulmuştur.

Nakşibendî tarikatına mensup olduğuna bildiğimiz Tosyalı İbeç Hafız lakabıyla bilinen Hasan Çevikoğlu’nun (ö. 1385/1966) tasavvuf temalı bir Divan’ı bulunmakadır. Tosya Asri mezarlığı kapısında;

“Bakıp geçme ey Muhammet ümmeti!
Mevtanın diriden Fatiha’dır himmeti.”

Şeklinde yazılı bulunan beyitler İbeç Hafız’a aittir. İbeç Hafız Divan’da: Muhasebe, Terk-i Dünya, Haşyet ve Huşû’, Diline Sahip Olma, Fenâ Fi’l-İhvan, Tevekkül, Allah korkusu ve haramlardan kaçınma, tefekkür-i mevt, teslimiyet ve rıza, ihlas ve samimiyet, tevâzu’ rızık gibi birçok temayı işlemiş olup bir kısmını aşağıda aktardığımız şiirinde zikrin faziletlerini ifade etmiştir.

“Zikir meclisini bulunca gidin,
Anın meyvesinden tenâvül idin.

Kim ki Hâlık’ını çokça zikri der,
Terfî’ derecâtla ileri gider.

Allah’ın nimeti âhiretini,
Düşünüp tefekkür eyliyen teni,

Tefekkürü olsa bir kulun ihlâs,
Nâr-ı cahîminden olandır halâs.

Zikrin efdalini bilesin hâfî,
Rızkın hayırlısı miktâr-ı kâfî.

Sünnetin işleyen çekmeyen cefa,
Allah'ı zikr itmek kalplere şifa.”

İbeç Hafız, bir başka şiirinde Allah'tan başka kimseye muhtaç olmak istemediğini ifade etmiştir:

“Bakarım şu asrın şerefî para,
Geçmiş olsa bile her günüm kara,
Çekmek isteseler acizi dara,
Kapundan gayrıya muhtaç eyleme!

Îlâhî! Nasip it hidayet yolu
İyi gün dostudur Allah'ın kulu,
Milyona malikler sonunda no'lu
Ya Rabbim! Gayrıya muhtaç eyleme!

Kur'ân'a uygun it gittiğim yolum,
İzn-i İlâhiyle kalkıyor kolum,
Hâfıza rahminle dir isen “kulum!”
Hazinenden gayrıya muhtaç eyleme!”¹⁴⁴

Tasavvufun Tosya'da bıraktığı birçok mimari örnekte mevcuttur. Bu eserlerin başlıcaları tekke olarak kullanıldığını bildiğimiz bugün cami olarak kullanılan yapılardır. Örnek verecek olursak: “Şeyh İsmail Rumi Camii, Tefsîrî Camii, Hacıdede Camii” Mimari olarak bir başka örnek ise Şeyh İsmail Rûmî'nin inşaa ve imarında bulunduğu, bugün halen kadınlara hizmet vermekte olan Tekke Hamamı'dır. Haricen

¹⁴⁴ Hasan Çevikoğlu, “Tosya'lı İbeç Hafız Divanında Tasavvufî Tema”, *III. Uluslararası Şeyh Şa'ban-ı Velî Sempozyumu* (Kastamonu'da ilmî hayat ve Kastamonu âlimleri, Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, 2016), 45-68.

Hamza Baba Türbesi, Karabaş Türbesi, Cûnunî Baba Türbesi gibi hakkında net bilgiye ulaşamadığımız birçok türbe bulunmaktadır.

Tasavvufun etkili olduğu bir diğer alan ise ticari hayattır. Tosya’da Kâdirî Şeyhi olan “Tefsîrî Mevlâna Mustafa” âhi babalık ve esnaf meşîhati makamını kurmuş, Tosya’da esnaf arasında düzeni sağlamıştır. Fakat günümüzde Tosya’da böyle bir teşkilat ve makam bulunmamaktadır.

Tosya’da her tarikatın zikir meclisinde bolca ilahi okunur imiş. İsmail Rûmî Efendi’nin dergâhında okunan evradı ilgili bölümde vermiştik, Tefsîrî Mevlâna Mustafa Efendi’nin dergâhında okunan Evrad-ı Şerifi ve icra idilen ilahiler 1952 yılında Hasan Kâşif Yıldırım’ın (ö. 1382/1962) nakli ile Üsküp’lü Kemâl Altinkaya (ö. 1375/1956) tarafından notaya aktarılmış, Hüseyin Sıdkı Köker (ö. ?) ise Vakıflar Dergisi için yazdığı makalede yer vermiştir. Kemâl Altinkaya bu çalışma için “Sıdkı Köker dostuma bir hizmet olara notaya aldığım bu Kâdiriyye tarikatı ayin-i şerifi Türk Milli Mûsikisi bakımından gayet dikkate şayan anasırı ihtiva etmektedir” demiştir. Makalede Güftesi Yunus Emre’ye ait olan “İster idim Allah’ı buldum ise ne oldu” Güftesi Eşrefoğlu Rûmî’ye ait olan “Cem olmuş dervişleri pirim Abdülkadir’in” ilahisi ve sofyan usul okunan güfteleri Şemsi Tebrîzi ve Yunus Emre’ye ait olan kısa dörtlüklerin yer aldı görülmektedir. İsimleri zikredilen bu ilahiler bugün Tosya’da çeşitli zikir meclislerinde okunmaya devam etmektedir.¹⁴⁵

Günümüzde, Tosya’da tasavvufî terbiye verebilecek ehil bir kimse yaşamamaktadır. Fakar mürşidleri vefat eden sûfiler halen tekkelerini ayakta tutmak ve bu kültürün devamı için zikir meclislerinin devamını sağlamaktadır. Bu gruplar Tosya’da yaşayan ve son 20-30 yıl evveline kadar mürşidleri hayatta olan kimselerdir.

Bahsettiğimiz tarikatların üzerinde durmak gerekirse, Kemal Akdeniz’in (ö. 1414/1993) müridleri, Zeyniyye Şeyhi olan Abdülmecid Efendi ve Şeyh Nasuh Efendi’nin kabirlerinin yanında bulunan tekkede zikir meclislerine devam etmektedirler. Kırıkkale’de yaşayan Kemal Akdeniz Rifâi ve Kâdirî tarikatı şeyhidir. Zikir meclislerine Kemal Efendi’den icazetli olan Ali Dalıkırık önderlik etmektedir.

¹⁴⁵ Köker, “Tefsîrî Mevlâna Mustafa ve Vakıfları”, 225-263.

Kendisiyle yapmış olduğumuz görüşmede Kemal Akdeniz'in Kırıkkale Makine Kimya Enstitüsü'nde görevli "Kayılı Ali" olarak bilinen Ali Saygı (ö. 1430/2009) vesilesi ile tanıştığını, Kemal Efendi'nin ilk kez 1984 ikinci kez 1985 yılında Tosyaya geldiğini, 22 Kasım 1986 tarihinde Tosya'ya geldiğinde Tosyalı müridlerine ilk derslerini vermiş olduğunu öğrendik.¹⁴⁶ Tosya'daki dergâhın sorumlusu Cemal Dermirkan'dır (ö. 1426/2006). Kemal Akdeniz kendisini Tosya'daki "Dergâh Babası" olarak tanıtmış ve bürhan zikri yaptırabilmesi için kendisine icazet vermiştir. Cemal Efendi yıllarca bu görevi yürütmüştür. Oğlu Sıtkı Demirkan'a dergâhın ışığını söndürmemelerini, zikre devam etmelerini vasiyet etmiştir. Sıtkı Demirkan, Kemal Efendi'nin kendilerine zikir yaptırmaya icazetli olmayan kimselerin zikir yaptırmaması gerektiğini, gerekirse icazet sormalarını tembihlemiştir. Zikir meclisinin devamı konusunda zikir yaptıracak icazetli kimse bulunmasa dahi yatsı namazını dergâhta kılmalarını, zikir yapılamasa bile zikir sevabı alacaklarını vasiyet etmiştir. Kemal Efendi'nin müridleri halen her perşembeyi cumaya bağlayan gece zikre devam etmektedirler. Ali Dalıkırık önderliğinde toplanan zikir meclislerine "Gırtlı Hafız" lakabı ile tanınan emekli din görevlisi Hüseyin Bıçakçioğlu ve Mustafa Börekçi Cemal Demirkan'ın oğlu Sıtkı Demirkan ve Tosya eşrafından Kemal Akdeniz'in müridleri katılmaktadır.¹⁴⁷

Tosyalı kimselerin intisab ettiği mürşidlerden bir başkası ise Düzceli Şeyh Hüseyin Yıldız'dır. (ö. 1426/2005) Hüseyin Yıldız hem Kâdirî hem Nakşibendî Şeyhidir. Müridleri, zikirlerine cehri olarak devam etmektedirler. Hüseyin Yıldız'ın ilk Tosyalı müridi Mehmet Sobacı isminde bir zattır. Kendisi Hüseyin Efendi ile Ankara Hacı Bayram-ı Velî Camii'nde tanışmış burada Hüseyin Efendi'ye intisab etmiştir. Mehmet Sobacı'nın vesilesi ile birçok Hacı Kemal Dirici ve Mustafa Çamurcu gibi birçok Tosyalı Hüseyin Yıldız'ın müridi olmuştur. Tosyalı olan ve İstanbul'da ikamet eden Mehmet Karabıykoğlu tarikatın mensuplarından olup, eşi Emine Hanım'ın rüyasında gördüğü manevi işaret ile Hüseyin Yıldız'a intisab etmişlerdir. Daha sonra Mehmet Karabıykoğlu, tarikatın İstanbul'daki öncülerinden biri olmuştur. Hüseyin Efendi'nin müridleri halen rabıta yapmaya ve günlük zikirlerini çekmeye devam etmektedir.

¹⁴⁶ Ali Dalıkırık, "Kemal Akdeniz'in müridi Ali Dalıkırık ile görüşme" (Görüşmecisi: Ahmet Devrez, Ses Kaydı, Görüşme 7 Mart 2024).

¹⁴⁷ Sıtkı Demirkan, "Cemal Demirkan'ın oğlu Sıtkı Demirkan ile görüşme" (Görüşmecisi: Ahmet Devrez, Ses Kaydı, Görüşme 7 Mart 2024).

Tosya’da perşembeyi cumaya bağlayan gecelerde ve kandil geceleri gibi mübarek günlerde Kız Evliya Türbesi, Cünûnî Baba Türbesi ve Koç Baba Türbesi gibi türbelerde yahut müridlerin evlerinde toplanarak zikir meclislerini devam ettirmektedirler.¹⁴⁸

Görüşme yaptığımız şahıslardan bir başkası Tosya’da esnaf olan Fevzi Tunç’tur. Fevzi Efendi Şeyh Ahmed Rufaioğlu’ndan icazetli olup Tosya’da her perşembeyi cumaya bağlayan gece 10-15 sûfî ile rifâî usulü cehri zikir icra etmektedir. On beş senedir zikir meclisini devam ettirmektedir.¹⁴⁹

İsmail Rûmî’nin torunu ve günümüzde Kâdirîler Âsitanesi postnişinin Eren Erkmenkul aralarında, ilim ehli kimselerinde bulunduğu bir grup derviş ile 2022 Ekim ayında Tosya’yı ziyaret ederek geldikleri akşam Yatsı namazına mütakip Kâdirî usulü zikir tertip etmişlerdir. Buradaki zikre Kemal Akdeniz’in müridleri ve dergâhının müdavimleri olan sûfîlerde katılmışlardır. Ertesi gün Şeyh Deresi olarak bilinen geçmişte Tosyalı sûfîlerin çokça ders yaptıkları yerde tekrar Kâdiriyye usulü zikir tertip etmişlerdir. Böylelikle 400 yıllık gelenek yıllar sonra tekrardan uyandırılmıştır.

Günümüzde, Tosya’da tasavvuf menşeele kimselerin çoğunluğunu Hafız Recep Ese’nin müridleri oluşturmaktadır. Müridleri kabrine dua için gitmektedirler. Asri mezarlıkta bulunan kabri, şehir içi ve dışından gelen birçok kimsenin uğrak noktasıdır.

Aktarmaya çalıştığımız mürşidlerin haricinde Tosyalı olan birçok mürşid bulunmaktadır. Nakşibendî şeyhi ve Bursa Milletvekili olan Abdullah Servet Akdağ, Bursa’da yaşamış olan Hacı Baba Tosyevî ve Melâmi halifesi Mestî Mahir Efendi gibi nice Tosyalı tasavvuf ehli kimselerden bahsetmek mümkündür. Fakat bunlar Tosya’da irşat faaliyetinde bulunmamışlardır.

¹⁴⁸ Mehmet Karabıyıkoglu, “Hüseyin Yıldız’ın müridi Mehmet Karabıyıkoglu ile görüşme” (Görüşmecisi: Ahmet Devrez, Ses Kaydı, Görüşme 12 Mart 2024).

¹⁴⁹ Fevzi Tunç, “Fevzi Tunç ile görüşme” (Görüşmecisi: Ahmet Devrez, Ses Kaydı, Görüşme 15 Mart 2024).

6. SONUÇ

Tosya tarihinde birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bu medeniyetin izleri Tosya'da hala varlığını devam ettirmektedir. İzlerden: kısıtı, bıçkı gibi birçok öge bu durumu kanıtlar niteliktedir.

Tosya'nın İslam ile buluşması Hamza Baba'nın komutanlığında Tosya'nın fethi ile mümkün olmuştur. O günden bugüne farklı dinlere mensup kimselerde Tosya'da yaşam alanı bulmuşlardır. Özellikle Çataalkaya mevkiinde bulunan Osmanlı dönemi Fransız ve Rum mimarisinden izler taşıyan evler bulunması, 19. Yüzyıla kadar Meryem Ana Kilisesinin ve bugünkü Atatürk İlkokulu'nun daha evvelinde Meryem Ana Rum Ortaokulu olarak faaliyet göstermiş olduğu devlet arşivlerinde bulunan belgeler ile kanıtlıdır. Tarih'te Tosya'da farklı dinlere mensup birçok insan bir arada yaşamıştır.

Tosya'nın 1215 tarihinde İslamlaşmasıyla birlikte tasavvufi hareketler başlamıştır. Bu konuda en eski isim Hamza Baba'dır. Daha sonra İsmail Rûmî ile Tosya'da tasavvuf hareketli bir dönem yaşamıştır.

İsmail Rûmî'den önce her ne kadar derinlemesine bilgiye ulaşamasa da, İsmail Rûmî'nin Tosya'da Halvetî Şeyhi Ahmed Efendi'ye intisab etmiş olması Tosya'da Halveti tarikatının tekkesinin olduğu sonucunu göstermektedir. Halveti tariki mensubu olan Hüseyin Efendi'nin, Kesikbaş türbesinde kabri olduğu bilinmekte fakat detaylı bilgiye ulaşılamamaktadır. İsmail Rûmî'nin Tosya'da inşaa ettirdiği tekke ve hamamı bugün halen ayakta ve faaldir.

İsmail Rûmî'den sonra torunu Tefsirî Mevlâna Mustafa Efendi, Tosya'da ahilik kültürünün kurulması ve yaşatılmasında öncülük etmiştir. Bir diğer torunu olan Kazasker Mustafa İzzet Efendi ise büyük bir devlet adamı olmasının yanı sıra sûfi kişiliği, hattatlığı ve mûsikîşinaslığı ile ön plana çıkmıştır. Bugün halen Ayasofya Camii'nde asılı bulunan Cihar-ı yar-i güzîn levhalarını Mustafa İzzet Efendi meşk etmiştir.

Osmanlı'nın aydın tarîki olarak bilinen Zeyniyye, Tosya'da kabul görmüş; Şeyh Nasuh Efendi ve Şeyh Abdülmecid Efendi Zeyniyye'nin Tosya'daki postnişinleri olmuşlardır. Abdülmecid Efendi ilmî ve ahlâki birçok eser verdiği gibi, tercüme ve şerh türü eserler de vermiştir. Eserleri çeşitli kütüphanelerde yer bulmaktadır.

Nakşibendiyye tarikinin ise bilinen eski temsilcileri Hacı Mehmed Efendi, Ganizade Ahmet Nurî Efendilerdir. Nakşibendî üveysî olan Ahmet Nurî Efendi, Tosya'da Kesikbaş mevkiinde bulunan bugünkü Hacıdede Camii'nde irşat faaliyetlerine devam etmiş; vefatından sonra ise yerine oğlu Ganizade Mehmed Sâdık baba postnişinlik yapmıştır.

Tosya'nın bugüne kadar olan tarihinde en son mürşidi Nakşibendiyye'nin Hâlidîyye koluna mensup Şeyh-Recep Ese'dir. Recep Efendi 1975 yılından vefatına kadar Tosya'da birçok müntesip bulmuştur. Ülke genelinde birçok müridi bulunmakla beraber yurtdışından Hacı Gulam ismiyle bilinen müridleri de olmuştur. Tarikat mensupları Bağ Camii olarak bilinen camide Recep Efendi'nin sohbetlerine dahil olmuşlardır. Recep Efendi müridlerine Birgivî Vasiyetnamesi'ne bağlı kalmalarını tavsiye etmiş ve Tosya'da müridi olsun olmasın, birçok insan bugün Birgivî Vasiyetnamesi'ne sorularına cevap aramak için başvurmaktadır.

Tosya: Kâdirîlik, Bektaşîlik, Zeyniyye, Halvetilik ve Nakşibendiyye gibi birçok tasavvuf yoluna ev sahipliği yapmıştır. Tosya'da irşat faaliyetlerinde bulunarak gönüllere girmişlerdir. Maddi ve manevi anlamda bugün etkileri halen devam etmektedir. Buna örnek olarak, asırlardır Kâdirîler Âsitanesi'nde okunmaya devam eden “evrad-ı şerife” bugün halen mevlid törenlerinde kadınlar tarafından okunmaya devam etmesi gösterilebilir.

KAYNAKLAR

- Afifi, Ebu'l-Alâ. *Tasavvuf*. çev. Ekrem Demirli - Abdullah Kartal. İstanbul: İz Yayıncılık, 3. Basım, 2004.
- Akdağ, Eyyup. “Sûfilere İsim Arayışları ve Tasavvuf Kelimesinin Menşei Meselesi”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 23/2 (Aralık 2019), 716-737.
- Akkuş, Mehmet. “İsmail Rûmî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/120-122 Ankara: TDV Yayınları, 2001.
- Akot, Bülent. *Tasavvufun 100'ü*. Ankara: Otto Yayınları, 1. Basım, 2017.
- Akyol, İbrahim. “Çankırı’da Nakşibendiliğin Tarihi”. *Çankırı’nın Manevî Mimarları*. 235-249. Çankırı: Yenigün Basın Yayın Matbaacılık, 2017.
- Ali, Seyyid Sırrı. *Tuhfe-i Rûmî*. çev. Mustafa Sinan Kaçalin. İstanbul: Asitane Yayınları, 1992.
- Altıntaş, Hayrani. *Tasavvuf Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2. Basım, 2018.
- Attar, Feridüddin-i. *Tezkiretü'l Evliya*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: İlim ve Kültür Yayınları, 1984.
- Aykaç, Fettah. “Kadıasker Mustafa İzzet Efendi’nin Musikişinaslığı ve Meşhur Yazılı Ney’i”. *AKÜ Akademik Müzik Araştırmaları Dergisi* 18 (Temmuz 2023), 1-28.
- Azamat, Nihat. “Kadirîyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/131-136. Ankara: TDV Yayınları, 2001.
- Baz, İbrahim. “Tasavvuf Döneminin Özellikleri”. *Tasavvuf*. 136-140. Ankara: Grafiker Yayınları, 4. Basım, 2016.
- Bektaşoğlu, Mustafa. “Ahmet Hicri Efendi”. *Tosya’nın Mümtaz Simaları*. 10-11. Ankara: Kalkan Matbaacılık, 2024.
- Bektaşoğlu, Mustafa. “Ganizade Ahmet Nuri Efendi”. *Tosya’nın Mümtaz Simaları*. 12-13. Ankara: Kalkan Matbaacılık, 2024.
- Bolat, Ali. “Tasavvufun Doğuşu”. *Tasavvuf*. 105-130. Ankara: Grafiker Yayınları, 4. Basım, 2016.
- Boyner, Ahmed S. “Kazasker Mustafa İzzet Efendi”. *Z Dergisi* 25 (2015). 274-277.

- Büyükacar, Halil İbrahim. “Evliyadan Tosyalı Ganizade Şeyh Sadık ve Hayatı”. *Youtube*. Erişim 15 Temmuz 2022. <https://www.Youtube.Com/Watch?V=53rtg0nxrdq>
- Çaha, Mine. “II. Mahmut’un Keşfettiği Yetenek Mustafa İzzet Efendi”. *İsmek Dergisi* 19 (2015), 34-42.
- Çakır Adalet. “Kâdiriyye”. *Türkiye’de Tarikatlar / Tarih ve Kültür*. ed. Semih Ceyhan. 159-222. İstanbul: İsam Yayınları, 2015.
- Çakır, Adalet. “Tophane’de Kadirî Âsitanesi”. *Sabah Ülkesi Derneği Dergisi* 34 (Ocak 2013), 42.
- Çevikoğlu, Hasan. “Tosya’lı İbeç Hafız Divanında Tasavvufi Tema”. *III. Uluslararası Şeyh Şa’ban-ı Velî Sempozyumu*. 45-68. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, 2016.
- Dalıkırık, Ali. “Kemal Akdeniz’in Müridi Ali Dalıkırık ile Görüşme” (Görüşmecî: Ahmet Devrez, Ses Kaydı, 7 Mart 2024).
- Demirkan, Sıtkı. “Cemal Demirkan’ın Oğlu Sıtkı Demirkan İle Görüşme” (Görüşmecî: Ahmet Devrez, Ses Kaydı, 7 Mart 2024).
- Demirkazık, Hacı İbrahim - Samancı, Metin. “Me’debü’l-Fuzalâi’l-Ârifin: Abdülmecîd Bin Şeyh Nasûh Tosyevî’nin Dört Büyük Halife Menakıbnamesi”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 30 (2023), 443-485.
- Erbaş, Muammer. “Bir Osmanlı Müfessiri: Abdülmecîd B. Eş-Şeyh Nasuh B. İsrail ve Eserleri”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24 (2006), 161-186.
- Ergi, İsmail. *Tosya Evliyalrı ve Türbelerimiz*. Ankara: Doğrusöz Matbaası, 1986.
- Erkmenkul, Mehmet Misbah. “Mehmet Misbah Erkmenkul ile Röportaj” (Görüşmecî: Füsün Saka, Görüşme Transkripsiyonu). *Tempo Dergisi* 01/944 (Ocak 2006).
- Erol, Elif Ceylan. “Tarikat Eşyalarında Süsleme ve Sembolizm Üzerine Bir Deneme”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 100 (Kasım 2021), 630.
- Ese, Abdullah. “Evladı Abdullah Ese ile Röportaj” (Görüşmecî: Ahmet Devrez, Video Kaydı, 21 Aralık 2023).
- Ese, Recep. “Recep Efendi’nin Şiiri”. Ts. Abdullah Ese Şahsi Arşivi.
- Ese, Recep. *Recep Efendi’nin Mektubu*. Ts. Sait Ese Şahsi Kütüphanesi.

Gazali, İmam. *El-Münkızü Mine'd-Dalâl*. çev. Osman Arpaçukuru. İstanbul: Beyan Yayınları, 2020.

Gökoğlu, Ahmet. *Paphlagonia: Paflagonya, Kastamonu, Sinop, Çankırı, Safranbolu, Bartın, Bolu, Gerede, Mudurnu, Iskilip, Bafra, Alaçam ve Civarı, Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*. Kasramonu: Doğrusöz Matbaası, 1952.

Gümüştekin, Nuray. “‘Kültür’ Kavramı ve Osmanlı’dan Günümüze Kültürel Yapının İncelenmesi”. *Kültürel Değişim, Gelişim ve Hareketlilik Cultural Change, Growth And Mobility Культурный Обмен, Развитие И Мобильность*. I/317-326. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 2011.

Gürer, Dilaver. “İslâm Düşüncesi Tarihinde Tasavvufun Yeri”. *Tasavvuf*. ed. Kadir Özköse. 27-32. Ankara: Grafiker Yayınları, 4. Basım, 2016.

Haksever, Ahmet Cahid “Tasavvuf-Mistisizm İlişkisi”. *Tasavvuf*. ed. Kadir Özköse. 26 Ankara: Grafiker Yayınları, 4. Basım. 2016.

Hayta, Ufuk. “Hayatı ve Eserleriyle Abdülmecîd B. Şeyh Nasûh Tosyevî ve Cevâhîrî’l-Kur’ân ve Zevâhîrî’l-Furkân Adlı Tefsir Risâlesinin İlmî Değeri”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/2 (2007), 343-367.

Hucvirî, Ali B. Osman Cüllâbî. *Keşfu’l-Mahcûb*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 4. Basım, 2017.

İbret, B. Ünal. “Tarihi İpek Yolu Üzerindeki Bir Anadolu Şehri (Kuruluşu ve Gelişmesi)”. *Marmara Coğrafya Dergisi* 8 (Temmuz 2003), 8-38.

İbret, B. Ünal. “Tosya Şehrinin Fonksiyonel Özellikleri”. *Marmara Coğrafya Dergisi* 9 (Ekim 2013), 48-88.

Kankal, Ahmet. *Tapu-Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Çankırı Sancağı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1993.

Kaplan, Cankat. “Zeyniyye Tarikatı Üzerine Yapılan Çalışmalar Üzerine Eleştirel Bir Literatür Değerlendirmesi”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 16/31-32 (2018), 103-131.

Kara, İbrahim. *Kastamonu’da Hâlidilik*. Karabük: Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.

Kara, Mustafa. “Vefatının 130. Yılında Kazasker Mustafa İzzet Efendi”. *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 18 (2007), 9-18.

Karabıyıkoglu, Mehmet. “Hüseyin Yıldız’ın Müridi Mehmet Karabıyıkoglu İle Görüşme” (Görüşmecî: Ahmet Devrez, Ses Kaydı, 15 Mart 2024).

Karabüber, Tuba. *Tosya Halk İnanışları*. İstanbul: Tosya Belediyesi Kültür Yayınları, 1. Basım, 2018.

Karasalıhoğlu, Murat. “Seyahatnameler Işığında Tosya”. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11/2 (Temmuz 2020), 179-181.

Kılıç, Mahmud Erol. *Tasavvufa Giriş*. İstanbul: Sufi Kitap, 6. Basım, 2015.

Köker, Hüseyin Sıdkı. “Tefsirî Mevlâna Mustafa ve Vakıfları”. *Vakıflar Dergisi* 3 (1956), 225-263.

Köker, Hüseyin Sıdkı. “Vakıflar Tarihinde: Tosya”. *Vakıflar Dergisi* 5 (1952), 257-273.

Köker, Hüseyin Sıdkı. *Şair Ahmed Hicri*. Ankara: Ulus Basımevi, 1950.

Kur’ân-ı Kerîm Meâli. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2009.

Kuşdemir, Orhan Fatih. “Abdûlmecîd B. Şeyh Nasûh Tosyevî’nin Hayatı, Eserleri ve ‘Menâkıbu’l-Ârifîn ve Kerâmâtü’l-Kâmilîn’ Adlı Eseri Hakkında”. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 18 (Aralık 2017), 305-323.

Kuşeyrî, Abdülkerim. *Kuşeyrî Risâlesi: Sûfîlerin İnanç ve Ahlâkı*. çev. Dilaver Selvi. İstanbul: Semerkand Yayınları, 1. Basım, 2005.

Kut, Turgut. “İstanbul Kâdirihâne Âsitanesinde 1906 Yılı Ramazan İftarları”. *Dördüncü Milletlerarası Yemek Kongresi*. ed. Feyzi Halıcı. 116-131. Konya: Konya Kültür ve Turizm Vakfı, 1993.

Kutlu, Ahmet. *Şeyh Hâlid’in Mektubât’ında Din ve Tasavvuf*. İstanbul: Asitan Yayınları, 1. Basım, 2012.

Kutlu, Mes’ut - Köker, H. Sıdkı. *Şair Ahmed Hicri*. İstanbul: Yeni Güryay, 2. Basım, 1978.

Kutluer, İlhan. “Mistisizm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/188-190, Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Mert, Talip. “Kadıasker Mustafa İzzet Efendi”. *M. Uğur Derman 65 Yaş Armağanı*. ed. İrvin Cemil Schick. 399-416. İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınevi, 2000.

Muslim, İmam. *Sahih-i Muslim ve Tercemesi*. 1.Cilt. İstanbul: İrfan Yayınları, 1969.

Oğuz, Esin Sultan. “Toplum Bilimlerinde Kültür Kavramı”. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi / Journal of Faculty of Letters* 28/2 (Aralık 2011), 123-139.

Osman Şakir Efendi, Bozoklu. *Musevver Sefaretname-i İran*. İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2018.

Osmanoğlu, Abdülhamid Kayıhan. *Dedem Abdülhamid Hân*. İstanbul: Yediveren Yayınları, 2017.

Öngören, Reşat. “Başlıca Tarikatlar”. *Tasavvuf*. ed. Kadir Özköse. 249-268. Ankara: Grafiker Yayınları, 2016.

Öngören, Reşat. “Bursa’da Zeyniyye Kültürü”. *Bursa’da Düünden Bugüne Tasavvuf Kültürü - 2*. 204-224. İstanbul: Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, 2003.

Öngören, Reşat. “VI/XII Yüzyıl Öncesi ile Sonrası Arasındaki Farklılıklar”. *Tasavvuf*. 213-218. Ankara: Grafiker Yayınları, 4. Basım, 2016.

Öngören, Reşat. “Zeyniyye’nin Kimliği”. *Türkiye’de Tarikatlar*. ed. Semih Ceyhan. 851-919. İstanbul: İsam Yayınları, 1. Basım, 2015.

Özgür, Hafız Mustafa. *Kadiri Yolu: Kadiri Yolu ve Tarikatı*. İstanbul: Uzay Ofset Matbaacılık, 2015.

Özlü, Zeynel. “Osmanlı Devletinde Tekkelere Bir Bakış: Aşure Geleneği”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 57 (Mart 2011), 175-193.

Pattabanoğlu, Fatma Zehra. “Abdülmeçîd B. Şeyh Nasûh Tosyevî’nin “Fezâilü’l-İlm ve’l-Âlim”Adlı Risâlesi ve Transkripsiyonu”. *Ekev Akademi Dergisi* 66 (2016), 269-288.

Polat, Emanullah. “Tosyevî’nin ‘El-Havf Ve’l-Hüzün’ Adlı Risâlesinin Tahkîki ve Değerlendirmesi”. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (2014), 183-204.

Popovic, Alexandre. “Osmanlı Sonrası Dönemde Güney-Doğu Avrupa’daki Müslüman Tarikatlar”. çev. Osman Türer. *İslâm Dünyasında Tarikatlar (Gelişmeleri ve Aktüel Durumları)*. ed. Alexandre Popovic - Gilles Veinstein. İstanbul: Sûf Yayınları, 1. Basım, 2004.

- Tabakoğlu, Mehmet. “Tosyalı Bazı Mutasavvıflar Üzerine Notlar”. *Toplum Bilimleri Dergisi* 10/20 (Temmuz-Aralık 2016), 195-210.
- Takı, Dilara. *Tosya'daki Türk Devri Mimari Eserleri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Tanrıkulu, Ebubekir. *Batmayan Güneş Abdülkadir Geylani (K.S.)*. Ankara: Semih Ofset, 2016.
- Tavernier, Jean Baptiste. *Tavernier Seyahatnamesi*. çev. Teoman Tunçdoğan. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006.
- Toruk, Turgut. *Abdülmecîd B. Şeyh Nasûh B. Ali Et-Tosyevi ve Pend-i Attar Tercümesi*. İstanbul: T.C. Fatih Üniversitesi, 2010.
- Tosun, Necdet. “Tasavvuf Kültüründe Tekke Yemekleri”. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 12 (2004), 123-135.
- Tosun, Necdet. *Bahâeddîn Nakşbend Hayatı, Görüşleri, Tarikatı*. İstanbul: İnsan Yayınları, 6. Basım, 2015.
- Tunç, Fevzi. “Fevzi Tunç ile Görüşme” (Görüşmecisi: Ahmet Devrez, Ses Kaydı, Görüşme Mart 2024).
- Yeksek, Ferize. *Hadislerde İhsan Kavramı*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Zillioğlu, Mehmed. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. 9.Cilt. İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1. Basım, 1986.

EKLER

EK A Şeyh İsmail Rûmî Camii

EK B Sarıkız Türbesi

EK C Tefsiri Mevlâna Mustafa Dergâhı Sancağı

EK D Şeyh Nasuh ve Abdülmecid Efendinin Kabirlerinin Bulunduğu Hazire

EK E Abdülmecid Efendi'nin Kabri

EK F Hamza Baba Türbesi

EK G Mehmed Sâdık Baba'nın Kabrinin Bulunduğu Hazire

